

GOVERNMENT OF INDIA  
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

Class No. Mar  
301.452

Book No. ~~K147.C~~

N. L. 38. K654

MGIPC-S8-37 LNL/55-14-2-56-30,000.

## NATIONAL LIBRARY.

This book was taken from the Library on the date last stamped. A late fee of 1 anna will be charged for each day the book is kept beyond a month.

---

48  
6 DEC 1964

7  
AUG 1968

N. L. 44.

MGIPC-S3-30 LNL/55-15-12-55-20,000.

श्रीराम.

## चांद्रसेनीय कायस्थप्रभु धर्माधिकार संग्रह.

Not for  
Lending

अमृतराव आवाजी कर्णीक यांणी केला

तो मुंबईत

रा. रा. नारायण मेघाजी लोखंडे यांच्या दीनबंधु छापखान्यांत

छापिला

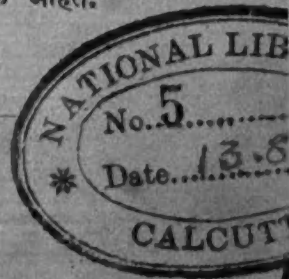
सन १८९०/९१ शके १८१२,  
१८९०-९१.

आवृत्ति १ ली, प्रती २०००.

ग्रंथ कल्याणें सर्व हक्क १८६७ चा अक्ट २९

प्रमाणें आपलें अधिकारांत ठेविले आहेत.

किंमत ५ रुपये



Mar

301.452

K654

द्रकमलाकर ( शुद्धाचे धर्म आणि कर्मे निश्चित करून कमलाकर भट्टाही लिहिलेला ) नेळवून पाहतां त्यांत असा ह्या दोनीही ग्रंथांत वर लिहिलेला कथाभाग ( ४७ अध्यायांतील ) आहे.

असे चार ठिकाणीचे लेख पाहून छापिलेले रेणुका माहात्म्य पुरे नाही. असा निश्चय झालून त्याच्या दृढीकरणार्थ अनेक स्मृती, अनेक पुराणे, अनेक ग्रंथ ज्यांत धर्म संबंधी काही केल्या आहेत असे पाहिले. त्यांत क्षत्रियांचीं कर्मे वेदोक्त आढळलीं त्यावरून हा "चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु धर्माधिकार संग्रह" ग्रंथ लिहिला.

परंतु गागाभट्टाही संकरजकायस्थां करितां लिहिलेला 'कायस्थ धर्मदीप' या ग्रंथाच्या पहिल्या प्रकरणांत "प्रथमतः या ग्रंथांत संकरजकायस्थांच्या धर्माकर्मांचें कथन करितें. पुढें कायस्थ प्रदीपांत चांद्रसेनीय कायस्थांचे धर्मवर्णन" असें लिहून ठेविलें आहे. आणि काशीच्या विद्वानांच्या पत्रांत "अतएव गागाभट्टानी त्याच पद्धतींत वेदीक मंत्र स्पष्ट लिहिलेच आहेत" असेंही लिहिलें आहे. तो ग्रंथ आणि रेणुका माहात्म्याचे च्याळीसा पुढील अध्याय कोठे आहेत ते शोधण्याच्या यत्नास लागलों.

सन १८७८।७९ सालीं राज० रा० आत्माराम भिकाजी उर्फ आपासाहेब इलचपूर कोर्ट परतवाडा येथें मुनसिफ असून तेथें राहणारे वकील लोक बगैरे पुष्कळ ब्राह्मणही होते. एके दिवसीं आपासाहेब यांजकडे श्री सत्यनारायण व्रत होऊन त्यांत कथा श्रवणास बहुत लोक जमले होते. आपासाहेबांकडे स्वयंपाकास ब्राह्मण असून श्रीसत्यनारायणाचा प्रसाद स्कंदपुराण रेवाखंडोक्त विधिनें ब्राह्मणांकडून पक झाला असून प्रसाद देणारे ब्राह्मणच होते. तेथें प्रसाद दिला तो सर्वाही घेऊन विधिनें भक्षण ही केला. त्यांत दिनकर नारायण विध्वंस किंवा विद्वांस उपनामक आणि मोरो सखाराम बर्वे हे दोघे वकील विकायस्थ चित्पावन क्षणविणारे होते त्यांही तो प्रसाद घेतला असून तो न खातां टाकून दिला. आणि हा कां टाकिला असें अवांतर देशस्थ ब्राह्मणाही विचारितां हा परभुलोकां वकील असल्यामुळे आह्मी खाल्ला तर वाटू-असीं भाषणें बोलून दाखविलीं. त्यावरून त्यांकां बराच तंदा उपस्थित झाला होता. त्यांत मुख्यतत्त्व ज्या लोकांही प्रसाद भक्षण केला त्यांस आणि वेदोक्त देवपूजा सांगणारा श्रीकृष्ण भट्ट देशस्थ यास जाती बाहेर टाकावे ते होते. हे कृत्य धर्माधिकारी यांच्या अधिकारांतलें असून धर्माधिकारी राव बहादूर भगवान नरहर देशपांडे प्रमणे इलचपूर व खोलापूर हे होते, त्यांजकडे दिनकर प्रभृति लोक

जाऊन करणें तो यत्न केला, परंतु तो त्याहीं चालू दिल्या नाहीं आणि मागील घडामोडी विष्णू गंगाधर नावाचा कौंकणस्थ चित्पावन ब्राह्मण याणें उपभोगार्थ परतवाड्यांत एक महारीण स्त्री ठेविली असून तें उघडकीस आल्यावर हें आपल्या कडून नकल घडलें असें विष्णूचें म्हणणें पडल्यामुळें त्याजला आमच्या मान्यतेनें प्रायश्चित्त देवून तुजें च शुद्ध केला आहे, असें उदाहरण वदून असे तुझी चित्पावन त्यांचें मत प्रभू वेदाधिकारी त्यांजकडे पक झालेला तोही ब्राम्हणाहीं केलेला प्रसाद असतां त्यांच्या घरी झाला इतकेंच कारण लावून तो ज्याहीं भक्षण केला त्यांस व प्रभूकडे वैदीक कर्म चालविणारास बहिष्कार घालावा हें आम्हास मान्य नाहीं असेंही सांगितलें. असा चित्पावनांचा अत्याग्रह आहे.

वरतें लिहिलेल्या दोनी ग्रंथांचा शोध घेतां जेथें जेथें कौंकणस्थांचा संचार होऊन उपाय चालला तेथें तेथें रेणुका माहात्म्य चाळीस ४० अध्याय पर्यंतच आढळले अशीत नाहीं. कित्येक काला नंतर वऱ्हाड प्रदेशांत लाडाचें कारंजें हणून मोठे नांव आहे तेथें रेणुका माहात्म्याचें पुस्तक प्रन्हाद भट्ट नांवाच्या मनुष्या जवळ आहे. असें समजलें त्यांजकडे जाऊन शोध करितां आहे असें कबूल झाला, पण देयीना. त्यावर कित्येक काल गेल्यावर आत्माराम भिकाजी एक्कट्टा असिष्टेंट कमीशनर हे कामजें कोर्टाला मुत्सिरीच्या कामीं गेले तेव्हां त्यांजला ही खबर कळविली, त्याहीं प्रन्हाद भट्टाचें मूळ वळवून १९ पंचावन्न अध्यायाचें रेणुका माहात्म्य आणि हेमाद्री प्रबंध नामक ग्रंथ 'असी' दोन पुस्तकें घेऊन सन १८८० इसवीत मजकडे अकोल्यास पाठविली.

या पुस्तकां पैकीं " हेमाद्री प्रबंधाच्या " चौविसाव्या अध्यायांत उत्तर भागांत कापयनीसांची कथा आहे. रेणुका माहात्म्यास अध्याय ९९ पंचावन आहेत तथापी चांद्र रेणुकांची कथा कोठेही नाहीं. मात्र ४७ सत्तेचाळीसाव्या अध्यायांत एका पत्रावर मार्जनात व मधीं कांहीं हरताल घातलेला असून पुढें पत्रांचे व श्लोकांचे आंकडे खोडलेले आहेत. हा ग्रंथ शके १९६० सालचा लिहिलेला आहे असें त्याच्या शेवटी लिहिलेल्या पत्रावर अथ आपल्या पासीं ठेऊन घेतला.

सन १८८१ इसवी सालीं हैद्राबाद ( भागानगरी ) येथें गेलों तेथें ६ आठ दिवस शोध करितां एका द्रविड ब्राह्मणानें आपल्या जवळ रेणुका माहात्म्य आहे असें कबूल झाल्यावर त्याची प्रसन्नता साधून पुस्तक पाहतां द्राविडी लिपीत शके १४९० चवदाशें

पन्नासांत लिहिलेलें दिसलें. पुढें त्याच्या छंदाने चालून वाचून ऐकून कारंजाच्या व छापील पुस्तकांसीं रुजू घेतां कचित्पाठभेद परंतु कथाभाग बरोबर असे ३९ एकोन चाळीस अध्याय पर्यंत मिळाले. चाळीसावे अध्याया पासून कथा भागांत विसंगती होऊन कारंजाच्या प्रतीसीं बरोबर चाललें. पुढें शेवटा पावेतों रुजू घेतां ४१ एकेचाळीसाव्या आणि ४७ सत्ते चाळीसाव्यांत मात्र कांहीं कमी अधिक असून वरकड बरोबर आहे असे पाहिलें. नंतर च्याळीस पासून आरंभून त्याणी वाचावें तें ऐकून मी लिहावें असे १६ सोळा अध्याय लिहून घेतले त्यांत चंद्रसेन आणि परशुरामाचें पुढ ४१ एकेचाळीसाव्यांत आणि चांद्रसेनीयाची उत्पत्ती व धर्मकर्म हीं सत्तेचाळी ४७ साव्यांत असे दोन कथा भाग कारंजाच्या प्रतीहून अधिक त्या प्रतींत निघाल्यानें निश्चय दृढ झाला. हे सोळा अध्याय मजपासीं असून बुकांतील ( मुंबईत छापिलेल्यांतील. ) ३९ एकोनचाळीस व कारंजे आणि द्रविडांतील प्रतींतील १६ मिळून ५५ पंचावन अध्याय एकत्र लिहून तयार केलेला ग्रंथही मजपासीं आहे.

... ज्या मी आर्या केल्या आहेत त्यांचा व जे इतर ग्रंथांचे आधार व ठराव घेतले आहेत त्यांचा अर्थ मराठींत केल्यासहीत लिहून तयार केला तो हा “ चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभूधर्माधिकार संग्रह ” ग्रंथ आहे.

यांत तीन अध्याय आहेत. पहिले अध्यायांत पृथ्वी निःक्षत्रिय संशय निरसन, क्षत्रिय वर्णांत चांद्रसेनीय कायस्थप्रभुकुलाची उत्पत्ती, आणि वेदोक्त कर्माधिकार, यांचें कथन केलें आहे. दुसरे अध्यायांत या कुलास वेद, शाखा, सूत्र, प्रवर, गोत्रें, उपनामें आणि अपभ्रंशोक्त कांहीं उपनामें यांचें कथन केलें आहे. तीसरे अध्यायांत विवाद उत्पत्ती कारण सहीत काल, धर्मास दोष देणारे विवादक जन यांस पराजय, जयपत्रें मिळविलेलीं आणि अनुलोम प्रतिलोम जाती कशा, त्यांचें कथन केलें आहे.

हा छापून प्रसिद्ध करण्यापूर्वीं गागामडकृत “ कायस्थ प्रदीप ” ग्रंथ मिळाला पाहिजे अशी इच्छा होती ती ईश्वर कुपेनें शके १८१० अठराशें दहा सन १८८८ इसवी सालांत तो ग्रंथ टकले कुलाचार्यांच्या जुन्या ग्रंथांत सांपडला तेव्हां पुरी झाली. तो संक्षिप्त वेदमंत्र लिहिलेला आहे ह्मणून त्याची प्रत सविस्तर वेदमंत्र मी स्वतः लिहून तयार करून सर्व चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभू यांच्या विशेषतः स्वकुलजांच्या हिताकरितां आपल्या जवळ ठेविली आहे.

हाती धरिलेला उद्योग ईश्वरानें साह्य करून सिद्धीस नेला असें मानून हा “चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु धर्माधिकार संग्रह” ग्रंथ छापून प्रसिद्ध करितों. हा सकल चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभू यांहीं लक्षपूर्वक वाचून लक्षांत ठेऊन तदनुसार आचार ठेवावा. असी ग्रंथकर्त्याची विनंतो आहे.

ह्या ग्रंथांत पाहिले अध्यायांत सूर्यवंशाचें वर्णन केलें आहे त्याणें पाठारीय प्रभू जे ते सूर्यवंशी क्षत्रिय. ज्यांस सांप्रत पाताणे प्रभू क्षणतात ते अमात्रे असें दिसतें आणि ह्यांच्या संबंधानेंही चित्पावनाहीं घरेच तंटे केल्याचा आढळ होतो त्यांसही ह्या ग्रंथांत निश्चित केलेले क्षत्रिय वर्णाचे नियम आणि लेखनादीक धर्म असावेत असें होतें.

### अमृतराव आबाजी कर्णीक, देशपांडे कुळकर्णी

तर्फे नाणेमावळ-ग्रंथकार.

**विशेष सूचना:**—चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभू हे शुद्ध क्षत्रिय वंश आहेत यामुळें यांचा आचार कसा असला पाहिजे याविषयी विशेष लिहिणें अवश्य.

क्षत्रियवर्ण द्विज होय, द्विजत्व उपनयनानें प्राप्त होतें. उपनयनाचें मुख्य तत्व गायत्री वेदमाता जी सावित्री तीचा उपदेश पित्यानें तदभावीं शास्त्रसंमत अधिकाऱ्यानें देणें हें होय. हा उपदेश झाला क्षणजे वेदाधिकारी ब्राह्मण्य झाला. त्याणे श्रुतिस्मृतीनें सांगीतलेला आचार ठेविला पाहिजे. ह्या आचारांचा विस्तार स्मृतींत आचाराध्याय आहेत ते (मनु, याज्ञवल्क्य आदिकरून स्मृतींत) अवश्य पाहावे आणि तदनुसार आचार ठेवावा. त्यांतून अवश्य जें कर्तव्य तें थोडक्यांत सांगतों.

ब्राह्मण्यांत (वेदशास्त्र कथितार्थांत) विध्युक्तप्रातःकर्म स्नान संध्या (रात्र आणि दिवसाचा संधी) कर्म. प्रातःकालांत अग्निकर्म. संगवकालांत वेदाध्यायन कर्म. मध्याह्नकालांत पंचमहायज्ञ. ब्रह्मयज्ञ. देवयज्ञ. भूतयज्ञ अपराह्णकाळांत पितृयज्ञ. मनुष्ययज्ञ. असे पांचयज्ञ केलेच पाहिजेत. तसेंच सायंकाळांत सायमसंध्या (दिवस आणि रात्रीचा संधी) कर्म. हीं न केलीं तर धर्म मलीन होतो आणि त्यापासून इह आणि परलोक सुखाची हानी होते. हे पंचमहायज्ञ कसे तें थोड्यांत कथन. १ ब्रह्मयज्ञ. चतुर्वेदसांग, षट्-शास्त्रे, पुराणें (इतिहास) सर्व क्षणण्यास काल अल्प याकरितां प्रत्येक वेदांतील, वेदांग ग्रंथांतील, शास्त्रांतील, पुराणांतील, थोडाथोडा उच्चार घेऊन प्रथना केली आहे तो व देव.



ऋषि. आचार्य. यास तर्पण (तृप्तिकरणोदक देणे) तसेच पितृतर्पण, पर्यंत ही पहिली ब्रह्म ह्यणजे वेदयज्ञ. २ देवयज्ञ, वैश्वदेव विधि पैकी पहिली. (अग्निवर सूर्यादि देवतांस अन्नाच्या आहुती देणे.) ३ भूतयज्ञ, वैश्वदेव विधि पैकी दुसरी (बर्तूल अथवा अग्न्योक्तरीत्या त्या मंडलावर आहुती देणे.) ४ पितृयज्ञ (पितरांस आहुती अपसव्याने स्वधा उच्चार करून पितृतीर्थाने देणे.) ५ अतिथी पाहून त्यास भोजन देणे हा मनुष्ययज्ञ. असे पांच महायज्ञ. मनु, याज्ञवल्क्य, पाराशरादि स्मृतींत सांगितलेले धर्मसिध्दकार काशीनाथोपाध्याय यांही लोकोपदेशार्थ स्पष्टकरून दाखविले आहेत ते पाहून तेवढे तरी अवश्य केलेच पाहिजेत. या सर्वांस सावकाश केले तर २० मिनुटें लागतात.

किसेकांचे मत हे केले ह्यणजे यांचीं फळें तत्काळ कां होत नाहीत. मग हे करून फळ आहे हें कसे. या विषयी इतकेंच सांगणें. सर्व मनुष्ये सारखीच आहेत परंतु प्रत्येकास सुखा दुःखाची प्राप्ती वेगळी आहे. कारण कर्मफल (प्राप्तन)

जसे बीज तसे फळ उत्पन्न होतें हें आपले प्रत्ययास येतें. परंतु जेव्हां हा प्रत्यय येतो तेव्हां फळ हातीं घेतल्यावर त्याचें उत्पादक बीज याच्यासी मिळऊन पाहूं झटलें तर तें बीज नाशाला पावले असल्यामुळे हातीं घेण्यास मिळत नाही. तात्पर्य बीज अदृष्ट झाल्यावाचून फळ उत्पत्ती नाही. फळासी मिळविण्यास बीज सापडलें नाही ह्यणून बीज नव्हतें असे म्हणतां येणार नाही. जसे फल बीज नाश पावल्या शिवाय फळ दिसण्यांत येत नाही तसे कर्मा या देहाचा नाश झाल्यावाचून भोक्त्या देहाची उत्पत्ती नाही.

क्षत्रिय आपला वेद [ ब्रह्म ] धर्म चालविण्यास राज्य शासनादीक व्यावृत्ती मुळें ब्राम्हण (वेदाचाच धर्म चालविणारा वर्ग विश्वामित्र अधमर्षणादिका प्रमाणे धारणेचे) यांजकडून करऊं लागले. पुढें होतां होतां आपला ब्राम्हण धर्म नव्हे असी बुद्धी होत चालल्यामुळे ते होयीनांत यामुळे पृथ्वी शासनादीक अधिकार नष्ट झाले. आतां रिकामी पणांत तरी आपले वडीलाचरित सुखद कर्म कर्ण्यास झटून तें केलें असतां बीज भूत फल [ देहा ] च्या नाशांत कर्म फल प्राप्ती होयिलच हें निश्चायक आहे.

फल प्राप्ती दोन प्रकारें आहे. निष्काम कर्म ह्यणजे ईश्वरार्पण केलें तर मुक्ती, आणि कामनीक कर्म केलें तर त्या करितां अन्य जन्म घेऊन त्या जन्मी मुक्ती प्राप्त होते.

हा विचार मनांत न आणितां सद्यः फल इच्छिणारे नास्तिक मतानुसारी होतात तसे न होतां कर्मी भक्ती ठेऊन स्वधर्माचरण करावें हाच मार्ग विहित होय. अतएव याचें अवलंबन करून चालावें हें परम श्रेयस्कर. तसे न चालून अनहितकारी लोकांच्या शिक्षेने आपल्या धर्म कर्माची माहिती त्यांपासून आपल्यास होण्याचा प्रसंग आल्यामुळे या ज्ञातीस 'हीनत्व कल्पिण्यास कारण झालें आहे. या मागील लोकांस वेद शास्त्र विद्यागूढ होती आतांच्या लोकांस विद्वत्त्व प्राप्त होत चाललें आहे. या विद्येचें सार्थक स्वधर्मोत्तेजन कर्ण्यास आळस न करितां उत्तम कुल आरशास हीन कर्म बुरसा लागला आहे तो पुनः स्वधर्मोत्तेजनानें पुसून स्वात्म दर्शन करून घ्यावें. हेंच ग्रंथ कर्त्याचें मागणें आहे.

अमृतराव आबाजी.

ग्रंथकर्ता.

श्रीराम.

या ग्रंथास मान्यता दिलेल्या लोकांच्या असल पत्रांतील उतारा व नकल.

१ श्रीमच्छांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु कुलाचार्य कैलासवासी आबाशास्त्री टकले चित्त-  
पावन यांच्या कुलांतील औरस संतती, वेदशास्त्र संपन्न राजश्री काशीनाथ सिद्धेश्वर, धारेस  
आहेत त्यांच्या मिती माघ वद्य ८ अष्टमी शनिवार शके १८१० सर्वधारीनाम संवत्सराच्या  
पत्रांतील उतारा,—

“ स्वस्ति श्री गोब्राह्मण प्रतिपालक निजधर्मपरायणैक चिरंजीव राजश्री अमृतराव आबाजी  
देशपांडे कुळकर्णी तर्फे नाणे मावळ यांस, शुभचिंतक काशीनाथ सिद्धेश्वर शास्त्री टकले  
चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु कुलाचार्य मुकाम किलेधार हल्ली मुकाम संस्थान देवास याचा  
आशीर्वाद.

वेदमूर्ती सकलशास्त्रसंपन्न श्रीमद्भागभट्ट पंडितोत्तम यांचा कृत कायस्थ धर्मप्रदीप  
ग्रंथ तुम्ही वेदमंत्र सविस्तर लिहून तयार केला तो व तुम्ही तुमचे कुला [ चांद्रसेनीय कायस्थ  
प्रभु ] स माहिती व्हावी म्हणून रचिलेला ग्रंथ पाहिला. ह्यांत तुमचें परिश्रमाचा दिव्य  
करून पाहतां संतोष झाला कीं, तुम्ही आपल्या धर्माकर्मास जपून चालण्या व चालवि-

प्यास झटत आहां हा तुमचे ज्ञातींचे सर्व लोकांस सन्मार्ग दाखविण्याचा यत्न तो स्तुत्य आहे. आतां तुमच्या परिश्रमा प्रमाणें तुमचे ज्ञातीयांहीं सर्वांनीं यांचा संप्रह करून तदनुरूप आचार ठेविल्यास सर्वांस श्रेयस्कर आहे. पुढें दुसरामजकूर आहे. भवदाभिलषितं भवतु, हा आशीर्वाद.

काशीनाथ सिद्धेश्वर टकले, हस्ताक्षर खुद.

२ श्रीक्षेत्रजनस्थान [ नाशीक ] येथील चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु-कुलाचे तीर्थ उपाध्याय कैलासवासी अकंभट्ट क्षेमकल्याणी यजुर्वेदी यांच्या वंशजांच्या पत्राची नकल.

स्वस्ति श्री विराजित चिरंजीव राजश्री अमृतराव आबाजी कर्णीक देशपांडे तर्फे नाणे मावळ यांस. गंगाधर भट्ट मुरार भट्ट व सखाराम भट्ट सीताराम भट्ट क्षेम कल्याणी चांद्रसेनीय ज्ञातींचे उपाध्याय वास्तव्य श्री क्षेत्र जनस्थान यांचा वेदोक्त आशीर्वाद विशेष तुम्ही आपल्या ज्ञातीस वेदोक्त कर्माधिकार आहे असा गागाभट्टकृत कायस्थ धर्म प्रदीप आणि श्री रेणुकामाहात्म्य हे ग्रंथ मिळवून तुम्ही स्वतः रचिलेला ग्रंथ 'चांद्रसेनीय-कायस्थप्रभु धर्माधिकार संग्रह' हे तीनही ग्रंथ काल तुम्हीं आपल्या ज्ञातीयांस दाखवून तत्संबंधी भरलेल्या सभेत व्याख्यान दिलें तें आम्ही आयकिलें आणि तीनही ग्रंथ पाहिले. तुमचें कृत्य आपल्या ज्ञातीचा धर्म संरक्षण करण्या करितां मोठी मेहनत घेऊन आहे असें पाहून आम्हास संतोष झाला. आतां तुमचे ज्ञातीयांहीं या तुमचे संप्रह ग्रंथाचा संप्रह करून त्या प्रमाणें चालवें हें परम योग्य आणि इष्ट आहे. हे ग्रंथ तुम्ही छापिले हणजे यांचा एक एक प्रत आम्हा पासों दिली पाहिजे, कळावें हा आशीर्वाद. मितो वैशाख शुद्ध ४ चतुर्थी शके १८१२.

१ सही गंगाधर भट्ट मुरार भट्ट क्षेम कल्याणी दस्तुरखुद.

२ सखाराम सीताराम क्षेम कल्याण दस्तुरखुद.

श्रीगणेशायनमः श्रीराम.

## अथ चांद्रसेनीय कायस्थप्रभु धर्माधिकार संग्रह.

संहिता.—श्रीमन्मंगल मूर्ति गणराज सरस्वतीश विघ्नाचा ।

हर्ता जो त्यास नमुनि अवलंबीं मार्ग तो अविघ्नाचा. १

अर्थ आणि संगती.—श्रीमंत, मंगल मूर्ति, गणराज सरस्वतीचा ईश (सरस्वतीच्या आधीं ज्याचें स्मरण केलेंच पाहिजे, त्याच्या स्मरणा वाचून सरस्वती संतुष्ट होत नाही यास्तव सरस्वतीचा ईश ) विघ्नाचा हर्ता, असा जो त्यास नमस्कार करून अविघ्नाचा मार्ग धरितों. १

श्रीशारदा सुवरदा यश-बुद्धि-स्फूर्तिदा तिला भावें ।

नमुनि सदां याचींकीं अति निर्मलत्वत्पदाब्ज लाभावें. २

उत्तम वर देणारी, यश, बुद्धि आणि स्फूर्ति देणारी जी श्रीशारदा, तीला भावानें नमस्कार करून अति निर्मल जें तुझें पदकमल तें सदां प्राप्त व्हावें असें ममगतों. २

श्रीईश्वरा सदाद्या नमित्तों तुज ऐक्य भावनेनें हो ।

कर्ता प्रसाद दासा लयास या नैक्य भावने नेहो. ३

उत्तमामध्ये सर्वांहून पूर्वीचा त्यास, हे ईश्वरा तुला एक भावानें नमस्कार करितों. आणि तूं दासास प्रसाद कर्ता हो आणि द्विधा भावना जी तीला लयास ने (असी प्रार्थना करितों). ३

श्रीगौरी श्रीविद्ये श्रीजगदंबे नमूनि हरिमाये ।

प्रार्थी सत्कार्या या प्रसादिं अवकाश तूं न धरि माये. ४

हे श्रीगौरी, श्रीविद्ये, श्रीजगदंबे, हरिमाये तुजला नमस्कार करून प्रार्थित आहे. हे आई या चांगल्या कार्याला प्रसन्न होण्याविषयीं तूं अवकाश घरूं नको. ४

श्रीमत्पुराणपुरुषा अरि कंबु गदा युधांकरीं धर्त्या ।

नमित्तों अनन्यभावें तारी संसारदुःख संहर्त्या. ५

श्रीमान्पुराणपुरुष चक्र शंख गदा या आयुधांस हातीं धरणारा त्यास अनन्यभावें नमित्तों की, हे संसार दुःखाच्या नाशका मला तार.

श्रीमदुरुनायाला नमितो भवजलधि तारकालाहो ।

तत्पदरज प्रसादो अघटित घटनाधिकार भज ल्याहो. ९

श्रीमान् गुरुनाथ भवसमुद्रांतून तारणाराला मी नमस्कार करितो. अहो त्याच्या गायबूळीच्या प्रसादाने अवटित घडविण्याचा अधिकार मला प्राप्त होवो.

श्रीमदयुतांशुमेन राजर्ष्यान्वय प्रभूत्तम कुलाते ।

वर्णूतद्धर्माते आणि तदधिकार यांदि सकलांते. ७

श्रीमान् अमृत आंशु (चंद्र) सेन राजर्षीचा वंश उत्तम प्रमुक्कल त्यास त्यांच्या धर्मास आणि त्यांच्या अधिकारास या सर्वास आतां वर्णू. ७

श्रीमद्ब्रह्मसनातन रूपाते वर्णिले श्रुतीने ते ।

श्री पुरुषसूक्त पाहूं पठणें जें सर्व अघ लया नेतें. ८

श्रीमान् सनातन ब्रह्म जें त्याच्या रूपास वेदांनीं वर्णिले ते श्री पुरुषसूक्त पठन केल्यानें सर्व पातक लयास नेतें ते पाहूं. ८

आदि श्लोक श्रुतिचा त्या अंती वाक्य जी श्रुती आहे ।

ये साध्या ऋषयश्च त्या श्रुतिने पाहतां स्पृती लाहे. ९

पुरुषसूक्त वेद जो त्याची सातवी श्रुति ( श्लोक ) हीच्या शेवटीं जें वेद वाक्य आहे तें " साध्या ऋषयश्च ये " ( साध्य ऋषी जे ते ) या वाक्या ( श्रुती ) ला पाहिलें झणजे स्मरण होतें. ९

श्रुतिः—तयज्ञं ब्रह्मिषिप्रोक्षं पुरुषं तातमग्रतः

तेन देवाऽअयजंतः साध्याऽऋषयश्च ये. ७

श्रुतिसारार्थ.—प्रथम जें पुरुष रूप उत्पन्न झालें त्या रूपाने ईश्वरास देव, साध्य, ऋषी जे आहेत ते यजितात. ( भजतात, पूजितात. ) ७

संहिता.—देवर्षि सर्वही त्या रूपा करितांचि जाहले असती ।

तेथे ब्रह्मर्ष्युचहि राजर्षी नीच हे कसे असती. १०

अर्थ आणि संगती.—देव, साध्य, ऋषी त्या रूपाला यजण्या करितांचि झाले आहेत तेथे ब्रह्मर्षी हे उंच आणि राजर्षी हे नीच असे हे कसे असतील. १०

पादा श्रुति चारावी जीत चतुर्वर्ण वर्णिले तीतें ।

नत्र अन्य बुद्धि पितरीं उच्चनिचा वास एक देती तें. ११

जीत चार वर्ण वर्णिले आहेत तीचा अर्थ सर्व जनक ( सर्वांचे जनन करणारी आहे ) सर्वांचे जन्म कर्ता बाप होय त्याच्या ठायीं उच्च नीच पणाची बुद्धी नाहीच. लहान मोठ्यांस एक सारखे मानून समान वागणारी आहे. अशा अर्थाची श्रुती त्या चाराव्या श्रुतीला पहा. ११

अस्य मुत्तासीद्वाहण बाहू राजन्य त्या रूपीं केले ।

वैश्यारुभाग पादां करितां तरि शूद्र कीं वृथा गेले. १२

ज्याचे मुख आहे ब्राह्मण, त्याच्या रूपी क्षत्रिय बाहू केले, मांड्या हा भाग ज्याचा वैश्य, पायां करितां शूद्र केले आहेत तर तीन मात्र कामाचे आहेत आणि शूद्र फुकट गेले काय ? १२

श्रुति.—ब्राह्मणोऽस्यमुखंयामीद्वाहूराजन्यः कुतः

ऊरुतदस्य यद्वैश्यः पश्चाद्वैश्याः अजायत. १२

श्रुतिसार. अर्थ.—ज्याचे मुख आहे ब्राह्मण, बाहू क्षत्रिय केले त्याचे ऊरु ( मांड्या ) जें ( अंग ) तो वैश्य, पायां करितां शूद्र झाला १२. एथें श्रुतीचा अर्थ केलेला भिन्न दिसतो. सर्व स्मृती, पुराणें, [ इतिहास ] यांत चतुर्वर्ण उत्पत्तीचे वर्णन करणें झालें तेथें पत् [ पाय ] या दकारांत शब्दाचे पंचमीच्या द्विवचनाचे रूप “ पश्चा ” असें करून विभक्ती लावितां पादद्वयां [ दोन पायां ] पासून उत्पन्न झाले असा चतुर्थ चरणाचा अर्थ घेऊन श्लोकाच्या शेवटच्या पदांत जें रूप कल्पिलें आणि अर्थ केला आहे तसा बरील तीन चरणांतील शब्दांचा अर्थ करून मुखा पासून ब्राह्मण, बाहू पासून क्षत्रिय, मांड्या पासून वैश्य, आणि पायांपासून शूद्र असाच केलेला दिसतो. आणि येथें चतुर्थीचा अर्थ केला आहे. तस्मात् हें करणें अर्थ आहे, असें साहजीक दिसतें. यास्तव उपपत्ती करणें योग्य आणि अवश्य आहे. ती.

हा अर्थ टीका काराहीं केला आहे. वस्तुतः प्राचीन ग्रंथकार बहूत झाले त्याहीं ह्या अकाराच्या वर्णनांत “ पश्चा ” या शब्दाचा उपयोग सर्व ठिकाणीं केला आहे, परंतु त्याच अर्थपर ( तोच अर्थ जीत निघतो चतुर्थीचा निघत नाही ) अशी सिद्धता

कोणी लिहिली असें आढळत नाही. कदाचित् आढळले तरी पूर्वापर संबंधाने जो अर्थ निघेल तोच करणे योग्य आहे आणि ज्या करितां नी वस्तु उत्पन्न झाली ती त्या पासून उत्पन्न झाली. उदाहरणें. अंबरीश याच्या शापा करितां देवास अवतार घ्यावे लागले हे अवतार शापा पासून झाले. १ राम रावणास मारण्या करितां उत्पन्न झाला हा उत्पन्न होण्यास कारण रावणा पासून झाले. २ उलट. बापा पासून लेकर [ पुत्र ] उत्पन्न झाला हा बापास नरक, आणि ब्रेश या पासून उद्धरण्या करितां झाला, अशीं बहुत निघतात. असें मानिले तरी ज्या पासून उत्पन्न झाली तो त्या वस्तुच्या होण्यास कारण झालाच तसेंच ज्या पासून झाली ती त्या करितांच. या अर्थाने घेतले असता ही चतुर्थीच विभक्ती बरी लागते. सर्व स्मृतीचे अर्थकार ह्यानी पद्यां या शब्दांचे पंचमीचे रूप केले आहे त्याहून चतुर्थीचे रूप समजल्याने अर्थ संयुक्त निघतो. मागील संबंध आता पुढे घेतलेला पहा. :—पुरुषसूक्तश्रुति ११ श्लो. यत्पुरुषं च्यवदंधुः कतिधा व्यं कल्पयन् । मूर्त्तिकमस्यकौशाहूकाङ्कपादावुच्येते. या श्रुतीत उत्तरार्धात याचे मुख्य कोण, बाहू कोण, ऊरु [ मांड्या ] कोण, पाय कोण ह्मणतात. किंवा सांगूं. असा अर्थ निघतो. यांत मुखापासून कोण आदि करून पंचमीचा संबंध नाही. प्रथमेचा संबंध तत्पुरुष आहे.

ब्राह्मण क्षत्रिय सर्व कश्यपादि ऋषी पासून झाले असें पुराण प्रसिद्ध आहे त्यास पंचमीच्या अर्थाने बाध येतो इतक्या करितां चतुर्थी विभक्ती मानून अर्थ करणे हेंच योग्य आहे.

ईश्वराने रूप धारण केले त्याचे अवयवांचीं कर्मे कोणी करावीं असें निश्चित केले ह्यांत यजन [ स्वतः कर्म यज्ञ करणे ] याजन [ दुसऱ्या करितां आचार्य होऊन कर्म यज्ञ करणे ] अध्ययन [ वेदशास्त्र पुराण शिकणे ] अध्यपन [ वेदादिक शिकविणे ] भक्षण करणे हीं कर्मे ब्राह्मणाने करावीं. यजन [ वरते अर्थ दिला आहे ह्यांत अग्नेहोत्रादिक सर्व कर्मयज्ञ येतात. ] अध्ययन [ वरते अर्थ दिला आहे, ] संरक्षण [ ईश्वराचे शरीर प्रज्ञा रूप सम्यग्रक्षण करणे ह्यांत धनुर्धारण, शासन, आदिकरून येतात ] हीं कर्मे क्षत्रियानें करावीं. मांड्याचे कर्म वैश्यानें करावे. पायाचे कर्म शूद्रानी करावे. असे नियम केलेले सर्व मनुष्य देही [ देहधारण करणारे मनुष्य ] यास अनुभवास येत आहे. ईश्वर रूपाचीं कर्मे विभागून ज्या इंद्रियाचीं कर्मे ज्यांजकडे दिलीं त्यांजला त्या करितां उ-

तपत्र केले असें जितकें संयुक्तिक दिसते तितकें त्या पासून झाले [ उत्पन्न झाले ] असें संयुक्तिक दिसत नाही.

ह्या वेगळी आणखी एक गोष्ट आहे. जो वारावा श्लोक आहे त्यात पाहिले पादांतील अकर्मक आणि दुसरे पादांतील सकर्मक क्रियापदे आहेत. ह्या आहे, आणि केला. ह्या दोनी ही क्रियापदांचा लोप होत आहे. आणि त्या वेगळा अर्थ होत आहे.

ह्यास्तवही चतुर्थी विभक्ती लावणें योग्य आहे. ती लाऊन अर्थ होय असा शब्द काव्यांत घेतला आहे, तो अर्थ नाही. भीष्मस्तवगाज—श्लोक. ब्रम्हवर्कभुजोत्सवकृत्स्नमूर्द्धरांशुः । पादौयस्याश्रिताः भूद्रास्तस्मैवर्णात्मनेन्दुः ६७

श्रीमद्भागवत द्वितीयस्कंध अध्याय १ ब्रह्माननं सत्रभुजो महात्मा विह्वरं प्रिभितकृष्णवर्णः नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नो द्रव्यात्मकः कर्मवितानयोगः ६७ अध्याय १ पुरुषस्य पुर्वं ब्रह्म सत्रमेतस्य चाहवः उर्वोर्वश्यो भगवतः पद्म्यां भूद्रोऽभ्यजायत ३७

ईश्वररूपीं चारहीवर्ण विभागूनि घेतले जेव्हां ।

उपयोगीं आणि निरुपयोगीं कोणी न राहिले तेव्हां १३

जेव्हां ईश्वर रूपाच्या ठायीं चारही वर्ण वाटून घेतले आहेत तेव्हां कोणी उपयोगी आणि कोणी निरुपयोगी असे राहिले नाहीत. १३

देवातृप्त कराया घ्राहण जो ब्रम्हनिष्ठतो योजा ।

यज्ञभया शयवाया शस्त्री पाहूनि प्रार्थिजे राजा १४

देवाला तृप्त करण्याकरितां ब्रह्मनिष्ठ ब्राह्मण [ ज्याचा निष्ठा ब्रह्माच्या ठायीं जडली आहे; मानापमानीं, मित्रशत्रुपक्षीं सम, सर्वारंभाचा त्याग केला आहे आणि गुणा पासून ह्मणजे त्रिगुणांच्या बंधा पासून वेगळा झाला आहे असा ] पाहून योजावा त्याजकडून यज्ञाचें काम करवून शेवटीं संतर्पणांत ब्राह्मण भोजन करवावें. असें केल्यानें देव तृप्त होतो. यज्ञ करूं लागले ह्मणजे त्याला राक्षसादिक उपद्रव करून यज्ञ मोडितात, राहवितात तें भय नाहीसें करण्याला शस्त्रधर क्षत्रिय पाहून तो योजावा ह्मणजे भय शमते. विश्वामित्र महाधनुर्धर क्षत्रिय होता परंतु ब्रह्मकर्म करणें पत्करिलें तेव्हां क्रूरकर्म त्याग केला आणि यज्ञ करूं लागले तेव्हां सुबाहु, मारीच राक्षस विघ्न करूं लागले तें त्याचानें शमविले होईना



हृत्पूज्य दशरथा पासून राम लक्ष्मण मागून वेऊन लोस वन्दुवेंद भिक्कून त्यांकडून राक्षसींचें भय निवारण केलें.

**यज्ञोपयुक्त कर्मा योग्य चतुर्वर्णं वदन्ति वेदस्मृती ।**

**सेवेन शुद्राणां च अस्मिन् यज्ञोपयुक्तं वर्णं वर्णी ।**

यज्ञाच्या उपयोगी असलेल्या कर्मांमध्ये वरून पाहिलेले वरून पाहिलेले ती आणि इतर व्यवहारीक कर्मांमध्ये वरून पाहिलेले वरून पाहिलेले. या माहित्य कुंडमंडप समिधा यांचे कामांत माती लाकडां वगैरे वरून पाहिलेले वरून पाहिलेले आणि सर्व प्रकारे भार वाहणे वगैरे शुद्र योजनां असे जे प्रत्यक्ष वरून पाहिलेले वरून पाहिलेले वरून पाहिलेले ईश्वराची उक्ती.

**श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय १८**

**यामो दमस्तनः शौचं-शान्तिराजसं चैव**

**ज्ञानं विज्ञानमज्ञानमज्ञानं स्वभावजं.** ४२

शम, दम, तप, शौच, शान्ति, राजस, ज्ञान, विज्ञान, अज्ञान, स्वभावज, हे ब्राह्मणांचे स्वभावापासून झालेले कर्मा. ४२ ज्ञान, विज्ञान, अज्ञान, स्वभावज, हे ब्राह्मणांचे स्वभावापासून झालेले कर्मा. ४२

**शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यनलायनं**

**दानमीश्वर भावश्च क्षात्रकर्म स्वभावजं.** ४३

शूरत्व, तेज, धीर, दक्षता, युद्धांतही अपराङ्मुखता, दान, ईश्वराचे शायी ( किंवा ईश्वराचा ) भाव ठेवणे. हे क्षत्रियांचे स्वभावापासून झालेले कर्मा. ४३

**कृषिं गोरक्षं वाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजं**

**परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम्.** ४४

कृषि (सेतवी करणे) गोरक्ष [ गाई वाळगणे राखणे ] दुबळानदारी हे वैश्यांचे आणि सेवा करण्याचे काम करणे हे शूद्रांचेही स्वभावापासून झालेले कर्मा. ४४

**यज्ञोपयुक्त कर्मा योग्य चतुर्वर्णं वदन्ति वेदस्मृती ।**

**सकल पुराणींहि असे वर्णित ते पाहतां पडेल स्मृती १६**

यज्ञाच्या उपयोगी असलेल्या कामांत सारीही वर्ण योग्य आहेत असे वेद शास्त्रे समजात, सर्व पुराणांतही असेच वर्णिलेले आहेत ते पाहिलेले हाणजे सारण होवू. १६

त्यांत मदाचरणीही तरि विदुषां नचास कविता हो ॥

विद्या क्षत्रिय वर्णो मास असे प्राप्त वेदस्युक्तितो ॥ १७

अहो या चार वर्णांत जरी त्यांतले जाचार कायारा जसा झाला तरी वेद सांगि शूद्र यांत कविता प्राप्त होत नाही. मास्य, क्षत्रिय, वंश मास प्राप्त आहे असे वेदशास्त्रांत आहे. १७

श्रीमहेश्वर कविता इतिहासा त्यानि ज्या वडे स्कंद ॥

अष्टादश नामे जी भक्तनि पुराणांत त्यांत हें स्कंद ॥ १८

पुराणे जी महारा आहेत त्यांची वेगळाची नावे आहेत [ मत्स्य, कूर्म, अग्नि, ब्रह्म वैवर्त, भविष्य, स्कंद आदिकल्प ] त्यांत श्रीमहेश्वर अक्षर देवाधिपति यांना जो इतिहास सांगितला तो श्रीस्कंद [ पद्मानन ] यांनी पद्मकुमार यांचे मागितल्या तो ह्या आख्यायिके स्कंद या नांवाने आहे. १८

त्यामाजी बहु खेडे त्यांनिळ त्वादि नामकी खेडी ॥

भक्तोत्पत्ति मविस्तर वदला हर मने जी आहे अंटी. १९

त्यांत तुष्कळ खेडे [ वृष्टीस्कंद, ब्रह्मोत्तर खेड, महाशिव खेड, आर्याभरी ] आहेत त्यांतले महाशिव नामक खेड आहे. त्यांत भक्तोत्पत्ती उत्पत्ति मविस्तर हे नांवाची ब्रह्मांडांत आहे ते ईश्वरांनी सांगितले आहे. १९

त्यांतहि आदि रहस्यी अध्याय अतोच सप्त त्रिंशति जो ।

श्री सूर्य वंश कथिला त्या वहात्याचें मदादि अंत रिजो. २०

त्यांतहि आदि १ आणि उत्तर २ अंटी रहस्यी आहेत त्यांच्या आदि रहस्यांत श्री सूर्य वंश सांगितलेला जो सुताविताचा अध्याय आहे त्याच्या जो पहिले त्याचे अंतःकरण सर्व झाले रिजो [ त्यांत सुतून त्रुष्ट होतो. ] २०

त्रिंशुणि रजात्मक ब्रह्मा त्याचे सानमान पुत्र बहु अगती ।

त्यांतहि आदिच कथय त्या पामुन सूर्य आदि उद्भवती. २१

सूर्य, इक्ष्वाकु, तमसू, अशा तीन मुळात राजा सूर्याने ते सप्त ब्रह्मदेव, त्याचे सना-पामुन झालेले पुत्र तुष्कळ आहेत. त्यांत पहिले कथय आहे. त्यापामुन सूर्य आदिकल्प देव उगता आहे. २१

सूर्या पागुनि वैवस्वत मनु त्या पागुनीच इक्ष्वाकु ।

बहु वंश चाल्ल्या त्या तोंडो बहु योग्य जेंवे इक्ष्वा कु. २२

सूर्या पागुन, वैवस्वत. [ विवस्वान् विवस्वत ही सूर्याची नावे आहेत सूर्या पासून झाल्या म्हणून वायाच्या तावानुसंग नाव वैवस्वत ] मनु म्हणजे ब्रम्ह देवाच्या एका दिवसांत चवदा होवात त्या चवदा मिळून काळ जो लागतो तो [ चतुर्ग सहस्रांश दिनमेक पितामहः अर्थ. कून घेत ह्यावर काळ अशा प्यार युगांचे एक चतुष्क असणचतुष्कांची हजार संख्या होते तेव्हा ब्रम्ह देवाच्या एका दिवसाच्या पुरी ] हा एका दिवसांत सप्तकाळी १४ मनु होतात. त्यांतल्या वैवस्वत मनु मानवा. वर्तमानाची त्याचे मन्वंतर आहे. त्या मनु पासून इक्ष्वाकु झाला आणि पुढे पुत्रकाळ वंश चाल्ल्या त्या वंशकूप उमाला उत्पन्न होण्यास इक्ष्वाकुराजा हा योग्यी जमीन होय. २२

त्यांत दिक्षीप श्रीमान्मृत रघुराज तन्मुताज असे

तन्मुत दशरथ त्याचा श्रीराम रमाभवांश पाह कसे २३

त्या वंशांत श्रीमान् दिक्षीप राजा झाला. त्याचा पुत्र रघु राजा. त्या रघुकु. पुत्र अज राजा. त्या अजाच्या पुत्र दशरथ आणि त्या दशरथाचा पुत्र लक्ष्मीपती नारायणची जेश [ रामाचा जयलार ] राम असे जाले. २३

स्कंद पुराण महाद्वी संड आदि रहस्य अध्याय १७

महादेव उवाच. अतःपरं प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं श्रुति संमत ।

पाठारीय प्रभूणां वैष्णुत्वात्ति कथयामि ते ।

महादेव बोलतात. आपुढे वेदांत मान्य असे माहात्म्य जें, पाठारीय प्रभूंचे उपाति मी तुला सांगेन. १

ब्रम्हणो मानसाःपुत्राः कश्यपाद्या धृतीश्वराः

कश्यपस्य मुतः श्रीमान् सूर्योभाम्बान् जगत्प्रभुः २

ब्रम्ह देवाच्या मानसापासून कश्यपादि मुनींवर पुत्र झाले कश्यपाचा पुत्र सूर्य श्रीनार आणि प्रभासाम् जगत्प्रभु प्रभु [ देवादिभूत मान्य ] २

जगत्प्रभुर्जगद्धाम विश्वमात्री सहस्रपात

वैवस्वत मनुस्तस्मान्मूर्यान्ममभर्तृकिल ३

जगताची दृष्टी, जगताचे तेज, विद्याचा साक्षी, सहस्र विरण असा ज्ञाता त्या सूर्या पासून वैवस्वत मनु उत्पन्न झाला. ३

तस्मिन्कुले समुत्पन्नो दिलीप इति शिशुः

धान्यो वदान्यो शूरश्च सत्यवादी जितेंद्रियः ४

त्या कुलांत विभूत [ तीनही लोकांत व्याप्य वीति आयुक्त गेही असा ] मान्य, उदार, शूर, सत्यवादी आणि जितेंद्रिय असा दिलीप उत्पन्न झाला. ४

दिलीपात्तु रघुजडे तस्मादज सपुत्रवः

अजादशरथो जातस्तत्पुत्रो राम इत्यभूत् ५

दिलीपा पासून रघू झाला त्या पासून अज झाला. असा पासून दशरथ झाला त्याचा पुत्र राम असे झाले. ५

रामान्कुशः कुशाज्जातोऽग्निथिनाम भूपतिः

अग्निथेर्निपथो जातो नमशब्दस्ततोऽभूत् ६

रामा पासून कुश, कुशा पासून अग्निथिनामा पृथ्वीपति झाला, अग्निथि पासून निपथ झाला, मग नमशब्द झाला. ६

पुंडरीकस्ततो जडे क्षेमधन्या ततःसुतः ।

देवानीकस्ततोऽथासीदासीनामच तत्सुतः ७

मग पुंडरीक झाला, मग क्षेमधन्या झाला मग देवानीक झाला त्याचा पुत्र सीता नांवाचा झाला. ७

दत्तोराना ततोऽजातः सीतस्तन्मुत इत्यभूत् ।

उमाभस्तन्मुतोऽजडे वज्रनाभस्ततः परं ८

मग दत्तोराना झाला त्याचा पुत्र सीत अशा ( नावाचा ) झाला त्याचा पुत्र उमाभ झाला त्या पुढे वज्रनाभ ( झाला. ) ८

खंडनस्तन्मुतोऽग्रामीशुषितश्च ततःपरं ।

तस्माद्विश्वमश्वामीद्राक्ष्यो धार्मिकः भुविः ९

त्याचा पुत्र खंडन त्याच्या पुढे उषीत झाला त्या पासून विश्वमश्व ( विश्वमश्वक ) धार्मिक शुद्ध असा विश्वमश्व झाला ९

हिरण्यनाभ इति च तस्मिन् भद्रकीर्तिः ।

कौशल्यस्तन्मुताजज्ञे तस्मान्मोममुनः प्रमुः १०

त्याचा पुत्र सर्वोनी गायिका असा हिरण्यनाभ त्या नंतर कौशल्य झाला त्या त-  
सून मोममुतराचा झाला. १०

ब्रह्मिष्ठधान्यजस्तस्य पुष्पस्तन्मुन इत्यभुत ।

तस्मान्मुदर्शनो नामानिवर्णस्ततः स्मृतः ११

त्याचा पुत्र ब्रह्मिष्ठ त्याचा पुत्र पुष्प असा नावाचा झाला त्या यामून मुदर्शन नावाचा  
सग अनिवर्ण झाला. ११

यस्म्यक्षे नृपो जडेष्टभयानि गतिरिति ।

अपुत्रः सोभवद्राजा पुत्रार्थं यत्नवानभुत् १२

याच्या पोटी राजा अश्यानी असे त्याला जणवत तो झाला तो राजा अपुत्र झाला  
झणून पुत्रा वारितां वन करिता झाला. १२

कृषीणां संपत्तिं कृत्वा पुत्राष्टं कृतवानिति ।

सर्वस्वं दक्षिणां वत्त ब्राह्मणेभ्यो मद्रक्षयान् १३

कृषीची संपत्ती करून पुत्र प्राप्तीचा वड करिता झाला तेव्हे ब्राह्मणांस दक्षिणा सर्व  
द्रव्य देता झाला. १३

नारायणः प्रसन्नो भूदास्यमेतदुवाच ह ।

भृगुः प्रसन्नः कर्तव्यो य ते पुत्रं मद्रास्यति १४

अक्षितारायण प्रसन्न झाला आणि असे नायण बोलला भृगूला प्रसन्न वार तो तुला  
पुत्र देतील १४

भृगुः प्रसादितस्तेन विचार कृतवानिति ।

समीप स्थानृषीन्सर्वान् द्वादशादित्यनाचिभान् १५

त्या अश्यानीने भृगु प्रसन्न केलेला विचार करिता झाला की समीप जे रूपा  
सारखे प्रभाशान् समष्टे नारा अथवा सूर्याचे तेज पंचेकांत आहे असे शत्रु मुनी  
( ऋषी ) १५

बल्लभ यदि दास्यामि तदा कोपो भवेदतः ।

तावद्विमुनिमिस्त्वावदापयामास वै मनुज १६

यांच्या मर्यादा बोलवून मी जर पुत्र देईन तर त्यांचा कोप होईल तेव्हा तितके ऋषी होते तिनक-मंत्र देवांतिके. १६

संख्याकान्दादश्च संवान दापयामास वै मुनीन् ।

ते संवाःकापित्रकोन्धाःसर्वकामफलमदाः १७

बारा संख्या मंत्र ते मुनी देते झाले, ते जशींचा मुक्ता पासून प्रकट झालेले सर्व इच्छित फळ देणारे होते. १७

कपयस्तापसान्ध्रष्टान्नातृषीन्मन्त्रवीधि ते ।

भरद्वाजः पुतिमासो वसिष्ठः कपयस्तथा १८

ते ऋषी घोर तापसी त्यांस तावांनी बघून मी तुला सांगतो. भरद्वाज, पुतिमास, वसिष्ठ, तमाच किंवा आणि कपय. १८

हरितो वृद्धविष्णुश्च तथा ब्रम्हाजनार्दः ।

सौमिलः कौटिमश्चैव मांडव्यः कौशिकस्तथा १९

हरित, तमाच वृद्धविष्णु, आणि ब्रह्मजनार्दन, सौमिल, कौटिम आणि मांडव्य कौशिक ही तमाच. १९

विश्वामित्रकपिश्रेष्ठो द्वादशैव प्रकीर्तिताः ।

मुनिःप्रणीता संवास्ते तेषां देवताः शृणु. २०

विश्वामित्र महाऋषि, असे बारा ऋषी सांगितले ( स्कंदान महादेवाने ) ते मुनी-ही सांगितलेले मंत्र त्यांच्या देवता ( कोणत्या ) ऐक. २०

प्रभावती कालिका चंडिका च ततःस्पृता ।

महालक्ष्मी इतिप्रोक्ता तथा योगीश्वरीच २१

प्रभावती. १ ..... कालिका. २ ..... चंडिका. ३ ..... महालक्ष्मी. ४ ..... तशीच योगेश्वरी ५. २१

इंद्राणीवैव कामाक्षीशेकविगांविकानथा ।

माहेश्वरी तथादुर्गा त्वरितावनुपुराणः २२

इंद्राणी. ६ .... कामाक्षी. ७ .... एकवीरा. ८ .... अंबिका. .... ९ ....  
माहेश्वरी. १० .... दुर्गा. ११ .... त्वरिता. १२ .... पश्चिमा पासून शैवट पर्वत. २२

## ह्या उपासिल्यामुळे.

अनुजो देवकधैव पृथुर्वे क्रतुपणकः ।

जयः सुशिश्रुः सौवामः सुमंतुः कौडिनस्तथा २३

अनुज १.... देवक २.... पृथु ३.... क्रतुपण ४ ... जय. ९.... सुशिश्रु ....  
सौवाम ७ ... सुमंतु ८ .... कौडिन ९.... तमाच २३

महकः कुचिकधैव मार्तंडश्चततः स्मृतः

महक. १०.... कुचिक. ११.... मार्तंड. १२.... अने वारा पुत्र झाले, हाच विस्तार पुढे सांगितला आहे. त्यातील तानर्थ, हा अश्वपानी राजा यास वारा पुत्र झाले मोठ्या आनंदाने राज्य करित असता प्रतिष्ठान सगळे सांगून ज्याला पैठण सगळ्यात ल गावीत श्री गोदावरीच्या तटी तुळदिक अनेक दाने करित असता तेथे भृगु ऋषि आ त्यांची आणि अश्वपानी राजाची भेट झाली. राजा दानाच्या गडबडीत राहिल्यामुळे भृ ऋषीच्या सत्कार होण्यांत अंतर पडले त्या बरून भृगूस वाटले आपण याला हे ऐक दिले असता त्यांत निमग्न होऊन या दानास जमलेल्या व सर्व ब्राह्मण आदिकरून स जना देखत माझा अपमान करित आहे हा उन्मत्त झाला असे भृगूस वाटून शापवच बोलले. सहाश्री शंड पूर्वार्ध अध्याय २८ श्लोक पूर्वोपकारिणं मां त्वं दुष्ट नस्वरसि प्रभो तस्मात्वं राज्यहीनो वा वंशहीनो भविष्यसि ७॥ अर्थ,—पूर्वी उपकार करणाऱ्या मा तू दुष्ट प्रभु स्मरत नाहीस त्या पासून अथवा तन्निमित्त तू राज्यहीन अथवा वंशही होशील. हे राजाने ऐकून भृगूस शरण जावून हा प्रकार प्रसादाने ( चुकीने ) घडत क्षमाकरा. असे बोललेले ऐकून विचार करून पाहतात तो कोरेच व्यग्रनेमुळे घड असे समजून बोलले. स० आदिरहस्य अध्याय २८ श्लोक. त्वंचेच्छरण मापन्नोर्ध्व वृद्धिर्भविष्यति । त्वदंशजाश्च राजा नो निःशौर्यो राजहीनतः १३ अथप्रभृति तेषां वै ल पिका जीवनं भवेत् । पैठणे पत्तने शप्ता मयाकोपवशात्किल १४ पाठारीयाः प्रसिद्धा

पत्तनाक्या भवतु वः । प्रभुत्तर पदं तेषां पत्तन प्रभवाक्षये १५ अर्थ, —तुं जर शरणागत पावला (घरण आला) आदेश तर वंश वृद्धी होवील तूचे वंशज राजे ते राज्यहीनतेने शूरत्व राहिल अमर्त्याक १३. आज पासून त्यांचे जीवन लिहिल्याने होईल पण शहरांत मी रागाऊन शाप दिला १४. यामुळे पाहारी जे प्रभिद्ध ते तुझी पत्तने नांवाचे व्हा. ज्या पुढे प्रभू असे पद पडणांत उत्पत्तामुळे झाले (पत्तने प्रभू).....

मला वाटते पत्तने प्तांजला क्षयावयाचे ते शुर्ववंशी क्षत्रिय सांप्रत पात्राणे प्रभू क्षण-विणारे हे तेच अनाचे. आणि तेच आदेश तर क्षत्रिय वंशांचे धर्म (यज्ञादितीन कर्मयुक्त) हे त्यांनाही आहेत. यामुळे या प्रेयाचा उपयोग त्यांमि ही होवील.

— त्याच रहस्यांत असे त्रिंशत्यध्याय जो तपास पहा ।

गणपति प्रश्ना उत्तर देता झाला असे महेश्वर हा २४

त्याच (आदि) रहस्यांत तिगावा अध्याय जो आहे त्याचा पहा. गणपतीच्या प्रश्नाला महादेव उत्तर देता झाला आहे. २४

श्रीसोमवंश क्षत्रियराजे बहु जाहले तथातुन हो

कथितेझाले शंकर श्रोत्या तंद्रित कधीं तथा तुं नहो २५

सोमवंश क्षत्रिय राजे पुष्कळच झाले त्यांची कथा शंकराही श्रोतिली ती येथे सांगतो. हे श्रोत्या या कामास तुं कधीं ही अलमिल होऊं नको २५

ब्रम्हा पासून कश्यप त्या पासुनि अभिहोय कृषिवर्य ।

त्या पासुनि चंद्र तथा वंशाला वदति सोम जे आर्य २६

ब्रह्मदेवा पासून कश्यप, त्या पासून अत्रि कृषि श्रेष्ठ झाला त्या पासून चंद्र झाला त्या वंशाला जे श्रेष्ठ आहेत ते सोमवंश झगतात. २६

त्या पासुनि वदान्य वरकर्मा वीरनिद्धरा झाला ।

बोधक बुधांस तो हो झणुनी बुध नाम ठेविलें त्याला २७

त्या पासून उदार श्रेष्ठकर्म करणार वीरनिव नावाचा उत्पन्न झाला तो जहाण्यास बोध करणारा झाला झणून त्यांचे बुध असे नांव ठेविले. २७



तत्पुत्र पुच्छरा जो त्याचात्रपु आयु त्यात्रपुस वाम ।

त्याचे परंपरागत राजर्षी पूर्ण करिति जनकाम २८

त्याच्या लेक पुच्छरा त्याचे पुत्र त्रपु, आणि आयु. त्यातून त्रपुला वामनावाचा पुत्र झाला त्याची पुढे परंपरा चालली हे राजर्षी जनाची इच्छा पूर्ण करिते होते. २८

## स्कंद पुराण सहाद्री खंड आदि रहस्य अध्याय ३०

शंकरउवाच. शृगुवत्स प्रवक्ष्यामि चंद्रवंशस्य विस्तरं १ यं श्रुत्वा वंशचर्यां हि  
विस्त्रयो जायते नृणां । चंद्रवंशे महावीरा हरिश्चादयो नृपाः १

शंकर क्षणतात. हे वत्सा गणपती जो वंश श्रेष्ठ ऐकून लोकांत विस्मय होतो त्या चंद्रवंशात हरिश्चादिकल्पून महावीर झाले त्या वंशाचा विस्तार मी सांगितो ऐक १

तं वंशं च वदिष्यामि तवाग्रे च गजानन ।

नक्षत्राणि मया मोक्तं कारणं वंशनिर्णयं. ७

गजानना त्या वंशाला वर्णून तुज पुढे मी सांगतो. कोणाच्याही ह्या वंशाच्या निर्णयाच्या कारणामुळे मी सांगितले नाही. ७

यदिते श्रवणे बुद्धिर्वक्तुमिच्छामि आदितः ।

जह्निरे कश्यपोद्यादी तस्यादशिरभृत्पुत्रा. ८

ते श्रवण करण्या विषयी तुला बुद्धि झाली आहे तर मी आरंभ पासून मागे इच्छितो प्रथम कसपर झाल त्या पासून प्रथम अग्नि झाला ८

विद्युत्तेजः समोलोके ततोऽविस्तपसा पुरा ।

अग्निश्चतुः समुत्पन्नस्तेजसांपतिरीश्वरः ९

मग तो अग्नी तपाच्या योगाने दिव्यप्रांत विजयारुखा तेजस्वी झाला. अग्नीच्या तेजापासून तेजाचा पती ईश्वर झाला. ९

आल्हादको हि लोकानामपथीनां च पोषकः ।

धात्वर्थस्य बलात्सोपि चंद्रनामेति विभूतः १०

तो लोकांचा अल्हादकारक आणि ओपवीचा पोषक झाला तो धातु अर्थाच्या बलाने चंद्र या नावाने विख्यात झाला. १०

तत्पत्नी रूपगोभाग्या नाम्ना रूपांगना शुभा ।

तस्यां च निमित्तः पुत्रो रूपनान्नप्यसंयुतः ११

त्याची पत्नी रूप हेच जीने गोभाग्य अली रूपपत्नी नामाची तिच्या टापीं रूप आणि रूपनान्नप्यसंयुत पुत्र असा पुत्र निर्माण केला. ११

वदान्यो वीरजिदीरां वरकर्म वगननः ।

नाम्ना वृथ इति क्वानो वृथानां वोरकारकः १२

तो वीरजिद उदार वीर, अष्टतर्ककर्ता उत्तममुलश्रीचने बुद्धिमानास बोध कर-  
कारा झाला वृथान वृथ असे त्याचे नाव ठेवाव झाले. १२

पुराणेषु च सर्वेषु विश्रुतो वरतो पिपुः ।

तन्वृत्रः श्रीमतांश्रेष्ठः पुकरवा महामतिः १३

सकल पुराणांत सर्वोप माहीत वरदाता भग (भाग्य) ज्ञान असा वशिष्ठा आहे  
त्याचा पुत्र श्रीमतांत श्रेष्ठ महामति पुकरवा झाला. १३

पुकरवात्पुःपुत्रोचनृजो आगुश्चिन्त्ययुतः ।

त्रपुवीम इति क्वानो वामात्कुश समुद्रवः १४

पुकरवापासून पुत्र त्रपु, त्याचा अनुजआयु नावाचा झाला, त्रपु पासून वाम नावाचा  
झाला, वामा पासून कुश उत्पन्न झाला. १४

कुशाद्धानु वसुत्पन्नो भानोः सोमश्च वै नृपः ।

सोमाच्छिरस्तु नामाभच्छिरस्तु धनंजयः १५

कुशापासून भानु झाला भानुपासून सोमराजा झाला सोमापासून शिरमनामा झाला  
त्या शिरसापासून धनंजय झाला. १५

धनंजयात्तु मांगल्यः कामराज ततःपरं ।

कामात्तु पंगु नामाभुत्तन्मुनो रविमंडलः १६

धनंजयापासून मांगल्य त्या नेतर कामराज कामापासून पंगुनामा झाला त्याचा पुत्र  
रविमंडल. १६

तद्वदो नृशक्तिर्ज्ञानो वीर्यवांश्च मनाननः ।

धर्मिष्ठो नीतिदक्षश्च सर्वजितः पराक्रमः १७

त्याच्या वंशांत सनातन ब्रह्मदश धर्मिष्ठ नीतिमय्ये जाणता पराक्रमी सर्वज्ञित नावाचा राजा झाला. १७

सर्व जिताभ्युर्जातो तत्पुत्रो मायभूपतिः ।

मायाचुर्निवदु भूपालो तन्मुतो दुष्टमदनः

सर्व जितापासून नवु झाला त्याचा पुत्र मायराजा मायापासून इंदु त्याचा पुत्र दुष्टमदन झाला.

दुष्टमदनसोऽधर्मो धर्मात्काम इतिश्रुतः ।

कामाचुर्कौशिको राजा तत्पुत्रो रविमंदणः १९

दुष्टमदनापासून धर्म धर्मापासून काम नावाचा, कामापासून कौशिक राजा त्यापासून पुत्र रविमंदण. १९

तदंशे सिमिभूपालस्तत्पुत्रो वागलालनः

तदंशे वज्रनामाभूत्तत्पुत्रस्त्विंदुमंदनः २०

त्याच्या वंशांत सिमिराजा त्याचा पुत्र वागलालन, त्याच्या वंशांत वज्रनामा झाला त्याचा पुत्र इंदु मंदन. २०

तत्पुतः कामपालोभूततदंशे सलिलः परं ।

सलिलादमथोज्जे तत्पुत्रः काशिईश्वरः २१

त्याचा पुत्र कामपाल झाला त्याच्या वंशांत पुढे सलिल झाला सलिला पासून अमल झाला त्याचा पुत्र काशिईश्वर. २१

तस्य भूषणभूपालः कांतिराजा तु तन्मुतः

कांतिराजकुले वैव जातश्च पृथुभूपतिः २२

त्याचा भूषण राजा त्याचा पुत्र कांतिराजा नंतर कांतिराजाच्या कुळांत पृथुराजा झाला. २२

तस्य वंशे नृपोज्जे कामपातिरितीरितः

अपुत्रः सोभवद्राजा पुत्रार्थे यत्नवानभूतः २३

त्याच्या वंशांत झाला कामपाति हाणनात तो राजा झाला तो निपुत्र झाला तो करिता यत्न करिता झाला. २३

कृषीणां संमर्तिं कृत्वा अश्वमेधं चकार सः

पुत्रेष्टिं च ततः कृत्वा सवत्सदक्षिणां ददौ. २४

ऋषीं मिळऊन त्यांचे मत घेऊन तो अश्वमेध करितो झाला मग पुत्र इष्टी केली आणि सवत्सदक्षिणा दिली. २४

नारायणः प्रसन्नो भूद्वाक्यमेतदुवाच

नारायणः स्वमुनेन मंत्राष्टाक्षरं देशिकः २५

नारायण (आदि) प्रसन्न झाला आणि तो नारायण आपल्या मुखाने असे बोलला  
॥ अष्टाक्षर मंत्र गुरु. २५

— तेमंत्राः ऋषिर्मयुक्ताः मंत्रवीजस्य देवताः

महाऋषि समस्तस्य मंत्रः श्रुतिसमायुतं २६

तेमंत्र ऋषि सहित मंत्रवीजाची देवता आणि समस्त महाऋषींचे वेदा सहीत मंत्र. २६

तेमंत्राः ऋषिवक्रोत्यास्तां ऋषीन्मन्त्रवीमि ते

पद्माक्षक्षयवनश्चैव गौतमः कौण्डिनस्तथा, २७

ते मंत्र ऋषींच्या मुखोपासून निघाले त्या ऋषींच्या नावांस मी तुम्हा मागतो पद्माक्ष,  
क्षयवन गौतम, तमा कौण्डिन. २७

सौनल्यश्चंपकश्चैव वसिष्ठः कश्यपस्तथा

विश्वामित्रो मृगुश्चैव भरद्वाजोऽत्रिरेव च. २८

सौनल्य, चंपक, वसिष्ठ, कश्यप आणि विश्वामित्र, मृगु, भरद्वाज, अत्रि, अत्रे आणि. २८

हिरण्यो हरितश्चैव देवराज ऋषिस्तथा

मृकुंदुरंगिरा गर्गो मांडव्यः शौनकास्तथा. २९

हिरण्य, हरित, देवराज ऋषि, तमाच मृकुंदु, अंगिरा, गर्ग, मांडव्य, शौनका. २९

भद्रऋषिः कृपायुश्च शूलकः शीलचापरः

मार्तंडोऽपि ऋषिश्चेष्टो विवाश्च ऋषेःश्वरः ३०

भद्र, कृपायु, शूलक, शीलचापर, मार्तंड ऋषि, चेष्टा, विवाच ऋषेःश्वर. ३०

दालभ्यश्चपतिमापश्च जावाली गणको कृषिः

वैरुक्षी वैतमश्चैव जमदग्निश्च तापसः ३१

दालभ्य, पुनिमाप, जावाली, गणक, वैरुक्षी, वैतम, जमदग्नि अने ताप कर्णारे कृषि ३१

भावनः सौमनश्चैव कृषिर्नामाभिदुदुभिः

द्राविणोगोपकुमरो यैवेयश्चैव मंदनः ३२

भावन, सौमन, दंदांभ, द्राविण गोप कुमार, यैवेय, मंदन. ३२

बकदालभ्य रोमाणः कुमरो भावनी तथा

मालिधंत कृषिश्चैव अग्निश्च कृषिमत्तमः ३३

बकदालभ्य, रोमाण कुमार, भावनी, तथाच मालिधंत, अग्नि अग्निश्च, कृषि

श्रेष्ठ. ३३

मुद्रलः पारिजातश्च कृषिर्दामोदरस्तथा

साल्यनश्च कृषिश्रेष्ठः-पार्थपश्च महाकृषिः ३४

मुद्रल, पारिजात. तथाच दामोदर कृषी, साल्यन, आगि पार्थप. अने श्रेष्ठ महा-

कृषि ३४

चारणाक्षोश्च कृषिश्चैव कृषि भावनः

सौमकांतो भीमकृषिश्चैव प्रात इत्यपि. ३५

चारणाक्ष, उम, अंबष्ट, भावन, सौमकांत, भीम, अमक, प्रात अने सर्वे

कृषि. ३५

मुनिप्रणीता मोचस्ते तेषां देवताः शृणु

योगीश्वरी महालक्ष्मीशैवकीरा च कालिका. ३६

मुनीनां सांगीतकल्पा सेवाया देवता ऐक, योगीश्वरी, महालक्ष्मी, एककीरा, आ

कालिका. ३६

कुमारी चैव कामाक्षीचैविका च सरस्वती

उमा वागीश्वरी चैव ललिता हरिणाक्षिका. ३७

कुमारी, कामाक्षी, अंबिका, सरस्वती, उमा, वागीश्वरी, ललिता, हरिणाक्षी. ३७

चंडिका रेणुका चैव महाकाली च तालिका

इंद्राणी वज्रिणी चैव ब्राह्मी पद्मावती तथा. ३८

चंडिका, रेणुका, आणि महाकाली, तालिका, इंद्राणी, वज्रिणी, ब्राह्मी, पद्मावती. ३८

नीलांबा चैव कोलांबा चैव नागेश्वरी तथा ।

रक्ताक्षी विजयादेवी महादेवी च तामसी. ३९

नीलांबा, कोलांबा, अंबा, नागेश्वरी, रक्ताक्षी, विजया, महादेवी, तामसी. ३९

मुनंदा पूतिमाक्षी च नीलदेवी जलेश्वरी

मातृका मातृनंदा च मालिनी चैव दुर्गिका. ४०

मुनंदा, पूतिमाक्षी, नीलदेवी, जलेश्वरी, मातृका, मातृनंदा, मालिनी, दुर्गिका. ४०

आरुणाचारुणाक्षी च कुमुदा पानमालिनी

चंपावती तथा दुर्गातीक्ष्णरी विरहेश्वरी. ४१

अरुणा, अरुणाक्षी, कुमुदा, पानमालिनी, चंपावती, दुर्गा, तीक्ष्णरी, विरहेश्वरी. ४१

शाङ्गी च पादलादेवी त्वरिता मालमालिनी

मुंजा माहेश्वरी चित्रा काल्याकापिचण्वसरा. ४२

शाङ्गी, पादला, त्वरिता, मालमालिनी, मुंजा, माहेश्वरी, चित्रा, काल्याका, पिचण्वसरा. ४२

दाडिमी भद्रिकादेवी वैष्णवी च तथोग्रिणी

मोहिनी च सुवर्णाक्षी भैरवी भामिनी तथा. ४३

दाडिमी, भद्रिका, वैष्णवी, त्रिग्रिणी, मोहिनी, सुवर्णाक्षी, भैरवी, भामिनी. ४३

जातिका सौमनीदेवी दलिनी दैत्यनाशिनी

प्रभावती च शीलांबा वगित्ताभामिनी तथा. ४४

जातिका, सौमनी, दलिनी, दैत्यनाशिनी, प्रभावती, शीलांबा, वगित्ताभामिनी, तमी. ४४

अमरा पार्वती चैव शक्ती सोमेश्वरी तथा

महामारी तुलादेवी बालणा पद्मेश्वरी. ४५

अमरा, पार्वती, शक्ति, सोमेश्वरी, महामारी, तुलादेवी, बालणा, पद्मेश्वरी. ४५

त्रिपुरा चैव कामाक्षी चित्रशाला विंशेश्वरी

मर्षा च विजुलीनाम्नी बालाधावनुपूर्वशः ४६

त्रिपुरा कामाक्षी चित्रशाला विंशेश्वरी मर्षा विजुली बालांश मागे पुढें पावेनो  
[ अशा ] ४६

इति स्कंद पुराणे सहाद्री खंडे आदि रहस्ये व्यास सनत्कुमार संवादे क्षत्रि  
योत्पत्ति कथने नाम त्रिंशत्तमो अध्यायः ३०

असा स्कंद पुराणांत सहाद्री खंडांत आदि रहस्यांत व्यास आणि सनत्कुमारांच्या सं-  
वादांत क्षत्रिय कसे उत्पन्न झाले ते सांगितलेल्या तिसऱ्या अध्याय ३० हा वंश पुढे एकतीस  
३१ वतीस ३२ तेहतीस ३३ चवतीस ३४ अध्यायांत सांगितला आहे.

अध्याय चौतिसावा टाका ते साधसर्पति श्लोक

गणपति प्रश्न पहा त्या श्रवणें तृतीस पावनी लोक. २९

वर लिहिलेल्या प्रथाच्या चवतीसाव्या अध्यायांतले साडेसत्तर श्लोक टाका आणि गण-  
पतीचा प्रश्न पहा त्याच्या श्रवणानें लोक तृतीस पावनील. २९

भरनाद्यकार्तवीर्या नहुषाद्या या महाबला हिनशा

श्रीकृष्णप्रिय पांडववीराच्या कीर्ति वर्णिल्या न तशा ३०

भरत कार्तवीर्य नहुष आदिकांचून अशा चांगल्या महान्बलादयांच्या तशाच श्रीकृष्णाचे  
प्रिय पांडव वीर यांच्या कीर्ति वर्णिल्या नाहीत. ३०

स्कंद पुराण सहाद्री खंड आदि रहस्य अध्याय  
चवतीस. ३४

गणेश उवाच—देवदेव जगन्नाथ भक्तानुग्रह कारक. ७१

गणपति झणतो हे देवांच्या देवा जगताच्या नाथा भक्तांचे ह्मण करणाऱ्या. ७१

वंशोयं हि त्वया प्रोक्तो लोकोद्धारण हेतवे

सोमवंशे महावीरान्त्रिलोक्याख्याति पारुषाः ७२

लोकांचा उद्धार होण्याकरिता हा वंश तू सांगितल्यास ह्या सोमवंशांत त्रिलोक्यांत ज्या  
चा पुरुषार्थ आणि नांव असे वीर. ७२

भरताद्याः कार्तवीर्या नहुषाद्या महाबलाः

तद्वशनाभ्य शूराश्च पांडवाः कृष्णवल्लभाः ७३

भरत कार्तवीर्य नहुष आदिकसन महाबली आणि त्यांचे वंशज श्रीकृष्ण भक्त शूर पांडव. ७३

त्रैलोक्यस्यापि जेताराः सत्यसंधा धृतव्रताः

येषां कीर्तन मात्रेण चरित श्रवणादपि. ७४

त्रैलोक्यास जिंकणारे खरे त्रैलोक्याची व्रते धरिलेले ज्यांचे चरित ऐकल्याने त्यांचे कीर्तन केल्याने हो. ७४

पुण्यमक्षय्यमाप्नोति तेषां वै चरितं त्वया

वंशो मे वा कुतो नोक्तः सर्वज्ञेन महापते. ७५

आला क्षय नाही असे पुण्य [ श्रवण कीर्तन करणारा ] पावतो त्यांचे चरित अथवा वंश हे महामते [ शंकरा ] तू सर्व जाणल्याने सत्य कोणता तो सांगितला नाही. ७५

महादेव उवाच,—पुंरवा भोमवंशे तत्पुत्र त्रपु नामकः

विद्वज्जन पोषकश्च तनो वीरारिर्मर्दनः ७६

महादेव बोलतो [ किंवा हाणतात ] भोमवंशात पुंरवा जो त्याचा पुत्र त्रपु नावाचा विद्वान जनांचे पोषण करणारा तसाच ( किंवा व्यापासून ) वीर शत्रूंचे मर्दन करणारा. ७६

त्रयोर्वंशस्य विस्तारो मया ते कथितः किल

अयोर्वंशा महावीर्या महीशाद्याश्च जज्ञिरे. ७७

त्या त्रपुच्या वंशाचा विस्तार मी तुला सांगितलाच आहे, आयुष्या वंशात महान् बली महीश आदिकसन झाले. ७७

भरताद्याः पांडवाद्याः कुरुवश्च महीजसः

तेषां वंशस्य विस्तारो भारतादौ प्रकीर्तितः ७८

भरत पांडव आदिकसन कुरुचा वंश महा जेवन्मी महीश वंशाचा विस्तार भारतांत सांगितला आहे. तो. ७८



अत्र वै ते मया शोक्त इति जानीहि पुत्रक.

येथे तुला मी सांगितला आहे असे पुत्रा तुं जाण [ समज ]

## अध्याय समाप्त [ चोतिसावा. ]

ब्रह्मदेव महादेव पहा पंचोत्तर सप्तती पुढे दिष्ट

आहे तें कथि येथें श्रोत्यांलागुनि हो ब्रह्मदेव. ३१

महादेव म्हणतात पंचोत्तर श्रोता पुढे दिसत आहे पहा तें येथें सांगतो ऐकणाऱ्यां फार आवडतें होवो. ३१

सोमक पुत्रव्याचा पुत्र त्रपु त्याच्या सुवंशाच्या

केले वर्णित येथें विद्वज्जन पोषकारि ग्रथित्याच्या. ३२

सोमवंशाचा पुत्रव्या जो त्याचा पुत्र त्रपु त्याच्या उत्तम वंशाच्या विद्वज्जन पोषकारि शत्रूंचें मथन कार्याच्या येथें वर्णिले आहे. ३२

आय्याच्या ब्रह्मानु ज तद्गो वीर जे महीनाथ

भरताच पांडवाच वर्णिले भारती कथा आद्य ३३

आयु नावाचा त्रपुचा धाकटा भाऊ त्याच्या वंशांत जे महीश भरत पांडव आदिकार वीर झाले ते भारतांत प्रथम वर्णिले आहेत. ३३ भारत आदिपर्व ! श्री विष्णु पासून ब्रह्मा त्याच्या उजव्या हांगुळा पासून दक्ष प्रजापति झाला. त्याची कन्या अदिति ( ब्रह्माच्या मनापासून झालेले कश्यप ऋषि त्याची स्त्री ) तीचा पुत्र विवस्वान् [ श्री सूर्य त्याच्या पुत्र वैवस्वतमनु त्याची कन्या इला नावाची ती बुधाची ( ब्रह्माचा पुत्र वीरजित नावाचा मोठा विषेकी बुद्धिमान् चांगल्याना बोधकर्ता असा झाला झणून त्याचें नांव बुध पडलें त्याची ) स्त्री तिचा पुत्रव्या त्याचा आयु त्याचा कोटा त्याचा पुत्र नहुष त्याचा पुत्र यम त्याची स्त्री देवयानी [ ब्रह्म देवाचा मनापासून झालेला पुत्र भृगु त्याचा वंशज ( श्री शुक्र चाच त्याची कन्या ) तीचा पुत्र यदु त्याचें वंशज यादव दुसरी स्त्री शर्मिष्ठा [ अदिति दुसरी वर्हिण दिति तीचें पुत्र दैत्य हेही कश्यप ऋषीचें वंशज अदितिचें पुत्र आदित्य हा देव त्या देवाच्या मुळ पुरुषांचे सापून आणि मावसभाऊ त्यांचे वृषपर्वा नावाचा राजा त्याची कन्या ] तीचा पुत्र पुरु त्याचे पौरव त्या वंशांत पांडवादि. झाले. असा विष्णु श्रीमन्महाभारत आदि पर्वांत आहे. ययातुचें पुत्र १ ल्य यदु, २ रा तुर्वसु, ३ रा दु

४ था अनु ९ वा पुरु ह्यांत यदु आणि तुर्वसु हे दोघे देव्यानीचे आणि द्रुह्यु; अनु आणि पुरु हे तिघे शर्मिष्टेचे ह्याच्या वंशजांचे वर्णन ते महाभारत या शिवाय हेमाद्रि ग्रंथ ग्रंथांत आठ छियांचा विस्तार आहे तेही कलिमुगांत आहेत.

कलिमुगांत ब्राह्मण आणि शुद्र यांहुन अन्य वर्णांचा न्हास झाला आहे असें जें झणणें तें व्यर्थ आहे. शुद्र कमळाकर ग्रंथ शके १८०९ सालीं रावजी श्राधर गोंधळेकर याणि छापिला आहे त्याचे पत्र ८१ पंक्ती १०।११

**ननु कलौ क्षत्रिय वैश्याभाव उक्तो**

भागवते नवम स्कन्धे. इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रांतं भविष्यति ।

ततस्तं प्राप्य राजानः संस्थां प्राप्स्यन्ति वै कलौ ॥ १ ॥

कलीत क्षत्रिय आणि वैश्य नाहीत असें म्हटलें नाहीं. भागवत नववे स्कन्धांत इक्ष्वाकुचा वंश हा सुमित्राचे शेवटीं होणील तेव्हां त्याला मिळून राजे कलीत आपल्या संस्थेस पावतील.

**देवापियोगमास्थाय कलाप ग्राममाश्रितः ।**

सोमवंशं कलौ नष्टं कृतादां स्थापयिष्यति ॥ २ ॥

देवापी योगांत असून कलाप गांवाचा आश्रयकरून पहिल्यानें कृतांत नष्टराज्य झालेला वंश कलीत स्थापील.

**द्वादशेपि पतेषां नाम लिगानां पुरुषाणां महात्मनां ।**

कथामात्रा विशिष्टानां कीर्तिरवास्थिता भुवि ॥ १ ॥

बाराव्यांतही या माहात्मा विशिष्ट पुरुषांची नावा लिगांची कथा कीर्ति जमीन्यातही समिण्याळायी राहिली.

**देवापिः शंतनोर्ध्वाता मरुध्वेक्ष्वाकु वंशजः ।**

कलाप ग्राम आसाते महा योगबलान्विता ॥ २ ॥

देवापी शंतनूचा माऊ आणि इक्ष्वाकु वंशज मरु हे देव्ये कलाप नावाच्या गांवी मोटे योगाने युक्त आहे.

ताविहंत्य कलेरंतं वासुदेवानु शिशितौ ।

वर्णाश्रम युतं धर्मं पूर्ववन्प्रययिष्यतः ॥ ३ ॥

ते भूमीवर वासुदेवाची आज्ञा धारण करणारे कळीच्या अंतापर्यंत वर्णाश्रम, धर्म पूर्वी प्रमाणे वाढवितील.

विष्णु पुराणे. देवापिः पौरवो राजा मरुदेश्वाकु वंशजः ।

कृतेयुग इहागत्य सत्रं भावर्तको हितौ ॥ १ ॥

विष्णु पुराणांत पुरु कुळीचा देवापी राजा आणि इस्वाकु वंशज मरु इहलोकी येऊन कृतयुग विषयक प्रवृत्ती करिते होतील.

तथा. महापद्मपतिः कश्चिन्नंदः क्षत्रिय नाशकृत् ।

नंदश्च कलेरादौ परीक्षितो नंतरं जातः

आरभ्य भवतो जन्म पावन्नंदाभिषेचनं ।

एतद्वर्षं सहस्रं तु शतंपंच दशोत्तरं ॥

तसेच महापद्मपति नंद क्षत्रियाचा नाशकर्ता. नंद कळीच्या आरंभी परीक्षितो नंतर झाला तुमच्या जन्माला आरंभून नंद राजाच्या अभिषेकपर्यंत वर्षे १,९१०.

पुराणांतरेपि. ब्राम्हणाः क्षत्रियो वैश्या शूद्र वर्णास्त्रयो द्विजाः ।

युगेयुगे स्थिताः सर्वे कलावाच्यं त यो स्थिता

पुराणांतरीत ही. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र वर्ण यांत तीन द्विज युगायुगीं होते, कळींत सर्व अद्यपासून अंतपर्यंत अमतील.

असे असता ब्राह्मण आणि शूद्र हे दोन वर्ण मात्र कळींत आहेत इतर वर्ण नाहीत. असे जे क्षणतात त्यास कारण महाभारतातील श्लोक असावा. पंच लक्षण संपन्नो ईहशो यो भवेद्विजः तमहं ब्राम्हणं ह्या शेषाः शूद्रा युधिष्ठिर ॥ अर्थ.—पांच लक्षणे ज्याला प्राप्त असतील असा जो द्विज होयील त्याला मी ब्राह्मण बोलिन हे युधिष्ठिरा बाकी सर्व शूद्र. यावरून दोनच वर्ण आहेत असे क्षणतात. पण यांत ब्राह्मण कुलंत उत्पन्न झाला असून ही जर पांच लक्षणे त्याला नाहीत तर तो शूद्रच आहे असा जो अर्थ नियतो त्याचा शोणी पाहात नाही.

रवि मोम वंश दोन्ही भार्गव रामा अधीच कीं होते

श्रीकृष्ण भाठवा जो अवतार तथा पुढेहि जे होते १४

अहो सूर्य आणि चंद्र ( सोम ) वंश दोन्ही ही ते भार्गवरामा आधीच झाल्ले कीं  
परशुराम [ भृगु कुलातील झणून भार्गव ] अवतारापुढे एक टाकून दुसरा झणजे भाठवा  
अवतार श्रीकृष्ण त्याच्या नंतरही होते तेच तेवंग. १४

अन्येतिहास आहे कथिला श्री शंकरें गणेशाला

एकोन तिसाध्यायीं पाहा सखाद्रि खांदीं जो त्याला. १५

सखाद्रि खंडांत एकोनतिसाव्या अध्यायांत श्री शंकरानें गणपतीला सांगीतलेला दुस-  
रा जो इतिहास आहे त्याला पहा. १५

निः क्षत्रिय पृथ्वी जें केलीसे भार्गवें अनंतर हो

क्षत्रिय वंश कसातो आहे गणपति पुंस तदंतर हो. १६

अहो भार्गवानें जेव्हां निःक्षत्रिय पृथ्वी केली तेव्हां नंतर तो क्षत्रिय वंश वर्तमान जो  
आहे तो कसा होता झाला खावें अंतर ( गुण ) काय आहे तें गणपति विचारता  
झाला. १६

राम महेंद्र गिरीला गेला तप आचरूं तथा आधीं

त्रिःसप्त वेळ केली तेणें निःक्षत्रिया घरा सार्धी. १७

राम महेंद्र ( दक्षिण समुद्र किनाऱ्याच्या ) पर्वतावर तप करण्याला गेला त्या पूर्वी  
त्या सद्युःखानें ( आपला बाप जमदग्नि झाला कार्तवीर्यार्जुन क्षत्रिय यांजें दुःक्षत्रिय धर्मानें  
मारिलें हें दुःख जाण्या मनांत होते त्या ) परशुरामानें एकवीस वेळां पृथ्वी निःक्षत्रिय  
केली. १७

तेव्हां निपुत्रिकांच्या भार्या ज्या वंश वृद्धि करितां त्या

शंसितव्रत जे ब्राह्मण आराधुनि तुष्ट करिति त्यां झाल्या. १८

तेव्हां निपुत्रिकांच्या भार्या ( पति आणि त्यांचे पूर्वजांस गती देणारी जी पुत्रादि  
संतती तीचा भार वाहणें जीणे आपल्याकडेस घेतलें आहे असी विवाहित स्त्री ) ज्या शा-  
हण्या होत्या, त्या वंशवृद्धी करितां जे शंसितव्रत ( व्रतें धारण करून व्रतस्थ असल्यामुळें  
ज्यांच्या व्रताची प्रशंसा लोक करितात असे ब्रह्मनिष्ठ ) ब्राह्मण राम आराधून ( पूजून स्तुती  
करून ) तुष्ट करित्या झाल्या. १८

त्या ऋषिर्वर्षा पामुनि झाले जे सवरीर संपत गा

तेशाच कन्याकारी झाल्या तवृत्त सर्व भंमत गा. ३९

त्या ऋषि श्रेष्ठा पामून जे क्षत्रिय झाले ते वीरोळा मान्य तशाच कन्याही झाल्या त्यांचे वृत्त लोकांस मान्य आहे ते गा हो. ३९

निःक्षत्रिय पृथ्वी जे होती ते विघ्न सर्वजन होते

सक्षत्रिय ती होता सर्वचि हर्षास पावले हो ते. ४०

पृथ्वी जेव्हा निःक्षत्रिय होती तेव्हा सकल जन [ ब्राह्मणादि सर्व वर्णांचे मनुष्य ] वेदयुक्त होते ते पुनः सक्षत्रिय [ राज्यशासन प्रजापालन आणि यज्ञादि कर्मे क्षत्रिय कर्मे लागले असी ] पृथ्वी होता सारेच हर्षास पावले. ४०

प्राचीन निदेश धर्मा आचरतां पुण्य पावना सारा

ब्रह्मज्ञ कृपा झाली दुःसंदेहास मागुता सारा. ४१

प्राचीन ( वेदाज्ञेने चाललेला ) निदेश धर्म ( पती करिता संतती करण्याची पतीची आज्ञा आहेच ) पुण्य [ उत्तम ] पावन ( सुगती देणारा अथवा परम शुद्ध ) सार ( गूढगुण कल्याणस योग्य ) असा आचरतां ब्रह्मवेत्ते जे ऋषि त्यांची कृपा झाली [ संतती उत्पन्न केली ] दुःसंदेह ( वाईट संशय ज्यांत जारकर्म दोषाची कल्पना करणे असा ) जो त्याला मागे सारा [ पुढे धेऊं नका हा भाव ] ४१

बहुयज्ञ क्षत्रियाही केले बहु दक्षिणे ऋषींनी ही

मांगोपनिषदेदीं याजियले तद्रणेश जानीही. ४२

त्या क्षत्रियाही पुष्कळ यज्ञ केले ते वेद वेदांगे उपनिषदे यांचे मंत्रांनी दान घेण्यास पात्र ( पत नात्त्रायते इति पात्रं क्षणजे अधोगतीस जाण्याच्या दोषापासून जो तारितो तो पात्र ) अशा ऋषींनी चालवून ज्ञांजपासून दक्षिणा घेतली असतां पातक लागत नाही तसे ते समजून दक्षिणा घेतल्या. महादेव क्षणतात हे गणपते तुझ्या प्रश्नाचे उत्तर असे आहे ते समज. ४२

**स्कंद पुराण सह्याद्री खंड आदि रहस्य अध्याय २९.**

गणेश उवाच,—शिव संभो महादेव भक्तानुग्रह कारक ।

पूर्व भुतं मया तात भार्गवेण कृतं पुरा. १

गणेश क्षणतो. अहो महादेवा भक्तहृयाकरा बापा भार्गवाने पूर्वी केलें तें मी पूर्वी ऐकिलें की. १

कृता निःक्षत्रिया पृथ्वी कथं तेषां पुनर्जनिः ।

एवं मे संशयं नाथ छेतुर्महस्यशेषतः २

निःक्षत्रिय पृथ्वी केली त्यांची संतति पुनः कधी झाली हा मला संशय आहे. हे नाथा या संशयाचा समूळ छेद करण्यास तू योग्य आहेस. २

महादेव उवाच.—रहस्यं खल्विदं तात देवानामपि दुष्करं ।

सचेहं कीर्तयिष्यामि नमस्कृत्य स्वयंभुवे. ३

महादेव क्षणतात.—हे बापा हें रहस्य (सांगणे ऐकणे) खरोखर देवांनाही दुष्कर आहे तें आपणच उत्पन्न झालेला (ब्रह्मदेव) त्यास किंवा स्वयंभुव जो ईश्वर त्यास नमस्कार करून मी तुला सांगतों. ३

त्रिःसप्तकृत्वा पृथ्वी कृतानिःक्षत्रिया पुरा ।

जामदग्न्यस्तपस्तेषु महेंद्रे पर्वतोत्तमे. ४

तीन सप्तके करून (एकवीस वेळ) जमदग्नीच्या लेकानें पूर्वी निःक्षत्रिया पृथ्वी केली आणि महेंद्र पर्वतावर जाऊन तप करिता झाला. ४

तदा निःक्षत्रिये लोके भार्गवेण कृते सति ।

ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तात गर्भाधिन्योभिचक्रमुः ५

भार्गवाने निःक्षत्रिय पृथ्वी केली त्यावेळीं हे बापा गणपते गर्भाधिनी क्षत्रिणी स्त्रिया ब्राह्मणांस “अभिचक्रमुः” क्षणजे शोभित्या झाल्या. ५

ताभिःसह समापेतु ब्राह्मणा शंसितव्रताः ।

ऋतावृतौ नवभूतानां कामानां नावृतौ तथा. ६

शंसित व्रत (जाण्या व्रताची स्तुती लोक करितात) असे ब्राह्मण क्षत्रिणी स्त्रिया ज्या त्यांसी ऋतुऋतुच्या ठायीं “समापेतु” संगत होते झाले. ऋतु नमतां किंवा मनास आल्या वेळेस कामाने संगत झाले नाहीत. ६

तेभ्यस्तु लेभिरे गर्भान्क्षत्रिण्यस्ताः सदस्रशः ।

ततः मुमुविरे तात क्षत्रियान्वीरमपतान्. ७

त्यापासून क्षत्रिणी स्त्रिया गर्भ लावल्या झाल्या हे तात नंतर वीरांला संमत असे क्षत्रिय सहस्रशः (हजारो) प्रसवल्या. ७

**कुमाराश्च कुमारीश्च पुनः क्षत्राधिवृद्धये ।**

**एवं तद्वृक्षस्यः सत्रं क्षत्रिण्यस्तु तपस्विभिः ८**

कुमाराक्षत्रियांस आणि कुमारीस क्षत्रियकुल वृद्धि होण्या करिता प्रसवल्या या प्रमाणे तपस्वी आणि क्षत्रिणी स्त्रिया यांच्या योगाने उत्पत्ती झाली. ८

**जातं वृद्धं च धर्मेण सुदीर्घेण समन्वितं ।**

**चत्वारोपितदा वर्णाः बभूवुर्वाङ्मणोत्तराः ९**

सुदीर्घ (कारकाळ वेद शास्त्र प्रतिपाद्य चालत आलेला) वृद्ध (बाढलेला) त्या धर्माने युक्त क्षत्रियकुल वृद्धीला पावले त्या वेळेस चारीही वर्ण ब्राम्हणोत्तर होते झाले. ९

**अभ्यगच्छन्वृद्धौ नारी न कामाभानृतौ तथा**

**तथैव ज्ञान भूतानि तिर्यग्योनि गतानि च १०**

ते ऋतु कालीच स्त्री गमन करिते झाले. ऋतुनसतां व्यर्थ अथवा मनास येवील तसे गमन करित नव्हते, तसेच ज्ञान झालेले व तिर्यग् योनीतील जीव. १०

**ऋतौ दारेषु गच्छन्ति तदा वै चतुरानन**

**ततो वर्धत धर्मेण सहस्र शत जीविनः ११**

हे चतुरानना [ गणपते ] ते ऋतुच्या वेळीच स्त्रीगमन करितात तेव्हा मग सहस्र शतावधि जीवी धर्माने बाढले. ११

**ताः प्रजास्तु विरागाश्च धर्मकृत्य परायणाः ।**

**आधिभिर्व्याधिभिश्चैव विमुक्ताः सर्वतो नराः १२**

त्या प्रजा विरागी, धर्मकृत्य परायण सर्व प्रकारांनी आधि व्याधि निर्मुक्त झाल्या. १२

**अयेमां सागरोपेतां गो पुत्रक तथो खिला ।**

**अधि तुष्टु नः सत्रं सखैल वन काननम् १३**

नंतर क्षत्रिय कुल " गोपुत्रक " ( गाय वासरू ) न्यायाने डोंगर मोठे गहन कानन ( भयंकर आननं यस्य तत्काननं ) बनासहीत सागरा पावेतो पृथ्वीवर अधिकारी झाले.

प्र शासित पुनः क्षत्रं धर्मेणेमां वसुंधरां ।

ब्राह्मणाद्यास्तदावर्णा लेभिरे मुदमुत्तमं. १४

पुनः क्षत्रिय कुल धर्माने शिक्षिते ज्ञाले तेर्णेकरून ब्राह्मणादि वर्ण अतिउत्तम हर्षास पावले. १४

काम क्रोधोद्भवान्दोषाभिरस्य च जनाधिपाः ।

दंडं दंडयेषु धर्मेषु प्रयतं तोष्यपालयन. १५

काम क्रोधाने उद्भवलेले दोष टाकून राजे धर्मयुक्त दंड करणे योग्य त्यासच दंड करणे असे योग्य पालन करिते ज्ञाले. १५

अथ धर्मपरे क्षेत्रे सहस्राक्षः शतक्रतुः ।

तत्र देशेच काष्टेच वर्णेणाप्याययत्तदा. १६

नंतर धर्मपर क्षेत्रातील देशात दिशादिज्ञात शतक्रतु सहस्रनेत्र वृष्टीने पूर्ण करिता ज्ञाल. तेन्हां. १६

न बालो ध्रियते तस्यास्तदा कश्चिद्गजानन ।

नच स्त्रियं प्रव्रजति कश्चिद्भ्राम् यौवनां. १७

हे गजानना त्या भूमीवर कोणीही अल्पवयी मरत नाही आणि. क्रतु वाचून ( तरुण झाल्यावाचून ) कोणी स्त्रीगमन करित नाहीत. १७

नमार्पुर्भवतीभिश्च प्रजाभिश्च गजानन ।

एवं सागर पर्यंता मपार्प्यंत मेदिनी. १८

“ न मपार्प्यवतीभिश्च ” अनमपार्पुः [ अल्पगर्भा झणजे गर्भपात न होणाऱ्या ] प्रजा ज्या साही सागर पर्यंत पृथ्वी गजानना पूर्ण होती झाली. १८

इजिरेच महायज्ञैः सत्रिया बहु दक्षिणैः ।

सांगोपनिषदान्वेदान्विर्माश्राधीयते तदा. १९

क्षत्रिय बहु दक्षिणा यज्ञाने ईश्वराचे यजन करिताना आणि वैदीक ब्राह्मण भंग उपनिषदां सहित तेथे वेदाध्ययन करिताना. १९



नच विक्रियते ब्रह्म ब्राह्मणैश्च तदाकिल ।

नच बद्रसमभ्यासे वेदानुच्चारयेद्विनाः २०

ब्राह्मणांनी ब्रह्म [ वेद ] विक्रय केला नाही हे निश्चायक आहे. तसेंच द्विज शूद्रां समवेत वेदाम्यास आणि उच्चार करीत न होत.

कारयंत कृषी गोविस्तदा स्यात्क्षीरगा धुरि.

बैल वाहून ब्राह्मण शेती करीतच होणे तेव्हा ही पृथ्वी [ धुरी ] क्षीरगा [ पुष्कळ पिकणारी ] असे.

हे [ स्कंद पुराण सहास्री खंड आदिरहस्य एकोनतिस अध्यायांतील कथानक ] पंथे दाम्निष्य्यान्वा हेतु. परशुरामाने पृथ्वी निःक्षत्रिय केली झालून क्षत्रिय राहिलेच नाहीत असे दुरयवादी लोकांचे झणणे असते यास्तव असे पाहण्याचे की, - परशुराम त्रेतायुगांत झाला. ईश्वराने दहा अवतार घेतले [ असे सर्व लोक झणतात ] त्यांतून हा साहावा आहे. कृत-युगापासून सूर्य आणि सोम [ चंद्र ] वंशाचे असे क्षत्रिय आहेत. आणि परशुरामाने निःक्षत्रिया पृथ्वी केल्यावर पुनः वंश वृद्धि ही झाली ते ही क्षत्रिय आहेत. आणि सूर्य वंशांत श्रीराम सातवा अवतार आणि सोमवंशांत श्रीकृष्ण आठवा अवतार होऊन हे सर्व वंश पृथ्वीभर कलियुगांत वर्तमान आहेत. तेव्हा परशुरामाने निःक्षत्रिय पृथ्वी केली असे जे झणणे ते गुढार्थाचे आहे असे समजावे इतका आहे. आता परशुरामाने पृथ्वी निःक्षत्रिय केली असे जे झणणे ते खरे नव्हे. हा मिथ्या वाद आहे असे झणावे तर मिथ्या नाही. परंतु अन्यथा [ दुसऱ्या अर्थाचा ] आहे. तो कसा आणि कां ह्याचे स्पष्टीकरण पुढे होईल.

जारं एक वेळ झाली असती निः क्षत्रिया घरा सारी ।

तरीं दुसऱ्या वेळेला कां मानी परशुराम हे सारी. ४३

एक वेळ जर सारी पृथ्वी क्षत्रिय रहित झाली असती तर दुसऱ्या वेळेस ही पृथ्वी आपल्या शत्रूसह आहे असे परशुराम कां मानिता. जर पुनः तेच वंश वाढले आहेत तर नाहीत असे झाले नाहीच. एक वेळ निःक्षत्रिय पृथ्वी झाली असून दुसरे वेळेस सक्षत्रिय आहे, असे आहे तर एकदासावे वेळे पुढे नाशिसावे वेळेस क्षत्रिय कां असे नयेच! ४३

हा बलिया संदेहा छेदाया पाहवीं उदाहरणे ।

दुष्ट क्षत्रिय दृष्ट क्षत्रिय मर्दन करीत राम रणे. ४४

हा मोठा बळकट संदेह उत्पन्न झाला ह्याचा नाश करण्याकरिता उदाहरणें आहेत. परशुराम जो तो “दुष्ट क्षत्रिय” [ वाईट दुःखद आचरण करणारा क्षत्रिय ] “दत्त क्षत्रिय” [ दानें भरलेला क्षत्रिय ] यांचे मर्दन युद्धाने करितो. ४४

**रामो दृष्टामुरहंता ऐसा या विशेषणा स्कंदी ।**

**माहात्मि रेणुकाध्या चात्रिस सत्ताविमात्रिया छंदी. ४५**

राम दुष्ट असुरांस मारणारा असे त्याचे विशेषेण स्कंद पुराणांत रेणुका महात्म्यांत चाळीभाऱ्या अध्यायांत सत्ताविमात्रिया श्लोकांत आहे. त्यास पहा, ४५ हा श्लोक २७ श्लोकाच्या प्रतीत आहे. दुसरी प्रत इषिड ब्राह्मणापाशी मिळाली ती प्रमाणें मी प्रत केली आहे तीत हाच श्लोक अध्याय ४१ यांत ३९ साचा आहे.

## स्कंद पु. रेणूका मा. अध्याय ४०

**शस्त्राणि तस्याप्रतिमानि तानि दिव्यास्त्रयुक्तानि सहस्रबाहोः**

**गणेशकपैर्विविधैःकुठारैश्चच्छेद रामोऽसुर दृष्ट हंता. २७**

सहस्र बाहु ( कार्तवीर्यार्जुन ) याची दिव्य अस्त्रांनी [ वेदमंत्र प्रयोगांनी ] युक्त अ-  
प्रतिम शस्त्रे गणेशकपांनी बहुविध [ अनेक प्रकारचे ] कुठार [ परशु ] यांनी “दुष्ट असु-  
रांचा मारणारा ” राम तेजिज्ञा झाला. २७

**श्रीमदध्यात्म रामायणी प्रथम कांडि सातव्या सर्गी**

**अष्टम श्लोकीं दृष्टक्षत्रिय मर्दन कथी हर स्वर्गी. ४६**

श्रीमदध्यात्मरामायणांत बाल कांडांत सातव्या सर्गांत [ अध्यायांत ] आठव्या श्लोकांत  
शंकर स्वर्गी [ कैलासी ] असतां सांगतो राम “ दत्त क्षत्रिय मर्दन ” आहे त्याला. ४६

## श्रीमदध्यात्म रा. बालकांड अध्याय. ७

**कार्तवीर्यातकं रामंदृष्टक्षत्रिय मर्दनं**

**प्राप्ते दशरथस्याग्रे कालमृत्युरिवापरं <**

कार्तवीर्यातक रामाला “ दत्त क्षत्रिय मर्दनाला ” दुसरा काळ, मृत्यु किंवा काळ्याचा  
मृत्यु [ शंकर तमोगुणी ] च दशरथाच्या पुढे प्राप्त झालेल्याला पाहिजे. <

**कैलासा स्वर्ग असे नाम दिलेसेनि यमक साधाया  
अर्थानुरोध नपवां श्रुति अन्य उपाय कोणता धाया ४७**

कैलासास मी [ ग्रंथकर्त्याने ] स्वर्ग असे नांव दिले आहे [ हे अमरसिंह कृत अमर कोशात नाही ] हे यमक साधण्या करितांच दिले आहे. [ असें केल्यावाचून ] अर्थाला विरुद्ध न होतां श्रोत्यांचे कान नृत होण्यास उपाय कोणता. ४७

**सत्क्षत्रिय हि सदासुर वधिले नमती कदाहि देवानें  
सद्भक्त सदाचरणीं त्यातें भगवान्पदाम दे वा नें. ४८**

चांगले [ साधु ] क्षत्रिय आणि साधु ( चांगले ) असुर देवानें कधीही मारिले नाहींत. सद्भक्त तसेच सदाचरणी यांस भगवान् चांगले आपले पद देतो अथवा आपल्या पदास नेतो. ( मुक्ति देतो ) कश्यप स्त्री दिती. तीचे पुत्र दैत्य. दनुचे पुत्र दानव. हिरण्यकशिपुस मारून मुक्ति दिली. त्याचा पणतू बळी त्यास अक्षय्य राज्य दिलें. माल्यवान् असुराचे दौहित्र. कश्यप ऋषीचे प्रपौत्र रावण, विभीषण राक्षस त्यांत एकास मारून मुक्ति दुसऱ्या [ विभीषणास ] अचल राज्य आणि चिर जीवित दिलें. भुव्यवंशी क्षत्रिय उत्तानपाद त्याचा पुत्र औतानपादी [ ध्रुव ] यास अचल स्थान देऊन स्वर्गासाठी ध्रुव केला. भीष्माचार्य सोमवंशी क्षत्रिय यास सायुज्य मुक्ती. विश्वामित्र याज्ञवल्क्यादिकांस ब्रह्मपितृ दिलें. असीं अनेक भगवत्कृत्ये आहेत. ४८

**श्री भगवानुक्त असे भगवद्गीतेंत वेद अध्यायीं  
गिरि वसु छंद विलोकी श्रोत्या चित्तीं धरुनि गा ध्यायीं. ४९**

श्री भगवताचें बोलणे भगवद्गीतेंत चवथे अध्यायांत सातव्या आणि आठव्या श्लोकांत पहा आणि श्रोत्या तें मनांत धरून त्याचा निजण्यास ठेव. ४९

## श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय. ४

**यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत  
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं ७**

हे भारता [ अर्जुना ] जेव्हां जेव्हां धर्माची ग्लानी होते अधर्माचा उत्कर्ष होतो तेव्हां मी आपल्यास रचितों [ मूर्ति देऊन अवतार घेतो ] ७

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां  
धर्मं संस्थापनार्थाय संभवामि युगेयुगे. <

साधूंचें रक्षण करणें आणि दुष्टांचा नाश करण्यास आणि धर्माची स्थापना करण्यास युगायुगांत मी उत्पन्न होतों असें शङ्खगुणैर्धर्म भगवान् बोलतो. <

सत्क्षत्रिय राजां विण पृथ्वी रिक्ता च राहिली नसती  
रवि सोम वंश दोन्ही घोर कलियुगागमी हि ते वसती. ९०

चांगले [ साधू ] क्षत्रिय राजांनीं रहित झालेली पृथ्वी त्यांचाचून कधीच राहती ना [ कारण पृथ्वीस उपद्रव कारक लोकां करितां " अनुष्ण धारण " आणि साधुवृत्ति " प्रजा-नां परिपालन " हे क्षात्र धर्म मुख्य आहेत. जर क्षत्रिय नाहीत तर चांगल्याचें पालन आणि खलास दंडन हीं कर्मे राहिल्यानें पृथ्वी लयास जाती ] आणि वरतें जे सूर्य आणि सोम वंश सांगितले हे घोर कलियुग प्राप्त होई पर्यंत ही आहेत [ तस्मात्क्षत्रिय हेतेच ] ९०

श्रीमदध्यात्म रामायण वा. प्रथ. नारद उ.

प्राप्ते कल्युगे घोरि नराः पुण्य विवर्जिताः

क्षत्रियाश्च तथा वैश्याः स्वधर्म त्यागशीलिनाः

श्री नारद ब्रह्मदेवास पुततात. घोर कल्युग प्राप्त झाल्यांत नर पुण्य विवर्जित, क्षत्रिय, तसेच वैश्य आपल्या धर्माचा त्याग करिले होतील [ नर या शब्दांत ब्राह्मण प्रथम वर्ण याचा समावेश होतो ]

अयोध्या कांड अध्याय. ५

वामदेव उवाच.

दुष्ट क्षत्रिय भू भार निवृत्त्यै भार्गवोऽभवत्

वामदेव सांगतात, दुष्ट क्षत्रियांचा भूमीला भार झाला तो उतरण्या करितां भार्गव झाला.

युद्ध कांड अध्याय. १०

मंदोदर्युवाच.—राक्षसा क्षत्रियाकाराः जानामुमेर्भरावहाः

तान्दत्त्वा बहुशो दैत्यान्धुवं जित्वा ददां मुनेः

राक्षस क्षत्रियांच्या आकाराने भूमिच्या आराबह झाले त्या पुष्कळ देव्यांस मारून पृथ्वी  
त्रिकुन परशुरामाने मुनिजनांस दिली.

ह्या तीन आचारांस प्रथम कर्मांच्या बद्दील वेगळी शोधून काढून त्यावर त्यांच्या चि-  
रंजिया काढून तीन आर्याष्टक लिहिले आहेत ते ह्या लेखनाच्या वेळेस येथे नाहीत. झणून  
घेतले नाहीत.

**ब्रम्ह्या पासुनि कश्यप त्या पासुनि जाहलेच कीं राजे**

**हे न ब्राम्हण्य कसे ब्राम्हण सत्रांत कां केली माजे. ११**

ब्रम्ह्या पासून कश्यप ऋषी, त्या पासूनच कीं राजे झाले आहेत. ते ब्राम्हण्य  
झणजे ब्रम्हकर्म करणार व करविणार नाहीत. हे झणजे कसे, ब्राम्हणांत आणि क्षत्रियांत  
तटा कां माजतो ? ११

**एका पासुनि दोघे त्यां माजी न्यून अधिक काय असे**

**तारिं सौम्यकर्म ब्राम्हण कमें कृत्त्व क्षत्रियांत वसे १२**

एका पासून दोघे झाले त्यांत उणें अधिक काय आहे. असे पाहिले तर सौम्य क-  
र्मी ब्राम्हण आणि क्षत्रियांत कूरकर्म राहते. १२

**वेदोक्त कर्म जें ज्या तो त्याचा धर्म बोलती शास्त्रें**

**तो सात्वधर्म झाला ज्या कर्मी धारणाचि शस्त्राखें. १३**

वेदोक्त कर्म ज्यास जें तो त्याचा धर्म असे शास्त्रें झणतात. ज्या कर्मी-शस्त्र अखें  
हीच धारणा आहे तो क्षत्रियांचा धर्म झाला [ हा कूर नीचत्व देणारा तरी अत्याज्य झणजे  
टाकणें योग्य नाही असा ] आहे. १३

**रूप गुण वसे शास्त्रीं अस्त्रीं सन्यास बीज मंत्र वसे**

**त्या बदति वेद चवथा अथर्वण झणाचि मूर्तिमंत असे. १४**

रूप [ शस्त्राचा आकार, तरवार, पद्म, सर्प, खांडा, घोष, [ सडक ] गुदो, निम-  
ण्या, तेगा, सुरई, सकेला, भाज, बलम, नेजा, चिटा, सांग, सैती, आदिकरून आणि गुण  
हे शस्त्रांत वसतात. अस्त्रांत न्यास बीज सहीत मंत्र वसतो त्याला मंत्र शास्त्र अथर्वण. वेद  
झणाचा [ मंत्र शास्त्र प्रवीणास ] तो मूर्तिमंत आहे. गुण, वेद, वर्ण, देव तीन तीनच  
आहेत तीहीतील काही भेद चवथा होतो. १४

तस्मात्प्रधान कर्म त्या कर्म धर्म पावतो नावा  
त्या धर्माचा द्वेषचि हे करणे ईश्वरी नये कामा. ९२

त्याचा विचार करून पाहिले असतां कर्म प्रधान [ मुख्य ] आहे. कामनि धर्म अ-  
मुक्त [ ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, आदि. ] आहे असा ओळखिता येतो तेशां नाम पावतो.  
[ असा ईश्वर शिक्षित ] त्या धर्माचा द्वेष करणे हे ईश्वरा जवळ कामास येत नाही. ९२

ऐशा उदात्ततीनें होते क्षत्रिय आहेत असतील  
निःक्षत्रिया कु शब्द नव्हते सार्थक नव्हत नसतील. ९३

असा उदाहरणा [ वार, अगर, विचारा ] नी क्षत्रिय भूत काळी होते वर्तमान  
काळी आहेत. निःक्षत्रिया [ पुढें येणारे ] काळांत असतील. निःक्षत्रिया कु [ पुण्या ]  
हे शब्द सार्थक [ जो अर्थ करितात त्या अर्थासच करणारे ] नव्हते. नव्हत आणि  
नसतील. ९३

हा मुख्य वाद तुटला आतां अन्येतिहास परिभाषा  
श्री परशुराम प्रभुचा झाला अवतार तो असे सावा. ९४

हा मुख्य [ सर्वांहून पहिला ] वाद तुटला [ क्षत्रिय नव्हते आणि नाहीत असें नाही.  
होते आणि आहेत असा निर्णय झाला ] आतां दुसरा इतिहास [ झालेली गोष्ट वंश कथा ]  
ऐंका श्री परशुराम हा विष्णुचा अवतार [ दहांतील ] सहावा आहे. ९४

श्री रेणुका महात्म्यां स्कंदी अध्याय, सा तथा माजी  
पुण्य कथा कथिली जी स्तुत्य असे ती बदे गिरा माजी. ९५

श्री स्कंद पुराणांत रेणुका माहात्म्यांत सहावा अध्याय आहे त्यांत उत्तम कथा स्तुत्य  
[ साधुनी स्तविली ] ती सांगितली आहे, तीच माझी वाणी बोलते. ९५

विष्ण्यात पृथ्वीपति राजा इक्ष्वाकु नाम ज्या होतें  
तदंश कथन तेथें कथिलेमें येथ सोडिलें हो तें. ९६

पृथ्वीपती विष्ण्यात [ सर्व राजे ज्यास राजा क्षणत होते ] असा इक्ष्वाकु नावाचा  
राजा होता त्याची वंशकथा तेथे [ सहाव्या अध्यायांत ] सांगितली आहे क्षणत ती येथे  
सविस्तर घेतली नाही. ९६

त्या वंशांत कुशांब नामा राजा करी तपाळा हो  
मत्पुत्र असे याची त्या करितां इंद्र पुत्र झाला हो. ६०

त्या वंशांत कुशांब [ कुशिक, विश्वामित्राचा आज्ञा ] नावाचा राजा तप करून मा-  
झा पुत्र हो असे इंद्रास मागता झाला त्या करितां इंद्र त्याचा पुत्र झाला. ६०

कौशांब नाम तातान्वयसार चि होय त्याच गाथीच्या  
जी नाम पौरकुत्सा स्त्री होय त्या न दे कदांवीला. ६१

त्याचें नांव गाथी बापाच्या नावाच्या शब्दाच्या अन्वयार्थाने कौशांब हें ही नांव झालें.  
आणि जिचें नांव पौरकुत्सा होतें ती त्याची स्त्री झाली ती सवी पत्नीला कशीही दुःख देत  
नवती. ६१

त्या राक्षि पौरकुत्से उदरीं सत्यवति कन्यका आली  
ती कक्षिक भार्गवा दे तात म्हणुनि ती कक्षिभिया झाली. ६२

पौरकुत्सा राणीच्या पोटी सत्यवती नावाची कन्या आली. तीस बापानें [ कौशांब  
विश्वामित्राचा बाप यानें ] कक्षिक भार्गव ( भृगु कपीचा पुत्र ऋष्यन त्याचा पुत्र कक्षिक  
नावाचा ) जो त्याला हो दिली म्हणून ती कक्षित्री झाली. ६२

## स्कंद पुराण रेणुका महात्म्य अध्याय. ६

स्कंद उवाच. इक्ष्वाकुरिति विख्यातो राजासीत्पृथ्वी पतिः  
तस्य शंभु प्रसादेन भीमो नाम्नाभवत्सुतः ?

स्कंद सांगतात. इक्ष्वाकु असे नावानें विख्यात असा पृथ्वीपति राजा होता त्यास  
शिवाच्या प्रसादानें भीम नावाचा सुत झाला. १

एतें २ पातून अक्रा पर्यंत श्लोकांत वंश वर्णन आहे.

कुशांबः स तपस्तेषु पुजार्थी राज सत्तमः १२

तो कुशांब राजा श्रेष्ठ पुजार्थी असून तप तत्ता ( करिता ) झाला. १२

पूर्णे वर्षसहस्रे वै सत् शक्रमुपासतः

तमुग्र तपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरंदरः १३

पूर्वी हजार वर्षे इंद्राचें आराधन केलें सहस्राक्षः पुरंदरानें तें उग्र तप पाहून

समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवास्य शाश्वतः

पुत्रत्वं कल्पयामास स्वयमेव पुरंदरः १४

समर्थ (इच्छिते अर्थ देता) पुत्र जन्माविषयी आपणच शाश्वत (निश्चयाने समजून)  
पुरंदर स्वतः पुत्रपणा स्विकारिता झाला. १४

गांधि नामाभवत्पुत्रो कौशांबः पापनाशनः

पौरकुत्साभवद्भार्या गांधेस्तस्य महात्मनः १५

पुत्र झाल्या त्याचे नांव गांधी ठेविले तोच कौशांब पापाचा नाश करता या महा-  
त्म्याला पौरकुत्सा (नावाची) भार्या होती झाली. १५

कन्यैका सा बभौ तस्य नाम्ना सत्यवती शुभा

तां गांधिर्भृगु पुत्राय ऋचीकाय ददां दिवाः १६

त्यास एक कन्या सत्यवती नामक झाली तीला भृगुपुत्र ऋचीक यास गांधी देता  
झाला (असे ब्राह्मणांस स्कंद सांगते झाले) १६

सत्यवतीच्या उदरीं जमदग्नी जाहला महा तेजा

क्षत्रिय दौहित्र असे ते झाले थोर ऋषि पहाते ज्या ६३

सत्यवतीच्या पोटी महान् तेजस्वी जमदग्नी झाला. थोर ऋषी ज्याला हा क्षत्रियाचा  
दौहित्र [ दहिता म्हणजे कन्या तीचा पुत्र ] असे पाहते झाले. ६३

सप्ताध्यायीं श्लोकीं तत्पंच दर्शांच हें असे कथिलें

त्या ऋषि रजतो समता करिजे कीं काय या दिनीं कथिलें ६४

त्या रेणुका महाभ्यास्या सातव्या अध्यायांत पंधराव्या श्लोकांत हें सांगितलें तो ऋषी  
जमदग्नी शुद्धरूपे होय त्याच्या ठायीं बरोबरी इतरही [ द्वेष करणारी ब्राह्मण म्हणविणारी ]  
कथिलें [ कलई करण्याची धातू ] यांहीं करावी कीं काय. ६४

## स्कंद पुराण रेणुका महात्म्य अध्याय ७.

ततः सत्यवती पुत्रं जनया भाम भागवं

तपस्यभिरतं नित्यं जमदग्निं श्रुतात्मकं १५



सग सत्यवती भार्गव जमदग्नि यास प्रसवती झाली तो शंभर पुत्रांचा अंश एक तपश्चर्येत सर्वकाल रत राहता झाला. १९

तैसीच कथा तिमन्या अध्यायी कथिल्ली असे श्लोकीं

एकादशा पुढे जी निरीक्षिजे तीस उत्तम श्लोकीं १५

तैसीच कथा तिमन्या अध्यायांत [ रेणुका माहात्म्याच्या ] अकरावे श्लोकाच्या पुढे लिहिली आहे उत्तम श्लोक [ अद्वैत भाव, कीर्ति यांची आहे ] त्या लेखाची पहावी. १५

### स्कंद पुराण रेणुका माहात्म्य अख्याय ३.

कन्याकुब्जा इति ख्याता पुरी पुण्यजनाकुला

रम्या भागीरथी तीरे सुर सिद्धाणि संविता. १२

भागीरथी तीरास कन्याकुब्जा नावाची रम्य नगरी आहे चांगल्या मनुष्यांनी भरलेली देव, विद्व, ऋषी, असे जीत राहत होते. १२

तस्यामामसीक्षुः कश्चित् धार्मिको मत्स्य संगतः

इक्ष्वाकुरिति विख्यातः सर्वशास्त्र विशारदः १३

तीत खरे युद्ध करणारा धार्मिक असून कोणी इक्ष्वाकु नावाचा सर्व शास्त्रांचा ज्ञाता लोकीकथान राजा होता. १३

तस्य वक्षे गुणज्वेष्ठः सर्व धर्मभृता वरः

रेणु नामाभवत् पुत्रो इक्ष्वाकु कुलवर्द्धनः १४

त्याच्या पोटी गुणाने थोर धर्म धारण कर्या मनीस श्रेष्ठ इक्ष्वाकूच्या मुलाने हादे देणारा रेणु नावाचा पुत्र झाला. १४

विख्यात पुरी कन्याकुब्जा भागीरथी तीरी तीचा

इक्ष्वाकु अन्य राजा रेणुक तत्पुत्र उदधि नीतीचा. १५

कन्याकुब्जा नावाने प्रसिद्ध असा भागीरथी तीरास पुरी होनी तीचा राजा दुसरा इक्ष्वाकु नावाचा होता त्यास पुत्र नीतीचा समुद्र रेणुक नावाचा राजा झाला. १५

वेदाध्यायी कथिल्या त्या इतिहासा विलेकिजे लोकीं

मार्धनवा पामुन त्या मार्धचि एकोनविंशति श्लोकीं १७.

अथैव अन्ध्यायान् [रेणुका महात्म्यानां] इतिहासो जी पारितोषा आते तो लोकानी पहावा तो सन्निववायुन सन्निववायुन पारितोषा आते १७

## स्कंद पुराण रेणुका महात्म्य अध्याय ४

रत्नस्मिर्जनरे यज्ञे वणिर्कुंदाधिरुद्रिनाः १०

दिव्यरूपान्विता वारी दिव्याभरण भूषिता

दिव्यचंदन दिव्यांती दिव्यांबर धरा कुंदाः ११

या उपरान् दिव्यांती दिव्याभरणे युक्त दिव्य आभरणों कलन धोनाप्रमाण, दिव्य चंदन जागाव पाविला आते; दिव्य वस्त्रे वस्त्राणि केवळी जरी उत्तम पद्मनि कुंदाभिपुन निवृत्ती शास्त्री. १२

रत्नकुंडल कुंडांगी श्रीरिचलन कंधना

रूपेणान्विता वंशा श्रीरी तेज सन्निविता १२

\* रत्नकुंडल आभरणे वस्त्राणि केवळी जरी उत्तम पद्मनि कुंदाभिपुन निवृत्ती शास्त्री. १३

बहु भीर्तांगु विवास्या राहणा वादिनिर्भर

तां दृष्ट्वा चारु तर्वांगी मुनयः सुर चारणाः १३

बहुत भीर्तांगु तेज आते मुन्याम आती अर्द्धीतिहास अवतार उपरान् शास्त्री नीळा सन्निवि उत्तम अशीला पाहून मुनि, तेज चारण. १४

पुष्पवर्ष मुराश्चकुमुदंती वर मुदंति

सुर दुंदुभयो नंदुर्मृदंग पणदांस्तथाः १४

तीच्या श्रेष्ठ शिवावर देव पुष्पवृक्षी वारले शास्त्री आणि स्तुतिने शास्त्री तयच दुंदुभी मृदंग पणचनक वाजावले शास्त्री. १५

तस्यां देव्याच जानायां वीणा वेषुक विस्वनः

ततः महष्ट मननः सुर सिद्ध मुनीश्वराः १५

तो देवी उग्रवज होनांच वीणा वेषु यांचे नाद शास्त्री सत सुर सिद्ध मुनीश्वर यांची सने वारित शास्त्री. १६

एकवीरेति विख्याता गौरी गंगेतिचातुर्वर्ण्य  
ऋषिभिर्देव गंधर्वैर्विद्यमाना मुनीश्वरैः १६

आरी देव गंधर्व मुनीश्वर याही वंदन करावी असी योग्य एकवीरा गंगागौरी हीच  
असे बोळ लागले. १६

रेणुराजे समादाय पूजयामास रेणुका  
वस्त्राभरणैर्दिव्यैर्गंधमालयानुलेपनैः १७

रेणु राजाने त्या रेणुकेला मांडीवर घेऊन वस्त्रे आभरणे गंध सुगंध लेपनाने  
पूजन. १७

राजा सत्कारयामास रेणुकामघ नाशिनी  
ततस्त्ववधृथं कृत्वा पूजयित्वा सुर दिज्ञान. १८

पातकाचा नाश करणारी रेणुका तिला राजाने सत्कारून मग अवधृथ केले ( संगल  
स्नान केले ) आणि देव आक्षेपास पूजन. १८

रत्नैरुद्यावचैर्वस्त्रैस्तोषयामास भक्तितः  
एकवीरैवमुत्पन्ना रेणुकस्य गृहे शुभे. १९

उंचउंच रत्ने आणि वस्त्रे घांती अर्कांने तोषवून असी रेणुका रेणुकराच्या उतम  
घरी उत्पन्न झाली. १९

सर्वलक्षण संपन्ना बन्धिकुंडादयोनिजा  
सर्व लक्षण संपन्न असी अयोनि संभव अग्निकुंडांतून.

## १८-१९-१९॥ ह्यांचा सरल अर्थ

देव आक्षेपास पूजन उंचउंच रत्ने वस्त्रे याही अर्कांने तोषवून पातकाचा नाश कर-  
णारी रेणुका तिला राजाने सत्कारून मग अवधृथ केले. असी सर्व लक्षण संपन्न अयोनि-  
संभव अग्निकुंडांतून रेणुक राव्याच्या उतम घरी रेणुका उत्पन्न झाली. १८।१९।१९॥

रेणुक राज्या ईश्वर वरेण्यती अग्निकुंडजा कन्या  
हो ज्यास एकवीरा गौरी गंगे दुनीह ती २०॥

रेणुक राजाचा ईश्वर वरदाने कळून अभिषेक पाहून उत्पन्न झालेली गौरी मोगेहून घन्य अशी कन्या झाली ती नाचाने एकत्रीरा होय. ६८

ताते स्वयंवरात आमंत्रुनि आणिजे ऋषी राजे  
मागून जमदग्नी ये त्या उडुनिकरान तो जशी माजे. ६९

तीच्या स्वयंवरा करिता बापाने ऋषी आणि राजे बोळावून आणिजे त्या सर्वा मागून जमदग्नी आला तो त्या नक्षत्रांत चंद्र असा शोभला. ६९

ताते प्रियकन्येला आणुनि ऋषि बाहुज्जांस दाऊनी  
संगे अनुकूपाने वरिजे अंती पिचार पाहणी. ७०

बापानी प्रियकन्येला आणून ऋषी आणि राजे [ त्यांचे मोठे मोठे वर्णून ] दाखऊन तुलाय रूपाने आणि गुणाने आणि शीलाने योग्य वाटेल त्यास घर असे सांगता झाला. ७०

तीणें विलोकिता तो तपतेजें होय समचि सूर्याच्या

रत्न मुम लंकेंडीं घाली जमदग्निच्या महार्याच्या. ७१

तीणें पाहता, तपधर्येच्या तेजानें सूर्या सारिला तेजस्वी जमदग्नी आहे असे पाहून राजे आणि फुले यांची माळ जी होनी ( तिच्या हातांत ) ती महाश्रेष्ठ जमदग्नी याच्या गळ्यांत घातली. ७१

दशमाध्यायि कथा हे सहस्रोदश पंचविंशति श्लोकीं

निर्दिष्ट असे तीतें विलोकिजे ध्याननिष्ठ त्या लोकीं. ७२

दहाव्या ( स्कंद पुराण रेणुका माहात्म्याच्या ) अध्यायांत मोळावा श्लोक प्रथम पंच-  
विंसा पात्रितां श्लोकांत दाखविलेली आहे ती कथा ध्याननिष्ठ लोकाही पाहवी. ७२

## स्कंद पुराण रेणुका माहात्म्य अध्याय १०

ततस्तेन स्मृतौ वेगाद्रुपिभिः परिवारतां

जमदग्नि ऋचीकां तौ जग्मतुस्तत्स्वयंवरं. १६

मग त्याणें [ रेणु राजातें ] स्मरण केलेले दोघे ऋचीक आणि जमदग्नि वेगाने श्रुति-  
परिवारा सहित त्या स्वयंवराच्या चालले, १६

तावायातावृषी दृष्ट्वा मंदपदार संस्थिता

ताभ्यां मुदान्वितौ रेणुः प्रणाममकरोद्विजाः १७

हे क्षत्री ( द्विजता ) ने आलेले क्षत्री मंदप दारां उभे राहिलेले पाहून त्या दोघांम  
रेणु राजा हर्षित झालेला प्रसन्न करिला झाला.

पाद्यार्घ्याचमनीयार्घ्यं स्वागतं कृतवानृपः

विचित्रैश्चाभने दत्त्वा पूजयामास तौ सदा. १८

त्या दोघांम राजा आला, शेर आला, असे पुत्रता झाला आणि अर्घ्य पाद आचमनीय  
आदिकरून विचित्र आभने देऊन हर्षाने पुजिता झाला. १८

ततः प्रणम्य संपुंज्य तावृषी रेणुक स्वयं

आवृणयामास तां कन्यां रूपेणाप्रतिमां शुभा. १९

मग पुनः नमस्कार करून त्या दोघीं जशीत रेणुक राजाने पुत्रता स्वयं ती कन्या  
रेणुका रूपाने अप्रतिम सुंदर अशीला बोलवून. १९

तामाहूय जगद्धात्रीविक्रवीरं नृपेश्वरः

शृण्वतां मुनि भूतानामिदं वचनं प्रव्रवीत. २०

सर्वे मुनी आणि इतर सांगता ऐकण्याक येई असे दिवस जगद्धात्री बोलून कर्तोला  
अबळ घेऊन राजा वचन बोलता झाला. २०

रूपं लक्षणं संपन्नं यद्विच्छामि वरानने

एतेषां राजपुत्राणां मुनीनां पश्य तंपति २१

हे वरानने हे क्षत्री आणि राजपुत्र आहून पाहून का आणि लक्षण वरानने संपन्न  
अशा ज्याला प्रति इच्छितोला त्याला पहा. २१

पितृस्तद्वचनं श्रुत्वा दिव्याभरणं धृषिता

सर्वानालोकयामास जगदग्निपृषिच तै. २२

बापाचे वचन ऐकून दिव्याभरण धृषित जी लिंगे जगदग्नि पृषीला आणि  
सर्वांस पाहून २२

ज्येष्ठानपश्यन्निशुशुक्कनिष्ठानुचरत्तथा

समानं वयमधैव भ्रातृभिः सममैक्षत. २३

ज्येष्ठानपश्यन्निशुशुक्कनिष्ठानुचरत्तथा

बडील होते त्यांस बापाप्रमाणे पहात, लहान होते त्यांस मुत्राप्रमाणे आणि समवयी (बरोबरीचे जे) होते त्यांस भावाभावाप्रमाणे पाहती झाली. २३

एवं सर्वान् कृपीन् राहः परित्यज्य शुभानना

एकवीरा स्वयं वत्रे जमदग्नि मुनीश्वरं. २४

असे सर्व कृपी आणि राजे यांजला टाकून जमदग्नि मुनीश्वराच्या त्या सुमुखी एक वीरेने स्वयं वरिले. २४

पित्रा सैवमनुजज्ञाता रेणुका स्वयमादरात्

मक्षिपद्वत्न पुण्यादर्थं माल्यात्तु जमदग्नये. २५

बापाने आज्ञा दिलेली रेणुका स्वयं आदराने रत्न, पुण्यपुक्त श्रेष्ठ माला ती जमदग्निका शालिली झाली. २५

ती जमदग्नीची वी झाली तद्वधि पांचवा राम

हो परशुधर म्हणति ज्या दे तो मुनिजन मनास आराम ७३

ती जमदग्नीची वी रेणुका [एक वीर] झाली. तीच्या गर्भांत [यमु १, विश्वायमु २, बृहन्म ३, बृहद्गनि ४] आणि पांचवा रामपरशुधर त्याच्या हाणतात जो मुनिजनार्था आराम देणारा तो झाला. ७३

श्री रेणुका महात्मी अध्याय त्रयोदशीं असे कथित

चत्वारिंश मूल्याकांश्च चत्वारिंशतारिणीं प्रथित. ७४

श्रीरेणुका महात्मांत तेरावे अध्याय शालिलवि श्लोकापुढे सत्त्वाळीस पावेतो श्लोकांत बोलिलेली कथा सांगितली आहे. ७४

## स्कंद पुराण रेणुका महात्म्य अध्याय. १३

जगन्त्राणाय विष्णुस्नापेकवीरार्पचिनयत्

चिंतित्वा स्वयं विष्णुर्दक्षां तां विश्व मातरं. ४१

• जगताचे रक्षण करण्यास त्या एक वीरे विश्वमातेच्या आपल्या मातृ स्नाती मानून विष्णु नीले शिविता [मर्य काल स्मरता] झाला. ४१

स रेणुकायास्तत्पुण्यादुदरप्रार्थितवदा

स्वयं प्रकाशयन्निर्भ्य हरिर्निभुवनेश्वरः ४२

तो विष्णु त्या रेणुकेच्या पुण्याने तिच्या उदरार्थ प्रार्थना केल्या झाल्या तेव्हा तो विष्णु  
नेश्वर हरी आपण विश्व प्रकाशक झाला. ४२

यदा मातुः स्थितो गर्भे तदाभुक्तातुर्क महत ।

धारयन्ती यदा गर्भे रामस्य कमललोचने. ४३

मातेच्या गर्भात राहिल्या तेव्हा मोठे यौतुक झाले कामल लोचन राम याने गर्भात  
धरिली झाल्या तेव्हा. ४३.

पदं प्रादात्मुललितं चचालोर्वी समागता ।

बेलुस्ते गिरयः सर्वे वनान्यपिच कंपिरे. ४४

पाय उचलून पुढे टाकिल्याने समुद्रामदीन पृष्ठी हातू लागली, पर्वत हातू लागले, सर्वे  
कंपायमान झाली. ४४

दिशोदशाभवन्पुण्याः सुप्रभाताभवन्निशा ।

ततस्त्वदिति नक्षत्रं तृतीयायांनु माधवे. ४५

दाहादिशा प्रकाशित झाल्या राशीच्याटाशी प्रकाश होऊ लागल्या वैशाख महिन्यात  
तृतीया तिथीस कृत्तिका नक्षत्री. ४५

रेणुकायास्तदागर्भादुदितः स हरिर्वभौ ।

पुष्पवृष्टिरभूतत्र रामदेवस्य मुर्दनी. ४६

रेणुकेच्या गर्भाकामून हरि उचल झाला तेथे त्या रामदेवाच्या शिरी पुष्पवृष्टी झाली. ४६

तो हि सचिव दुहित्यात्मज झाल्याने नमोचि अन नाते ।

तो सर्व बाहुजत्र झाला वाटे असत्य मननाते. ७९

तो परभुराज क्षत्रियाच्या कन्येचा पुत्र झाला आहे, दुसरे बाटी नाते नाही. तो सर्व  
क्षत्रियांना मारणारा झाला हें मननकळन पाहता मोठे वाटते. ७९

जरि मातृ पितामहिच्या जनका बंधुस वा तदान्मज यां ।

बहिना तरि कीर्तनेनच होता पात्र तो मदान्मजयां. ७६

जर आई आणि बापाची आई यांच्या बापस; भावंड आणि त्यांच्या (भावांच्या) पुत्रांस मारिता तर कोणाचा आणि त्यांच्या (सामाच्या) चांगल्या जबाब तो (सम) पात्र झाला नसता. ७६

निःश्रविया धरा जरि होती तरि वानुवंशदा यास ।

बदते सकलकृपी कीं हाता कीं काय त्यां महायास. ७७

जर कृपी निःश्रविय झाली अन्वही तर याचा मातेचा वंश मात्तारा जसे मारे कृपी म्हणजेना ! त्यांना असे क्षणव्यास कोही अयाम होणे कीं काय. ७७

जरि गोत्रवधा करिता तरि गोत्रवधाच यास घडतें कीं ।

तेणें मुद्राक्षण्य याचें निःशेष तें विघडतें कीं. ७८

जर असा गोत्रवध करिता तर त्यास गोत्रवधाचें पालक होणे कीं नाही आणि त्या यागाने त्याचें उत्तम ब्राह्मण्य (ब्राह्मण्य) सारें नाहीसे होणे कीं नाही. ७८

गतलेखनि सदाद्री खंडीं अध्याय होय चवतीस ।

गणपति प्रश्न श्लोकीं त्रिःसप्ततिं जी कथा मु चव तीस. ७९

सागें लिहिण्यांत सदाद्री खंडीत चवतीसावा अध्याय जो आहे त्यांत गणपतिचा प्रश्न व्याहृत्तर श्लोकाने आहे त्या कथेला फार मोठी आहे. ७९

भरताय कार्तवीर्य सोमकुलीं जाहले उमान वडें

हो तत्पेनापति शशिवंशज शशिसेन त्यास तो जव दे. ८०

भरत कार्तवीर्य आदिकरून राजे सोम वंशांत झाले असे गणपती वारकडे (श्रीमहा-गवत नवमस्कंध. अध्याय तेवीस. श्लोक १८ पासून २७ यांचेच) ययातीचा यदु १, त्याचा सहस्रजित २, त्याचा शनजित ३, त्याचा दैहय ४, त्याचा कुंत ५, त्याचा भद्रसेन ६, त्याचा धनक ७, त्याचा कृतवीर्य ८, त्याचा अजुन ९. हाचा वंश पुढें दाम्बपिअ आहे. सहस्राहुनापुढें.

तस्यपुत्र महत्वेणु पंचवोर्वरिता मृथे ।

जयध्वजः भूरसेनो वृषभो मधुकर्जितः २७

अर्थ.—त्याचे पुत्र १००० त्यांतून पुढांत पाच टाकले त्यांचीं नावे. जयध्वज १, भूरसेन २, वृषभ ३, मधु ४, ऊजित ५. हांची संतती जेतेच वृष्णी आदिकरून मादव वंश होता. पांडवादिक हे पुरुषा वंश पौरव होता.



बहुतकाल हिंदुस्थानीय यात्रे वंशज श्रवित आहें. हेदशावस्था पातशात्रे दीवाने  
महाराजा चंदुलाल होऊन गेल ते आपल्यास कार्तवीर्य महत्कारुणाचा वंश असें झगवीत होणे.

श्रावित शब्दाचा अपभ्रंश हिंदुस्थानी यात्रेने खरी झाला आहे.

( प. ख. पोः सावणीः )

ही गोष्ट मुंबईने कांदेबाईन राठवार शौरक वृत्तस्थ रा. या. दामोदर रामचंद्र हे मान्य  
करितात. त्या कार्तवीर्याचा येनावति चंद्रमेन चंद्रवंशी (गोमवंशी) जो होता तो कार्ति-  
वीर्याच्या पराक्रमाला वेग (गती) वाट उक्तेर देता झाला. ८०

तमि रेणुका महात्मी ती बुद्धत्वा मविष्णवे कथिली ।

चंद्रवारिशत्वपुढे अष्टाध्यायी हरात्मजे विधिली. ८१

अशी तेशील कथा रेणुका महात्मांत आजीमाता अन्नाचा खडीन पुढील आठ अध्या-  
यांत युक्त साक्षर वर्णनशी आहे. - ८१

अध्याय तप्तचत्वारिशत्वभ्यंवरि कथा पाहे ।

अर्जुन बभूनि राम दे सकला तदध्यात्म तापा हे. ८२

मतेवाजीबाब्या अध्यायांत ही कथा आहे कार्तवीर्यामुन माकन त्याच्या खडे येव्याम  
परशुराम ताप देता झाला आहे तो पहा. ८२

राजपि चंद्रमेन व्याणें मुद्दांन राम तापविला ।

तो त्या बघी महात्मा जरि होना सुदृढ भंगिला पविला. ८३

राजपि चंद्रमेन व्याणें परशुरामाच्या मुद्दांन फार ताप दिला होता तो आपल्या शूर-  
त्वानें बजालाही सोडणारा होता तरी ही महात्मा (जगदाशर विष्णुचा आत्मा) जो  
परशुराम तो त्या चंद्रमेनाला बघिला झाला. ८३. ९१ आर्वेवरील अर्बे पहा.

तें चंद्रमेन भार्या जी होय मुमंतुराज कपिदुहिता ।

दाल्भ्याभ्रमास गेली पतिवीर्याज्जात गर्भ त्यामहिता. ८४

तेव्हां चंद्रमेन राजकरीची स्त्री मुमंतु करीची कन्या तीच्या उदरांत पतिवीर्यापासून  
गर्भ झालेला होता त्यामहीत ती दाल्भ्याभ्रमास गेली. ८४

आचोर्धोश्रित कमला अमती प्रभु सत्रहा तथा जवळ ।

येतां गमे मनीला आल्याने काळहा करूँ कवळ. <९

ती कमलासती गुरुच्या आश्रयांत अमती परशुराम क्षत्रिय मारणारा त्या ( दाल्भ्या ) पाणी देला तेव्हा कमलेला वाटके वी, काळज हा पास करावयास आला. <९

दाल्भ्यासि राम याची स्वकापनापुति दाल्भ्य हो त्याने ।

अन्योन्य सुष्ठु झाले स्वार्थवितरणीं वदान्य होत्याने. <१०

रामाची इच्छा (चंद्रसेनाची भार्या कमला आपल्या हातीं याची आी) होती ती पूर्णकर अने गांगू लागला तेव्हा दाल्भ्यही (आपल्यास कमलेचा गर्भ रक्षावयाचा) ती आपापली कामना गुप्त रीतीने मागीतल्या अमतांही परस्परांने आपापले प्रिय ते दान कर-  
ण्यास उदारत्व देणारास परस्पर ( राम आणि दाल्भ्य ) संतुष्ट झाले. <१०

भोजन तांबुला नंतर मागे राम सभि जायेने

हे दाल्भ्य तें सतिपनां ये भय वृकदर्शनीं अजा ये तें. <११

भोजने झाली लंबूने ( विहे ) देतल्यावर रामक्षत्रियाची जाया [ चंद्रसेन स्त्री कमला ] इत्या मागता झाला दाल्भ्याने देतो झालून स्वाधीन केली तेव्हा लंड्याला पाहून शेळीच्या मताला भय वाटने तसे कमलेला वाटके. <११

परितुष्ट होऊनि वदे रामहि दाल्भ्यासि भो कपे याची

माणे तदुदरगा तें ये चानकि राम वृत्ति तोयाची. <<

राम संतुष्ट होऊन दाल्भ्यास हाणें त्याला अहो कशी मागा. दाल्भ्याने लीज्या ( कमलेच्या ) उदरी अमलेच्या गर्भाला मागतां परशुरामाने चानकापाशीं पाण्याचा स्वभाव [ चातक पक्षी तोंड पमळून येवाजवळ पाणी मागत अमती तेव्हा पाऊस लागून येव त्याच्या ओंतीत पडतात तसा ] घेतला. हाणें गर्भासहीन कमलासती परत दिली. <<

भगवान्दाल्भ्यास हाणें ज्या करितां येथ दातलों गा भी

तें तूं मागसि जरि तरि आतां स्वच्छेद् जाहलों मानी. <१२

हे दाल्भ्य ज्या करितां भी येथे आलों तेंच तुझी मागतां असें जरी आहे तरी तुझा वचन दिल्यामुळे तुमच्या छंदानें चाळणारा भी झालों आहे. अने परशुराम वाचता झाला. <१२

कायस्थ गर्भ उत्तम प्रार्थुन तूं मागमी जरि माहा

कायस्थवि आल्या हो त्या माशी मान्यहो तरी माहा. ९०

हे जाणव्या (दासव्या) शरीरांत असलेला उत्तम गर्भ प्रार्थना करून तूं मागतोस तर पाचें सामान्य नाम कायस्थ (शरीरांत असणारा अथवा असलेला) असें होतो आणि ही माशी आज्ञा त्याला मान्य होई. ९०

हा क्षत्रिय पुत्र म्हणुनि बहुधा हा कुरकर्म अवलंबी

होयिल त्या त्यापामुनि वारी तूं हें नटाकुनि विलंबी ९१

हा क्षत्रिय पुत्र आहे म्हणून हा कुर [ द्रविडापासी मिळालेल्या रेणुका महाकांत एके-  
चाळिसावे अध्यायांत आरंभापासून पंचवीस श्लोक पूर्ण होई पर्यंत चंद्रसेन आणि राम यांचें  
युद्ध आहे तेथें रामाचें चंद्रसेनास मारण्या करितां गणपति आणि शिव यांचें सहाय्य घेऊन  
मारिले. ते स्मरून बापाचा मुद्द घेण्यास प्रवर्तिल आणि आपण निःशस्त्र असलों तरी  
मारील अशी परशुरामास भीती होती त्या ] कर्माचें अवलंबन करील त्याला अवकाशावर न  
टाकितो त्या कार्यापासून वार. ९१

हामुनि दाखव्य म्हणे हे भगवन् दुर्बुद्धि कथि नहोयिल हा

संदेह करुनको या संकेती तूं म्हात कीर्ति लहा. ९२

हें ऐकून दाख्यकरी होसून म्हणतो हे भगवंता [ भाग्यशाला ] हा कधी दुर्बुद्धि  
होणार नाही यांत संशय धरूं नको याला ठेविलास ह्या मोठ्या कीर्तीस तूं पाव. ९२

ऐसें कवनि गेला रामापर क्षत्रियांस हो भयद

उत्पन्न चांद्रसेनी हो पितरां सुख गती अहोभयद. ९३

या प्रमाणें करून राम गेला, दुमरे क्षत्रिय जे होते त्यांस भय देता झाला. आणि  
इकडे चंद्रसेनाचा पुत्र चांद्रसेनी पितरांस सुख आणि गती अर्हा देतो देणारा उत्पन्न  
झाला. ९३

क्षत्रियवीर्ये क्षत्रिणिउदरीं हो म्हणुनि शुद्ध संतान

थी दाखव्यमुनि मंसादे झाला क्षत्रिय कुलास संतान. ९४

क्षत्रिय [ चंद्रसेन राजाधि ] याच्या वीर्याने क्षत्रिणि [ विधिकरून उद्वाहित स्त्री ] धर्म  
पानी कमला ] इत्या उदरीं झाला खणून ही संतती शुद्ध [ याज्ञवल्क्य स्मृतिः आचारा

ध्याय श्लोक ९० सवर्णेभ्यः सवर्णासु जायन्ते हि सजावयः अनियेषु विवाहेषु पुत्राः संतानं वर्धनाः अर्थ. सवर्णां पासून सवर्णां स्त्रीचें पोटी म्हणजे जावर्णांचा पुरुष त्याच वर्णाची स्त्री सजातीय आणि यथाविधि लग्न केल्या निरा [ निदेश पात्र ] नाही असे स्त्रीस त्या पुरुषा पासून संतानीं होणे ते “ सजातीय पुत्र ” संतान यूहीस पात्रविषाये तेच. ] श्री दाल्भ्यमुनींच्या प्रसादानें क्षत्रियकुलस इतिहसे देणारा मूर्तिमान “ संतान ” [ कलाहृक्षच ] झाला. ९४

रामाह्नेनै क्षत्रियं धर्मावृत्तीं करी पर त्या

उपजीवनार्थं दे गुरु लेखन वृत्तीं मु धारणा धरित्या. ९५

रामाच्या आज्ञेने तो दाल्भ्य क्षत्रिय त्या सोमराजाच्या क्षत्रिय धर्मापासून दूर करिता झाला [ दुसरे लोकांस ताण देणें अशा क्रूरकर्मा पासून दूर करिता झाला. ] असी उत्तम धारणा धरित्याला उपजीवनार्थं लेखनवृत्ती दिली. हेमाद्रि प्रबंधांत कथा आहे. चित्रगुप्तान्या सहा कन्या शिवाच्या आज्ञेने चांद्रमेनीस दिल्या तेव्हां सामान्यानें लेखन शिवा आदण दिली. अध्याय १४ उत्तरार्ध श्लोक ७० पासून अष्टाष्टेनीं ८८ रहा. ९५

दाल्भ्यापदेशं ये तो यज्ञादिकं कर्म निरतं होय सदा

चारें संग्रहे असे हरीश आर्चनं निमग्न होय सदा. ९६

तो चांद्रमेनी तसेच नांव सोमराज दाल्भ्याचा उपदेश घेऊन यज्ञादि कर्मांत रत सदा-चार संग्रह आणि विष्णु शिव यांच्या अर्चनांत सर्वकाळ निमग्न होता झाला. ९६

कायस्थ चित्रगुप्त कन्या झाली तया प्रती वरती

त्या वंश वृद्धि हो जी ते क्षत्रिय वेद धर्म आचरती. ९७

चित्रगुप्त कायस्थाची कन्या त्या सोम राजाच्या [ चांद्रमेनीला ] वरिती झाली. त्या-त्या जी वंश वृद्धि झाली ते क्षत्रिय वेदधर्म आचरतात. ९७

श्री गंगाभट्ट कृत कायस्थ पद्धती प्रकरण पहिलें ( शके १७९४ सालीं छापिले-ली प्रत ) पान १ वें याजवरील पंक्ति १९-२०-२१ “ जामदग्न्य कृत क्षत्रियं बध काले चंद्रसेनस्य राज्ञो भार्यायाः-सगर्भायाः दाल्भ्या श्रमं गतायाः गर्भवत्पार्श्वमागतस्य जामदग्न्यस्य दाल्भ्यमुनिः प्रार्थितस्य शापेन क्षत्रियत्वमुत्सृज्य कायस्थत्वं प्राप्तस्य संततिः साच दक्षिण देशे प्रभु नामकत्वेन प्रसिद्धा. ” निमरे “ अध्यायांत काशिस्य पंडितांच्या पत्रांत चत्वारस्त-५ नो आसन्. या लोकावर तें रहा.

गर्भाधान, पुंसवन, सीमंतोन्नयन, जानकर्म, अहो  
आम्याकर्म, निष्क्रमण, अन्नाशन, चौल, मौजिवंधन, हो ९८

गर्भाधान १ पुंसवन २ सीमंतोन्नयन ३ जानकर्म ४ नामकर्म ५ निष्क्रमण ६ अन्न-  
प्राशन ७ चौल ८ मौजीबंधन ९.

दान, महाव्रत, तत्पर, होय उपनिषद्भिर्न त्रयोदशम  
गोदान समावर्तन अणिविवाहपुत्रकाम षोडशम ९९

दान १० महाव्रत ११ महानास्त्रव्रत १२ उपनिषद्भिरु १३ गोदान १४ समावर्तन १५  
विवाहपुत्रकाम १६ श्री गान्गाभट्ट कृत कायस्थ पद्धति (शके १७९४) प्रकरण १ पान १६  
पंक्ति १३।१४ पंक्ति १९।२०।२१।२२ पहा. याहून अधिक माहिती पाहिजे तर अनंतदेव  
कृत संस्कारकौस्तुभ ग्रंथ घेऊन पहा. ९९

मोळा संस्कार असे कीजे सद्देव ग्रंथ पठनाने

क्षत्रिय कुळी असे वर ऋषिसंमत ते कळे सु घटनाने १००

हे मोळा संस्कार वेदमंत्र हाणून करावे असा या क्षत्रिय कुळाम ऋषिजनांही मान्य  
केलेला वर आहे. हे पुष्कळ ग्रंथ पाहिज्याने काळते. १००

श्री गान्गाभट्ट कृत कायस्थ पद्धति. (शके १७९४) प्रकरण १ पान १३ पंक्ति.  
१३ “चित्रगुप्त चांद्रसेनीय कायस्थयोः वेदोक्त मंत्रसहिता क्रियास्तास्ते मत्कृत  
कायस्थ प्रदीपे द्रष्टव्याः”

अर्थ—चित्रगुप्त कायस्थ आणि चांद्रसेनीय कायस्थ यांच्या वेदोक्त मंत्रसहित क्रिया  
या त्या माझा केलेल्या कायस्थ प्रदीप नावाचा ग्रंथ त्यांत पहाव्या हाणजे काळतील.

पारिवर्तिकर्मी श्रुतिमंत्र जप नवग्रहादि यज्ञान्

योग्याधिकार यां हो कथित महेशोक्त स्कंद मुज्ञान. १०१

या, कि, चित्त [हे वाक्य जगदीशोच्या कर्मसंस्थेचे समजून उपयोगांत आणिलात  
परंतु याची पदे तीन पडतात त्यांचा विचार] यत् हाणजे जे १ की हाणजे काही २ चित्  
हाणजे पूर्ण मुख्य सर्व व्यापक ३ असा अर्थ होतो. हे अर्थपरिचय असे कोणी लेंगतील  
तर स्कंद पुराण रेणुका महात्म्य अध्याय ४७ श्लोक ५९—

यत्किंचिद्वैदिकं जाप्य नवग्रह मन्त्रादिकं  
नानाशांतिश्च विश्वदृष्टिगृहिरेव कारयेत्.

अर्थ—जें कांहीं सर्व (कर्म) तें वैदिक [ वेदानें कथिलें ] किंवा केलेले वेद मंत्र  
जपून नवग्रहमन्त्र आदिकरून नानाशांति ज्या त्या ऋषिकु हाणजे यज्ञकर्तें ब्राह्मण यांनी किंवा  
त्याच्या साहाय्याने करव्यात असा अर्थ होतो. हात नवग्रह आदिकरून जगजे सर्व यज्ञ आले,  
हे आणि नानाशांति, हाणजे सर्वशांति ही कर्म थोडासा वेद जपणाऱ्याने कमी होतील. तर  
येथे सर्व वेद पाहिजेत. या अर्थास अनुकूल श्रीमद् शिवपुराण अध्याय १९ श्लोक २८—

दानानिच तथा पूर्व तिथ्यानि विविधानिच  
वाह्यमनः कायजं किंचित्पुण्य स्मरण संभवं.

अर्थ—दानें, तीर्थे, वाचा, मन, स्मरण. यां पासून उत्पन्न झालेले पुण्य सर्व  
कांहीं अपूर्व जें तें. असा होतो. यांत हें दिसतें की, जें, हा अर्थ ज्या पदापासून निघतो  
तें, यत्, हें पद नाही. तेथें मिलाविलें हाणजे “यत्किंचित्” अर्थ “जें कांहीं सर्व” असा  
होतो सर्व कांहीं कर्मुन नवग्रहादि यज्ञांत वेद मंत्र झाले पाहिजेत असे पंडानन सनकुमारादि  
ऋषीस सांगतात, गागाभट्टी प्रकरण १ ले. पान १३ पंक्ति १३, १४ येथें ही पहा. सुमारे  
दहा वर्षे शास्त्री ज्या श्री गागा भट्ट कृष्ण कायस्थ प्रदीप प्रकाशा शोध करित होता तो ग्रंथ  
शके १८१० सर्वकारीनाम संवत्सरांत चैत्र महिन्यांत प्राप्त झाला. यांत प्रथम रजोदर्शन-  
ज्ञांती पासून ग्रहयज्ञ, सोळा संस्कार [ वर लिहिले ] आणि तर्दंगभूत इतर कर्तव्यकर्म सर्व  
ऋग्वेद मंत्रांसहीत लिहिलेली आहेत.

पदकर्म मुख्य द्विजं त्या प्राजी तीन होती क्षत्रांस

यजन दुर्जे अध्ययन दान तिजें पूर्ण करिति मन्त्रास. १०२

ब्राह्मण द्विज यांस सहा कर्म त्यांतून क्षत्रियांस तीन यजन १ यांत अग्निहोत्र येतें.  
गागाभट्टी प्रकरण १ ले. पृष्ठ १६ पंक्ति २१ हीत “यजनं अग्निहोत्रादि कर्म” असे न-  
व्यायांक (नान्यथास्त्र निष्णात) गागाभट्ट लिहिताना. अध्ययन २ आणि दान ३ यांत  
क्षत्रियांचा यज्ञ पूर्ण होतो. स्कंद पुराण सत्त्वाद्रि खंड उत्तर रहस्य अध्याय ४ श्लोक २९.—

ब्राह्मणानां च पदकर्म क्षत्रियाश्च त्रि कर्मजाः

वैशाः शूद्राश्च तांत्रिकाः सर्वे शास्त्रेषु निर्णयः

अर्थ—ब्राह्मणाचीच किंवा ब्राह्मणांसच सहा कर्मे. क्षत्रिय आणि वैश्य तीन कर्मां ब्राह्मे. शास्त्री कर्मे वेद मंत्र आणि तंत्र सहित होणे आहेत. शूद्रांची कर्मे मंत्ररहित तांत्रिक छणजे तंत्र करून (मन्त्रापसव्यादिक कारणे हे तंत्र) असा निर्णय सर्व शास्त्रांत [मनुवादि स्मृतींत] आहे. याज्ञवल्क्य स्मृति आचाराध्याय श्लोक १०

**ब्रह्म क्षत्रिय विद्वद्गृहा वर्णास्त्वायस्त्रयो द्विजाः**

**निषेकाद्यात् श्मशानांतास्तेषां वै पंचन क्रियाः ॥**

अर्थ. ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य शूद्र हे चार मुख्य वर्ण. यांत पहिले तीन द्विज होत छणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य हे. तीन यास मौजी बंधन आहे. यांच्या निषेक छणजे गर्भाधान संवत्सारे किया जात कर्मांत अभिषेक येथून आरंभ करून श्मशानांत छणजे अंशेष्टी [मरण झाल्यावर मैत्रांसि आणि औषधदेहीक] पर्यंत ज्या क्रिया त्या वेदमंत्रेकरून व्हाव्यात. मनु स्मृति. अध्याय १ श्लोक ११

**निषेकादि श्मशानांता संवत्सरोदितो विधिः ।**

**तस्यशास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन्नेषो नान्यस्य कस्यचित् ।**

अर्थ. गर्भाधाना पासून अंशेष्टी पर्यंत विधि (अनुष्ठान पद्धति आदिकरून) छेय आहेत त्यांत पह्या ) द्विजांत [ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य] यांस करण्यांस अधिकार आहे असें सांगितलें आहे, त्यांच्या ह्या मनुकृत शास्त्र [वेदांचा जर्णसार] अध्ययन करण्याच्या अधिकार आहे. इतर वर्ण शूद्रादिक, तत्सम आचार पार्षद (निषाद) आदिकरून यांस नाहीं. आतां द्विज यांत तीन वर्णांचा समावेश होतो आणि त्यांत मौजी बंधने होताना या निषेकार्थ, याज्ञवल्क्य० आचाराध्याय. श्लोक. १२

**यानुर्गदग्रे जायंते द्वितीयं योजिबंधनान् ।**

**ब्राम्हण क्षत्रिय विशस्तस्मादेते द्विजाःस्पृताः**

याचा अर्थ. ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य ह्यांचे जनन मातेच्या उदरा पासून प्रथम होतें. आणि मौजीबंधना पासून पुनः जनन होतें. असें दोन वेळा जन्म झाल्यामुळे. द्वि. ज. छणतात. मनुस्मृति अध्याय २ श्लोक ११ “

**गर्भाष्टमेन्दे कुर्वीत ब्राम्हणस्योपनायनं ।**

**गर्भादेकादशो राज्ञो गर्भासु द्वादशो विशः**

अर्थ. गर्भो पासून आठवे वर्षी ब्राह्मणाचें उपनय करावें. गर्भो पासून अकरावे वर्षी क्षत्रियाचें उपनयन. गर्भो पासून बारावे वर्षी वैश्याचें असी उपनयने [ मीजी बंधने ] करावी. श्लोक. ३७

ब्रम्ह वर्चस कामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ।

राज्ञां बन्धार्थिनो षष्ठे वैश्यस्येहार्थिनो षष्ठे ।

अर्थ. ब्राह्मणांत ब्रम्ह वर्चस ' [ वरिष्ठपणा ] मिळविण्यास योग्य व्हावा असें इच्छित्ताराने पांचवे वर्षी, क्षत्रियांत बन्धार्थी व्हावा असें इच्छित्ताराने सहावे वर्षी. इहलोकी अर्थ [ धनादिक ] इच्छित्तारे वैश्यानें आठवे वर्षी, मीजी बंधने करावी. श्लोक ३८

आ षोडशाष्टाब्रम्हणस्य सावित्री नातिवर्तते ।

आ द्वाविंशत्सत्रवंधोराचतुर्विंशतिविंशः ।

अर्थ. ब्रम्हणाचा सोळा वर्षे पर्यंत. क्षत्रियाचा बारास वर्षे, आणि चौवीस वर्षे पर्यंत वैश्याचा मीजी बंधन [ उपनयन ] काळ गेळा असें होत नाही. हा धर्म आद्यरण्याला देश प्रांतीय कोणता. मनु स्मृति अ० २ श्लोक ३२

कृष्णमारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावनः ।

त ज्ञेयो याज्ञिको देशो म्लेच्छ देशस्त्वनः परः ।

अर्थ. कृष्णमार म्हणजे काळेपाटीचा हरिण जा देशांत स्वभावे कळत फिरतो तो यज्ञाचें काम करणाराचा देश [ श्रौत स्मार्त अग्निहोत्र आदिकल्पन यज्ञ कमी यजनकामांत येते ते यजन कर्त्याचा देश ] होय याहून इतर जे देश ते याज्ञिकाचे नाहीत. म्लेच्छदेश होत. धर्म जो आहे त्याची लक्षणे कोणती. मनुस्मृति अध्याय २ श्लोक. १२

वेद स्मृति सदाचारः स्वस्यच प्रियमान्यनः ।

एतच्चतुर्विधं मातुः साक्षाद्भर्तृस्य लक्षणं ।

अर्थ.—वेद आणि स्मृति [ शास्त्रे ] सदाचार ( शिष्ट जनाचा आचार ) आणि जेथे शास्त्राने विकल्प सांगिला [ एकांत एक प्रकार दुसऱ्यांत दुसरा प्रकार ] असेल तेथे जो आचारप्रिय तो. या प्रकारचे धर्मज्ञे साक्षाद्भर्तृस्य सांगितले आहे.

याज्ञिकस्य स्मृति आचाराध्याय श्लोक ११८.



**इज्याध्ययन दानानि विहितानि द्विजन्मनः ।**

**प्रतिग्रहाध्यापनं च ब्राह्मणस्यैव याजनं.**

अर्थः—यजन ( वेद शास्त्राध्ययन करून यज्ञ करणे ) आध्यापन ( वेद शास्त्र शिकवणे आहूती करणे ) दान ( काही संकल्प करून देणे ) ही द्विजन्मे ( जे मीजीवंशन करून वेदग्रहण करितान ते, याही करण्यास योग्य. प्रतिग्रह [ संकल्प केजेके ] दान घेणे. अध्यापन [ शिकविण्याची शास्त्रा ठेवून वेद शास्त्र शिकविणे ] याजन [ आचार्याच्या वरणी घेऊन आचार्य होऊन यजमानाचे कर्मकरून त्या मेहुनतीचा बदावा दक्षिणा घेऊन कर्मश्रेय यजमानास देणे ] ही तीन कर्मे द्विजांतील ब्राह्मणांचीच. इतर दोन वर्ण [ क्षत्रिय वैश्य ] यांनी करण्या योग्य नाहीत. येथें अपवाद आहे. क्षत्रिय जो क्षत्रिय कर्मी [ धनुष्य धारण प्रजा पाळन करीत ] आहे तो पावेतो. याजन कर्म वर्षे जव्ही धात्र भर्मे न्यस्त करून ब्रम्ह कर्मे स्वीकारून विश्वामित्र याज्ञवल्क्यादिका प्रमाणे होईल तेव्हा याजन कर्ता होईल. गृहस्थावमत पुत्रोपनयन पर्यंत अध्यापनाधिकार नाही उपरांत ऋग्नेर नियमे पुत्रास उपदेश कर्त्याचा अधिकारी होऊन अध्यापन कर्ता [ स्वपुत्रास ] होईल. विवाह समयी कन्यादान आणि दान सांगता दक्षिणा घेण्याचा अधिकारी होईल. असा या वर्जित कर्मीचा अधिकार आहेच. स्वष्ट मनहूरी करिता पुनः

**इज्याध्ययन दानानि विहितानि द्विजन्मनां ।**

**प्रतिग्रहाध्यापनं च ब्राह्मणस्यैव याजनं.**

अर्थः—याचा अर्थ टीकाकार करितान तो तीनकर्मे द्विज [ ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य ] यांस उक्त आणि दान घेणे, लोकांस शिकविणे, आणि वरणी घेऊन यज्ञ करणे ही तीन ब्राह्मणांचीच, द्विजांची नव्हेत असे म्हणतान. ह्यात विरोध उरून होतो तो काळ म्हणाल तर द्विज, आणि विप्र, यांस या तीन कर्मीचा अधिकार नाही असे जर आहें तर जो पवित्र ब्राह्मण झाला नाही तो पवित्र ही तीन कर्मे वर्मे. आता ब्राह्मण कोस हा प्रश्न उरून झाला. तो स्पष्ट करणे.

**जन्मना जायते शूद्रः संस्काराद्विज उच्यते**

**वेदपाठी भवेद्विप्रो ब्रम्हं जानाति ब्राह्मणः**

अर्थः—जन्मे करून शूद्र असतो. संस्कार नव्वक उपनयन पवित्र झाले झगजे द्विज होतो, वेद पठन केले म्हणजे विप्र होतो आणि ब्रम्ह म्हणजे वेदाचे ज्ञेयते तेव्हा ब्राह्मण होतो. ब्राह्मणांची लक्षणे काशी या विषयी केलीत.

पंडितो विभ्रतः पुत्रः सैव नाम्ना युधिष्ठिरः

वैशंपायनमागम्य प्राञ्जलिं परि पृच्छतिः १

पंडुपुत्र पंडित [ बहुत विषय जानता ] विभ्रत [ सर्वोत्तम माहीत जालेला ] तोच युधिष्ठिर ग्याचें नांव तो वैशंपायनापासी जाऊन हात जोडून पुनता झाला. १

धर्मगोत्रनाच. के च ते ब्राह्मणाः प्रोक्ता किं वा ब्राह्मणा लक्षणं

एतदिच्छामि भो ज्ञानुं तद्वचान् व्याकरोतु मे. २

धर्म छणतो ब्राह्मण म्हणजे अहिम ते कोण त्यांची लक्षणे कशी तें मी जाणूं इच्छितों तें तुम्ही मला सांगा. २

वैशंपायन उवाच. सात्वादिभिर्गुणैर्युक्तस्त्यक्तदोषो निराभिषः

न हन्ति सर्वभूतानि प्रथमं ब्रम्ह लक्षणं. १

वैशंपायन सांगतात. श्रुममह ज्ञाति आदिकरून गुणानें युक्त वज्या वाचा मनो विकार आणि मोमबक्षण •टाकलेले, कोणत्याही जीवाची हिंसा करीत नाही, हें पाहिलें ब्रह्म लक्षण. १

यदा सर्वं परद्रव्यं पथि वा यदिवा गृहे

अदत्तं नैव गृह्णाति द्वितीयं ब्रम्ह लक्षणं. २

जेव्हां सर्व परद्रव्य रस्त्यांत किंवा घरांत न दिलेले घेत नाही तेव्हां दुसरे ब्रम्ह लक्षण. २

त्यक्ता-कूर स्वभावं तु निर्धर्मो निष्परिव्रहः

मुक्तश्चरति यो नित्यं तृतीयं ब्रम्ह लक्षणं ३

कूरस्वभाव टाकून ममते राहीत आणि काही घेत नाही नित्य भोक्ता फिरतो ते तिसरे ३

देव मानुष नारीणां तिर्यग्योनि गतेष्वपि

वैधुनं हि सदा त्यक्तं चतुर्थं ब्रम्ह लक्षणं. ४

देव मनुष्य नारी तीर्यग् योनींत झालेल्यांत ही संग करीत नाही तेव्हां चवथे. ४

मन्यशाचं दयाशाचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

सर्वभूते दयाशाचं तपःशाचं च पंचमं ५

शुद्धात्मे शुद्धदया शुद्ध इन्द्रियेन्द्रियनिग्रहं सर्व प्राणी मात्राची दया आणि शुद्ध तप हे पांचवे. ५

पंच लक्षण संपन्नो हृद्गो यो भवेद्भिजः ।

तमहं ब्राह्मण कुर्या शेषाः शुद्रा युधिष्ठिर ६

असा पंच लक्षणा जो हिज ( ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य ) होयील त्याला नी ब्राह्मण ठाणेन, बाकी सर्व शुद्र ६

न कुलेन न जात्यावा क्रियाभिर्ब्राह्मणो भवेत् ।

चांडालोपि व्रतस्थो हि ब्राह्मणः स युधिष्ठिर ७

कुलाने क्रिया जातीने ब्राह्मण होत नाही चांडाल ही व्रतस्थ आहे तो ब्राह्मण. ७

एकवर्णमिदं पूर्ण विश्वमासीत् युधिष्ठिर ।

कर्म क्रिया विशेषेण चानुर्वर्त्य प्रतिष्ठितं ८

सर्व विश्व वर्ण एक आहे क्रिया आणि कर्मे याणी चार वर्ण झाले हे युधिष्ठिरा. ८

शुद्रोपि गुणसंपन्नो गुणवान्ब्राह्मणो भवेत् ।

ब्राह्मणोपि क्रियाहीनः शुद्रात्प्रत्यवरो भवेत्. ९

शुद्र गुण संपन्न आहे, तर तो ब्राह्मण होयील अर्थात ब्राह्मण असून क्रियाहीन असेल तो शुद्राहून नीच होयील. ९

ब्राह्मण या शब्दाचा अर्थ जो सक्रिय नों ब्राह्मण, जाती विशेष ब्राह्मण नाही हे स्पष्ट होतें, येथें उत्प्रेक्षा. असेंच जर आहे तर वर्ण चतुष्टयाचें वर्णन जेथें जेथें आहे तेथें तेथें ब्राह्मणादे चार वर्ण असें कां स्पष्टले आहे. याचें समाधान. प्रथम उत्पत्ती एका पासून सर्वांची असून त्यात गुणकर्मानुबंधानें वर्ग चार केले, ते चार वर्ग ईश्वररूपी विभागून घेतले. पुढें त्याला वर्गांतच सजाती संबंधानें उत्पत्ती होवून गुण आणि कर्म तेच असा जो झाला तो त्या वर्गांत गणला गेला. तथापि गुणाचा उच्चार आणि सद्गुण हा ज्यांत झाला तो बरच्या वर्गांत गेला जसा विश्वामित्रादि क्षत्रिय समूह ब्रह्म

वर्गात मिळाला आहे, तसा सदाचरण संपन्न होवील तो अठ वर्गात मिळाला पाहिजे. या प्रमाणानेच याज्ञवल्क्य याही आचाराध्यायांत लिहिलेला श्लोक ९९

जात्युत्कर्षो युगे ज्ञेया पंचमे सप्तमेपि वा ।

व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववत्प्रारोक्षरं.

अर्थ.—जातीचा उत्कर्ष ( कमीची अर्धीक होणे ) पांचवे किंवा सातवे पिढीस होतो जो ज्याचा धर्म त्या कर्मीच्या व्यत्ययाने ( कर्म दुसरें भरिल्याने ) उंच किंवा नीच धर्मा होतो. जो ज्या आचाराने चालतो त्याच्या आचरणास वर्णधर्माचे नांव देतात. विश्वामित्र याज्ञवल्क्यादिक ब्रह्मकर्मकर्ते ब्राह्मण धर्माचरणी; आणि परशुराम, द्रोण, कृपाचार्य हे क्षात्रकर्मकर्ते ते क्षात्रधर्माचरणी असेच प्रसिद्ध आहेत.

तेव्हा जो वर्णधर्म जो चालवितो त्याजला तो वर्ण झटला पाहिजे व, यास्तव ब्रह्मकर्मकर्ते ब्राह्मण, क्षात्रकर्मकर्ते क्षत्रिय, वैश्यकर्मकर्ते वैश्य हे तीनही वर्ण दिसून आहोत. यांस संस्काराग्न्याची अत्यावधी सांगितली. मनुस्मृती अध्याय २, श्लोक ३८,

आ पौहशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नाति वर्तते ।

आ द्वाविंशत्क्षत्रबंधोराचतुर्विंशतिर्विशः

अर्थ.—ब्राह्मण १६ क्षत्रिय २२ वैश्य २४ वर्षे पावेतो सावित्री अतिवर्तित होत नाही तो उपनयन करूं शकतात पुढे नाही. ही मरुत भरून गेली झणजे ब्राह्मणाच्या कुळांत जन्मलेला ही शुद्रच राहिला तो शुद्रांत मिळेल आणि शुद्र धर्मा होईल. तोच शुद्रवर्ण.

सदाचरणी वेदार्थज्ञाना क्षत्रिय वर्णातील ब्राह्मणच आहे. आणि त्यास दुसऱ्या कारितां बरणी घेऊन कर्म करणे वेदादिकांचे अध्ययन करणे आणि दान घेणे हे अधिकार आहेत व. भागवत नववा स्कंध पहा, क्षत्रियां पैकीं पुष्कट ब्रह्मदर्पी झाले आहेत व पट्टकर्म करतेच आहेत. ज्याने दिल्याने अधिकार दुसऱ्यास येतो. त्या देणारास अधिकार नाही हे झणणे होळ्यावर हात देऊन आंघळा झणण्या प्रमाणें च होय.

ब्राह्मण झणजे एक जाती अशी जी समजून आहे, तीजविषयी जातीभेद विवेकसार या नावाचा प्रश्न सन १८९९ इ.स.वीत रा. जातीचा फुले यांनीं गणपत कुण्याजीच्या छापण्याच्या मुंबईस छापिला आहे, तो पाहिला असता चांगल्याच खुशसा होतो. ....

यावरने लिहिलेल्या सर्व कारणांच्या अर्थानुसार शके १७४७ सालीत श्रीमद्राववा-  
चार्या विरुद्ध निळकंठ शास्त्री येथे याचा वाद चालला होता तेव्हा चांद्रमेनीय कायस्थ प्रभू-  
त वैदिकी, याज्ञिकी ज्ञानांही इत्ये कल्यादि कर्मे स्वतः चालवील्ली होती-पुढे शंकराचार्याही  
निराडा करून दिल्यावर ब्राह्मण म्हणावणारे यांनी समेत होऊन कर्मे चालवील्ली. असा  
लेखी आधार ( सातारकर चिटणीसांचे पत्र बडोदेकर दिवाणांस ) मिळाल्या आहे.

या वरून चांद्रमेनीयांस पट्टवर्माधिकार आहे, असा निश्चय होतो.

चार वर्णांच्या धर्मांत ज्या धर्माचे आचरण ठेऊन परंपरेने तोच धर्म चालवीला  
म्हणजे तो वर्ण म्हटला जातो तसा ब्राह्मण धर्म ज्याणे अवश्य आचरला पाहिजे अशा वर्णा-  
स ब्राह्मण नांव दिले असून तसेच इतर वर्ण ठरले आहेत. पहा विष्णुवाचा ब्रम्हचारी कृत  
ग्रंथ. वेदोक्तधर्मप्रकाश. प्रकरण १ वेदोक्तधर्माचा विचार यांतील प्रश्नोत्तराचे अंक  
१९ पासून ३२ पर्यंत हे पाहिल्याने. हा विषय दृढ होयल. त्यातील १९ पासून २४  
पावेतो येथे अवश्य तेवढे घेतो.

१९ प्रश्न-वेद शिकण्याचा व शिकविण्याचा अधिकार भोगीला वरील मनुष्या-  
चास आहे. कि नाही.

२० उत्तर- ( ह्या उत्तरांत जितके मजकूर कसात आहेत तितके ब्रम्हचारी  
बाबांच्या ग्रंथांत नसून हा ग्रंथकर्ता याने घातले आहेत. ]

वेद शिकण्याचा व शिकविण्याचा अधिकार ब्राह्मणांचा आहे. परंतु ब्राह्मण को-  
णाला म्हणावे या विषयी विचार असा आहं की, ज्याची प्रकृती शुद्ध सत्वगुणी असते  
त्याची स्वाभाविक कर्मे अशी असतात की, त्याच्या आंगी शम असतो. म्हणजे त्याचे अंतः  
करण आत्मज्ञानाच्या योगाने शान्त असते व त्याच्या आंगी दम असतो, म्हणजे त्याची इं-  
द्रिये त्याच्या स्वाधीन असतात. हेच दमाचे लक्षण आहे; व त्याच्या आंगी तप असते,  
म्हणजे तो अष्टांगयोग करणारा असतो हेच तपाचे लक्षण आहे; ( व त्याच्या आंगी शौच  
असते, म्हणजे तो स्वतः आचार मन आणि शरीर ही शुद्ध ठेवितो हेच शौचाचे लक्षण  
आहे. ) व त्याच्या आंगी क्षांती असते, म्हणजे तो सर्व कामांत क्षमा ठेवितो. व त्याच्या  
आंगी आर्जव असते, म्हणजे तो सरलपणाने वागतो; व त्याच्या आंगी ज्ञान असते म्हणजे  
तो देहांतील अहंस्वरूप धरणाच्या ज्ञानापूर्वीच्या अस्तित्वाचे मी निराकार आहे असे जण-

तो; व त्याच्या आंगी विज्ञान असते, म्हणजे जशा जागृत, स्वप्न, सुषुप्ती, ह्या तीन अवस्था सर्व लोकांच्या अनुभवांत असतात तशा त्याच्या ही अनुभवांत तीनही अवस्था असून त्याने लोकांना ठाऊक नसणारी जी तूया अवस्था ती अनुभविलेली असते, हेच विज्ञानाचें लक्षण आहे. ( व त्याच्या आंगी आस्तिक्य असते, म्हणजे अल्प अनाम अलक्ष्य तेंच ब्रह्म मनांत पाहून व्यक्तिमात्रांत तेंच आहे असें जागून स्वस्ति वाचक चांगला आहे. तुझे कल्याण असो आदिकरून भाषण करण्यास जागून करितो आणि तसा वागतो, हेच आस्तिक्याचें लक्षण आहे. ) असी ही नऊ [ ९ ] कर्मे सहज स्वभावीक आंगी असून अथवा त्या नऊकर्मांचे अंकुर असून “ सप्तो नागे मशकं ” म्हणजे हत्ती पासून बारीक जीवा पर्यंत सर्वांत आत्मा समान आहे. व सुखदुःख भोगा विषयी सर्व सारखे आहेत हा असा त्याला अनुभव असतो, यामुळे तो दयाळू असतो. असा जो सांगितलेल्या लक्षाणाचा मनुष्य देहधारी असेल तोच ब्राह्मण म्हणावा. व अशा प्रकारच्या ब्राह्मणांचा निवडून वर्ग बांधणें या वर्गील ब्राह्मण वर्ग म्हणावें. व असे जे ब्राह्मण त्यांच्याच वेद शिकवून शिकविण्याचा अधिकार आहे. व असे जर सर्व मनुष्य असतील तर सर्वांना अधिकार, आहे; परंतु असे मनुष्य नाहीत म्हणून त्यांना वेद शिकविण्याचा मात्र अधिकार आहे. शिकविण्याचा अधिकार नाही. कारण त्यांची असी स्थिति नाही यामुळे त्यांना वेद शिकविण्याचे गुरुपण नाही. आणि जर असी स्थिति नसून वेद शिकविण्याचें गुरुत्व दिलें तर ते स्वकल्पनेनें पाखांड मत काढून लोकांस कुमार्गीत घालितात ( ब्रह्मचारी बावाने वर्तमानाची ही अनुमार्गीक खरी गोष्ट लिहिली. ) म्हणून ब्राह्मण लक्ष्णे सांगितली त्या लक्षाणांचा जो नसेल व ती लक्षणे अंगी येण्याचें बीज ही नसेल तर तो ब्राह्मण नव्हे व गुरुही नव्हे. यामुळे त्याला वेद शिकविण्याचा मात्र अधिकार आहे परंतु शिकविण्याचा अधिकार नाही. व वेद शिकून दुसऱ्यांस शिकविण्याचा अधिकार तर सांगितलेल्या उत्तम लक्षाणामुळे जो ब्राह्मण ठरेल त्यालाच आहे. व ही वेद नियमित रीत बरोबर आहे.

२१ प्र०—वेद शिकविण्याचा मात्र अधिकार आहे शिकविण्याचा अधिकार नाही असे मनुष्य असतात त्यांच्या वर्गीला म्हणजे त्यांच्या वर्गांना काय म्हणावें.

२२ उत्तर. वेद शिकविण्याचा अधिकार ज्या मनुष्यांना आहे परंतु शिकविण्याचा नाही. असे जे मनुष्य, त्या मनुष्याचे वर्ग, म्हणजे वर्ण दोन केले आहेत. त्यांची एक क्ष-

श्रिय व एक वैश्य असीं दोन नांवें आहेत. आतां क्षत्रिय वंशास म्हणावें या विषयी असा विचार आहे की, ज्याच्या आंगी शौर्य म्हणजे नीति मार्गाने वागण्याच्या कामास हरकत कोणी केल्यास त्याला न भीतां शमन करणे व शस्त्रांनी युद्धांत मारणे, यालाच शौर्य म्हणावें; तेव्हा म्हणजे ज्याचे बुद्धिब्रीशत्व लोकांत प्रकाशित असतें; व धृती म्हणजे हरएक कामांत धैर्य असणे; व दक्षता म्हणजे हरएक काम बिनचूक करणे; व अ पलायन म्हणजे युद्धांत कधीच पळणे नाही. व दान म्हणजे जमाला सौख्य देण्या विषयी अनेक कामे करणारा; व ईश्वरभाव म्हणजे ईश्वरी नियमाच्या रीतीने लोकांस नियम बांधून देवून त्या प्रमाणें सर्वास वर्तविणे; या प्रकारचीं सहज स्वाभावीक सात कामे बाहेर असून, अथवा त्यांचा अंगूर असून ब्राम्हणाची जी उत्तम लक्षणे ती अंतर्भावी माननेत जो ठेवितो तोच क्षत्रिय आहे. अशा प्रकारचे जातके मनुष्य या भ्रमंडळावर असतील, त्या सद्याचा एकच क्षत्रिय वर्ग म्हणजे वर्ण आहे व त्यांना वेद शिकण्याचा अधिकार आहे परंतु शिकविण्याचा अधिकार नाही. आतां वैद्याची सहज स्वाभावीक कामे हीं की, कृषी म्हणजे पृथ्वीतून हरएक पदार्थांची व धान्यादिकांची उत्पत्ती करावी अशी मेधा फार असणे व गोरस्य म्हणजे पुष्कळ जनावरांचे पोषण करावें व अंगारोगारांनी त्यांज पासून कामे करावी, अशी मेधा अतिशय असणे; व वाणिज्य म्हणजे सकल द्रोणें व खंडे फिरावी आणि व्यवसाय करावा, व मालाचा क्रय [ बदला मोल देऊन माल घेणे ] विक्रय ( पैसा घेऊन बदला माल देणे ) अशी मेधा अतिशय असणे; हीं तीन कामे जो जगाच्या हिताचें चिंतन करून करितो तो वैश्य समजावा. व अशा प्रकारच्या मनुष्यांचा जो वर्ग म्हणजे वर्ण त्यालाच वैश्य वर्ण म्हणावें. या वैश्य वर्णाला वेद शिकण्याचा अधिकार आहे परंतु शिकविण्याचा नाही. व या वैश्यवर्गाची सहज स्वाभावीक वर सांगितलेली तीन कामे असून अथवा त्यांचा अंगूर असून त्याच्या अंतर्गत क्षत्रिय व ब्राम्हण यांच्या कर्माची भावना असणे तोच वैश्य आहे.

आतां ब्राह्मण, अथवा क्षत्रिय अथवा वैश्य ह्या तिघांच्या संततीचे असून जें ब्राम्हण व क्षत्रिय व वैश्य ह्या तीनही वर्गांत म्हणजे वर्णांत मिळविण्या योग्य असे गुण कर्मा वरून ठरत नाहींत. व त्यांना शिकविलेलेही बरोबर समजत नाही तसल्या मनुष्यांचा जो एक वर्ग बांधणें त्या वर्णाला म्हणजे वर्णाला शूद्र वर्ण म्हणावें. असा शूद्र वर्ण या जगांत थोड्या संख्येचा आहे. व वैश्य व क्षत्रिय हे गुणकर्मा प्रमाणें दोनवर्णच पुष्कळ

मनुष्यांच्या संख्येने आहेत, व यांना वेद शिकण्याचा अधिकार आहे परंतु शिकविण्याचा अधिकार नाही. व गुणकर्मा प्रमाणे सांगितलेल्या जो ब्राम्हण वर्ग म्हणजे वर्ण त्याला वेद शिकण्याचा व शिकविण्याचा अधिकार आहे अशी वेद शिकणाऱ्यांच्या व शिकून शिकविणाऱ्यांच्या वर्गांची व्यवस्था आहे. या व्यवस्थे प्रमाणे वागले तर जगाची स्थिति नीट असते व हा व्यवस्था सोडून वरून लागले म्हणजे जगांत अनेक मते उत्पन्न होऊन वेद प्रतिपाद्य धर्म कळतनासा होतो. यास्तव ही वर्ण व्यवस्थेची चालना करण्याची एक जागा जशा प्राचीन काळी असत तशी असावी आणि जो पर्यंत अशी वर्णव्यवस्था प्रथम केल्या प्रमाणे पुन्हा होणार नाही तोपर्यंत आईबापांचा जो वर्ण तोच मुलांचा वर्ण ओळखावा आणि त्या प्रमाणे आचरण करावे.

## भगवद्गीतेतील वर्ण व्यवस्थेस प्रमाण.

गीता अध्याय ४ श्लोक १३

चानुवर्ण्य मय्य सृष्टं गुणकर्म विभागशः ।

तस्य कर्तारमपि मां विद्वाकर्तारमव्ययं १३

[ अर्थ.—ज्वार वर्णांचे प्रमाण गुण आणि कर्म यांच्या विभागा वरून मी रचिले त्याचा कर्ता मला समज आणि अकर्ता ही मी अव्यय जो त्यामच समज. ]

गीता अध्याय १८ श्लोक. ४२.

शमोदयस्तपः शौचं क्षांतिराजिवमेव च ।

ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्म कर्म स्वभावनं

[ अर्थ.—वरते ब्राम्हणांच्या लक्षणांत पहा. ]

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धेचाप्यपलायनं ।

दानमीश्वर भावश्च क्षात्रकर्म स्वभावनं ४३

[ अर्थ.—वरते क्षत्रियांच्या लक्षणांत पहा. ]

कृपि मोरह्य वाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावनं ४४

[ अर्थ.—वरते, वैद्यांच्या लक्षणांत पहा. ]



**परिचर्यात्मकं कर्म शुद्रस्यापि स्वभावजं ४४**

[ अर्थ—वर्गने शुद्राच्या लक्षणांत पहा. त्याने तीनही वर्णांची सेवा करावी. ] गी-  
ता अ० १ श्लोक १५.

**श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।**

**स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः १५**

[ अर्थ—आपल्या धर्म वाईट जरी वाटेल तरी त्याच्या अनुष्ठाना पासून परधर्माच्या अनुष्ठानाहून पुण्य आहे स्वधर्मात मरण झाले तरी पुण्य होई. पराचा धर्म आचरल्या असता पातकांची भीति आहे. आता विष्णुवावा कृत अर्थ ] श्रेयान्स्वधर्मः याचा अर्थ जो वर्णव्यवस्थेने वेदोक्त धर्म स्ववर्ण विभागाने आला. तोच आचरण केल्याने तरणोपक्रम आहे. अन्य वर्णांचा वेदोक्त धर्मातील क्रियामार्ग अन्यवर्णांस छमदायक होऊन पतनास कारण होयल. गीता अ० १८ श्लोक ४६

**यतः प्रवृद्धिर्भूतानी येन सर्वमिदं ततः ।**

**स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः**

( अर्थ—ज्याने सर्व इदंततं 'आब्रम्हस्तवपर्यंत' धोऱ्यात ब्रम्हा पासून लहानांत अणुरेणु पावेतां भूतांची उत्पत्ती आणि रश्मि आदिपासून केली. आणि त्या सर्वांस व्यापून आहे त्याला स्वकर्माने अर्चून, तृप्त करील तो मनुष्य सिद्धि झणजे मोक्ष पावेल. आता विष्णुवावा कृत ) अर्थ आपल्या आपल्या गुणकर्म विभागाचा जो वर्ण त्याला वेदोक्त जी कर्मे सांगितली आहेत ती ईश्वरावर लक्ष देऊन केली असता ईश्वराचा सन्मान केल्याचा लाभ आहे. व स्मृति

**जन्मना जायते भुद्रः संस्काराद्भिज उच्यते**

**वेदाध्ययनतो विप्रो ब्रह्मजानाति ब्राह्मणः**

अर्थ—संस्काराने भिज होऊन वेदाध्ययनाने विप्र ठरून, जो ब्रह्मज्ञानी तो, ब्राम्हण-वर्ण व वर्ण व संस्कार व वेदाध्ययन या तीही विरहित असून जो ब्राम्हज्ञानी झाला त्याला ब्राम्हण नम्रणता त्याला गीता अ० १ श्लोक १०

**[ अपिचेत्सु दुराचारो भजते मामनन्य भाक् ।**

**साधुरेव स मतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः १०**

अर्थ. जरीही मोठा दुराचारी तरी मला अनन्य भावानें मजतो तो शास्त्राचा आहे मानावे. तो “ सम्यग् ” म्हणजे जसा मला आवडतो तसा “ व्यवसितो ” व्यवसाय करीत आहे. आला विष्णूचावा कुन संक्षिप्त अर्थ. ] श्लोक १० प्रमाणें म्हणजे “ साधुरे-  
व स मेतव्यः ” प्रमाणें साधु मानावा [ यांत ब्रम्हचारी बावानी “ एव ” या शब्दाच्या अर्थावर बळन दिले नाही त्यानें थोडें उणें दिसते. ) व यजुर्वेदामध्यें हिरण्यकेशी शास्त्रे-  
ण्या संहितेच्या पांचव्या अष्टकाचे दुसऱ्या अध्यायाचे सातव्या अनुवाक्यांत ब्राम्हण मुख्य  
श्रेष्ठ कां या विषयी प्रमाण. श्रुती. “ ब्रह्म जिज्ञानमिच्छाह तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो  
युक्त्यो भवति य एवं वेद ब्रम्हचादिनो वदन्ति ” असें आहे श्रीमद्भागवत एकादश स्कं-  
ध अध्याय १७ श्लोक ९ नऊ पासून चवदा पर्यंत वर्ण व्यवस्था आहे. [ व्रात १३ वा श्लोक

विम क्षत्रिय विद शूद्रा मुख बाहू पादजाः ।

वैराजात्पुरुषाज्जाता य आत्माचार लक्षणाः १३

अर्थ.—विराटरुपी पुरुषा निमित्त आपल्या आचार आणि लक्षणांनी जे जसे झाले  
तसे विप्र मुखा, क्षत्रिय बाहू, वैश्य ऊरू, शूद्र पादा. निमित्त झाले. हा पंचमीचा अर्थ नि-  
मित्त आणि चतुर्थीचा अर्थ करितां हे समतोल होतात. या शिवाय या पुढील १९ पासून  
२१ पांचवें श्लोक पाहिले झणजे अगदीं मिळतें होतें ) व पुरुष सूक्ताचे बारावे ऋचेत  
वर्ण व्यवस्था आहे. परंतु एकवाक्यानें अर्थ समजला पाहिजे. ....

२३ प्रश्न.—वर्ण व्यवस्थेवरून तीन वर्णांतील सकल मनुष्यांना वेद शिकण्याचा  
अधिकार आहे परंतु वेद शिकून शिकविण्याचा अधिकार फक्त ब्राह्मणालाच आहे याचे  
कारण काय.

२४ उत्तर.—एकंदर भूगोलावरील मनुष्यांचे गीता अध्याय ४ श्लोक १३ प्रमाणें  
झणजे ( श्लोक आणि त्याचा अर्थ वरतें २२ वे अंका पुढे उत्तर लिहिले आहे तेथें पहा )  
या प्रमाणें वर्ण समजावे. त्यांतून ब्राम्हण क्षत्रिय वैश्य हे तीन वर्ण वेद शिकण्यास अधि-  
कारी आहेत. परंतु वेद शिकून शिकविण्यास अधिकारी ब्राम्हण वर्ण मात्र आहे. कारण  
गुणकर्म विभागानें वेद शिकविण्याच्या कामाची योग्यतः ब्राह्मण जो त्यालाच आहे. क्षत्रिय  
व वैश्य यांस नाही. याचे कारण त्यांची गुणकर्में गुरुत्वाची पदवी देण्यास योग्य नाहीत व  
त्यांना मुख्यपद वेद शिकविण्याचें दिले तर ते हुकूम चालऊन मतवादी होतात. [ खरोखर  
च सांप्रत ब्राम्हण म्हणविणार बहुतेक अने मतवादी झाले आहेत. ] यामुळे क्षत्रिय व वैश्य

याही [ बरील वर्ण व्यवस्थेची लक्षणे पहा ] तरणोपाया पुरते वेदाध्ययन करावें. दुसऱ्यास शिकविण्याकरितां सकल वेद घोक्रण्याची त्यांना गरज नाही. तें काम गुणकर्म विभागानें जे ब्राम्हण [ वर्णांतला कोणीही ] त्यांनी करावें. वेदार्थ समजण्यां करितां वेद व शास्त्र या दोहीचे अध्ययन बरोबर [ चांगलें अथवा सह ] करावें. व शूद्र म्हणजे तीन्ही वर्णांची गुणकर्म ज्या मनुष्यांत नसतात ते मूढ स्वनः ज्ञान [ व्यवहारादीकांत लोकांस बुडवून आपला नफा करून घेणें हें ज्ञान नव्हे. वैदीकज्ञान. ] नसून सांगून ही समजत नाहीत, असे जे तीनहीवर्णांच्या संततांत उत्पन्न होतात त्यांचा जो बांधिलेला वर्ग त्याला शूद्र झणावें ही वर्ण व्यवस्था करून ठेविली आहे या प्रमाणें सांगावें. व शूद्राला नेहमी गोष्टी शिकून न ईश्वर भक्तीस लावावा. या प्रमाणें च स्त्रियांची व्यवस्था करावी म्हणजे सर्व प्राणी तरतात.

क्षत्रियांही पट्टकें घालऊन अग्निहोत्र ठेविल्यावरून ब्राम्हणांस वाईट वाटू लागलें तेव्हां मुंबईचे गवर्नर यांजकडे नीलकंठशास्त्री पथे आदिकरून पुणेंकर व वाईकर ब्राम्हण संख्या २३०० याही तारीख सात ७ अक्टोबर सन १८३१ इसवी रोजी अर्ज केला आहे त्यांत छत्रपती महाराज ( प्रतापसिंह उर्फ बुवा साहेब ) आपल्यावर जुलूम करितात. वाईकर शिष्ट थोर ब्राह्मण यांचे पायांत विड्या घातल्या आहेत. यांत मुख्य कारण परम याही कुंड फक्त अग्निहोत्र घेतलें आहे. हें त्यांस अधिकार नसून केल्याने आमचा धर्म बुडतो झणून आम्ही मनार्ज करितां हें आहे याचीच चौकशी करावी आणि अग्निहोत्र बंद करावें असे लिहिलें आहे. त्या अर्जावरून गव्हर्नर साहेब यांनी बार्डिन साहेब डिपुटी यजंठ यांस चीफ सेक्रेटरी वॉलिस नारीस यांच्या सहीनिसी तारीख २७ अक्टोबर सन १८३१ इसवीचें पत्र लिहिलें त्यांतला तापर्य आली यांत हात घालीत नाही. त्यावरून बार्डिन साहेब डिपुटी यजंठ यांचे अलिष्टेट सातारा येथें असणार यांनी तारीख ९ डिसेंबर सन १८३१ ची यादी महाराजांस नंबर १३९ ची लिहून ब्राह्मणांच्या अर्जाची नकल किंवा तजुमा पाठविला आहे. त्यावरून महाराजांनी नंबर १०८ तारीख १९ डिसेंबर सन १८३१ ची यादी लिहिली.

ह्या सर्व लेखांत अग्नि कुंडासंबंधी नमजूर आहे. सन १८३१ झणजे शके १७-९३ आहे.

हे लेख थॉरस माझे मावसंबंधू बाळाजी देवराव भुंगारपुरे यांचे घरी निघाले या वरून

बळवंतराव म्हाहार चिटनवीस यांनी स्मार्ताग्नि सिद्ध करून अन्न होऊ देविले होते हे खरे आहे. ह्या सर्वान्या नकला धारेस व मजपासी आहेत.

स्मृतीचा अर्थ ब्राम्हण मात्र पट्टकर्म्यांचे अधिकारी द्विज आणि विप्र हे अधिकारी नाहीत असे असतां जे ब्राम्हण होते त्या पासून उत्तम झाले ते वंश परंपरेने ब्राह्मण झणवितात जसे एकदां पूर्वजाने शिक्षा घेऊन यज्ञ केला झणजे त्याचे वंशजांचें ही शिक्षित असे नाव चालते परंतु शिक्षेचा अभ्यासच. तसे ब्राह्मण झणविणारे लोकस तीन कर्मांचाच अधिकार आहे साहांचा नाही ह्या अर्था प्रमाणे वर्तन ही होत आहे. ब्राह्मण संतर्पण झणतात त्यांत ब्राह्मण ( नक्षी निष्ठा ठेऊन वागणार राम दमादि गुणाने युक्त ) आणि द्विज [ जरी वेदाधिकारी आहे तरी उपजीविकेस अन्य धर्मास योग्य असा लेखन, वाणिज्य, कृषी, आदिकरून उद्योग करणारा ] असे भोजनास असतात त्यांत दक्षिणा घेण्याची वेळ आली म्हणजे द्विज ( गृहस्थ ) झणविणारे जे असतात ते दक्षिणा घेत नाहीत. हे कारण स्मृत्यर्थाने बरोबर आहे.

आपली लोक स्मजतीक कीं ते सधन असल्यामुळे असे करितात परंतु असे समजणे निराधार आहे. स्मृत्यर्थाने त्यांस अधिकार नाही म्हणूनच हा कडाचार आहे. तसेच ते लोकांकरितां वरणी घेऊन काम करीत नाहीत. आणि शाल ठेवून विद्यार्थ्यांस शिक्षीत ही नाहीत. हे त्यांस व्यवसायांमुळे अवकाश नाही झणून ते करितात व्यवसाय नसेल तन्हा त्याणीं ही वर्जकमें करावी असेच जर मानलें तर क्षत्रियादिकांस व्यवसाय नसला झणजे त्यांस पट्ट कर्म्याधिकार आहेच असेही मान्य केलेच पाहिजे. ही तीव्रही वर्ज कमें चांदसेनीपांही केली होती यास आधार शके १७९२-९१ सालांत बळवंतराव म्हाहार चिटनवीस याही विठ्ठलराव देवाजी यांस पत्र लिहिले त्यांतील उताारा. “ आपण ब्राह्मणांही कर्म करूं नये व करूं देवू नये पैकीं कर्म देऊ नये हा समय ब्राह्मणांचा नाही आतां कर्म नये हा नेम ब्राम्हणांही केल्यामुळे आम्ही आपले ज्ञातींचे पोटेंडा संस्कार वेदोक्त चालविण्यास गृहस्थ तय्यार विद्या शिकवून केले होतेच त्याजवून सरकार स्वारी माहुलीस जावून हजारो ब्राह्मण उभय क्षेत्रस्थ यांचे समस्त संकल्प आदि कर्म आमची ज्ञात असकलित चालली दक्षिणा घेवून गंगेत विसर्जन होते हे सर्व आडत नाहीत कर्म चाललीं असे पाहून त्यामुळे ब्राह्मणांही तहाचें बोलणें चालविलें आहे. ” स्मार्ताग्नि सिद्ध केल्याचा ही मजकूर ह्याच पत्रांत आहे. व त्याची नकल मजपासी आहे.

श्री विश्वनाथ नामा या कायस्थान्वयी प्रभु वर हो ।

तद्दिवतः प्रभु आख्या झालीसे प्रकट ही प्रभुवर हो. १०३

या कायस्था (चांद्रमैत्री) च्या वंशांत विश्वनाथ नावाचा पृथ्वी पालन करणारा श्रेष्ठ राजा झाला (हेमाद्रि प्रबंध अध्याय २४ उत्तरार्ध पद्या दाल्भ्यकर्णाने परशुरामाचा गुरु शंकर यास प्रार्थून श्लोक ७१-७२-७३)

ततो दाल्भ्येन महता तपसाराधितो हरः ।

हरं संमार्थयामास बालः कायस्थ संमतः ७१

अस्य कीर्तिर्यथा लोके भविष्यति तथा कुरु.

अर्थः—मग महाकवि दाल्भ्याने तपेंकरून शिव आराधून प्रार्थून कायस्थ बाल झाला मान्य मानिला आहे असा (भेटविला आणि) याची कीर्ति जेणेंकरून लोकांत होयील तसें कर (असें शंकरास विनविलें, तें शंकरानी मान्य करून बोलतात.)

हर उवाच. शृणु दाल्भ्य प्रवक्ष्यामि कायस्थ इति नामतः ७२

देवेष्वपि वरीवर्ति संबंधस्तेन तस्य च ।

करिष्यामि यथा लोके कीर्तिमान्बालको भवेत्. ७३

अर्थः—हेक दाल्भ्यकर्ण मी सांगतो. कायस्थ नावानें किंवा नावापासून त्या संबंधानें देशांतही बर्चस ठेऊन वर्तणारा कीर्तिमान बालक होईल तसा करीन. या श्री शिवाच्या कृत्यानें तो [ चांद्रमैत्र्याचा पुत्र राजा झाला त्याजला चित्रगुप्ताच्या कार्येच्या उदरीं शंकर पुत्र. विश्वनाथ. १ महादेव. २ भानु. ३ लक्ष्मीधर. ४ झाले त्यांतील ] विश्वनाथ प्रजा पालन करूं लागला. तेव्हां पासून प्रभु असें नांव चाललें. श्रोते प्रभु श्रेष्ठहो असें तुम्हांस प्रभु. हें सामान्य नाम प्राप्त झालें तेंच आतां प्रकट आहे.

ब्रह्म क्षत्रिय वैश्य शूद्र असे चारवर्ण मुख्य गुणें ।

कर्मा पूर्ण असति परि शूद्री राहें दिजत्वं साध्र उणें

ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र हे चारवर्ण गुणानें मुख्य आहेत. कर्मांत पूर्ण परंतु शूद्राचे विषयीं दिजतं मात्र उणें आहे. १०४ बरील रचनेस आधार ग्रंथ जो तो.

## श्री स्कंद पुराण रेणुका महात्म्य अध्याय ४७

श्री राम उवाच. ब्रम्हण्य पश्यन्वांशाल यत्त्वया नपराधिनं ।

हृतं मत्पितरं दुष्ट तस्यैवं कर्मणः फलं. <

परशुराम बोळ्या, दुष्टा, वांशाल. ब्रम्हण्य मारणाच्या तू माझाबाप अपराधी नाही  
त्यास मारिल्या कर्मांचे फळ हे जे ते पहा. <

इत्युक्त्वा हृदयं तस्य रामः सत्यपराक्रमः ।

पश्यतां सर्वं देवानां तत्पफालं नानाकुरैः ९

असे बोळून सत्यपराक्रमी रामाने सर्व देव पाहतात असता नन्नाचे शेंड्यांनी ते  
त्या [ सहस्रार्जुना ] चे हृदय फाडले. ९

ततः परशुरामेण मथितं हृदयं नवैः ।

तस्य पीयूष संसृज्वा मुग्धान रुधिरं बहु १०

मग परशुरामाने अमृतमय रविलेले त्याचे हृदय नन्नांनी फोडिलेले पुष्कळ रक्ताचा  
स्त्राव करिते झाले. १०

सल्लिभं हृदयः संख्ये छिन्न बाहू मुनीश्वराः ।

सायुज्यमगमच्छाणैरर्जुनस्तपक्त जीवितः ११

हे मुनीश्वर हो तो [ सहस्रार्जुन ] युद्धात बाणांनी हृदय आणि बाहू छेदिलेला जीवि-  
त टाकिलेला सायुज्य गतीस [ पदास ] गेला. ११

हत्वा परशुरामस्तु कार्तवीर्यं रणे रिपुं ।

करानुत्पाठय तं प्रादात्पित्रे तदरुधिरांजलिः १२

कार्तवीर्य शत्रूला रणात मारून त्याचे हात उपडून त्याच्या रक्ताची अंजली राम  
आपल्या बापाला देवा झाला. १२

स्कंद उवाच. एवं हत्वार्जुनं रामो संभाय निशितान् शरान् ।

अन्वभावत्सतान्दं तु सर्वानेवाभुरान्वयान् १३

स्कंद म्हणतो असा अर्जुनाला मारून तो राम धारा काढिलेले बाण [ धनुयास ]

लाऊन असुरांचे वंश जसे जे [ दैवी संपत्ती जास नाही ते अमूर संपत्तीचे, क्षत्रियांचे वंश ] सारे त्यास मारण्यास त्या मागून घावला. १३

केचिद्रागनमाश्रित्य केचित् पातालमाविशत् ।

जरां कृत्वा त्वनः केचिद्राम्भवेशमधारयन् १४

काहीं जण गगनाचा आश्रय करून राहिले काहीं पातालांत शिरले झाले काहीं  
रामाच्या वेश धरून काहीं म्हातान्यांचे वेश आपल्यास घेऊन ( करून ) राहले झाले. १४  
१९।१९।१७।१८ सोडिले.

केचिद्वै तालिकाः गुराः राजानस्तद्रयादिताः ।

सगर्भा चंद्रसेनस्य भार्या दालभ्या श्रमं गता १९

काही राजे रामाच्या भयाने दुःखित होवतात तालिका ( टाळ्या वाजऊन गाणारे )  
झाले चंद्रसेनाची स्त्री गर्भवती होती ती दालभ्याच्या आश्रमास गेली. १९

सुमंतुस्य च या कन्या चंद्रसेनस्य दत्तवान् ।

तस्याः शापमभूद्राजन् दुर्वासाश्च ऋपेस्ततः २०

सुमंतु राजर्षीची कन्या हीला दुर्वासा ऋषीचा शाप झाल्यानंतर सुमंतु राजा सूड  
चंद्रसेनास देता झाला अशी जीती. २०

ततो रामः सयायातो दालभ्या श्रममनुत्तमं ।

पूजितो मुनिना रामोऽर्घ्यपाद्यासनादिभिः २१

नंतर राम त्या अतिउत्तम दालभ्याश्रमास आला. त्या मुनीने अर्घ्य पाद्य आसन  
आदिकरून राम पुजिला,

अथ मध्यान्ह समये तस्मै भोजनमादरात् ।

ददां दालभ्यो मुनिः श्रेष्ठो भार्गवाय महात्मने २२

तेव्हा मध्यान्ह वेळी आदरेकरून भार्गवरामास दालभ्यमुनीने भोजन दिले [ वादून  
आणिले किंवा घातले. ] २२

भोजनावसरे तत्र गृहीत्वापोशनं करे ।

रामस्तु याचयामास हृदिस्थं स्व मनोरथं २३

तेथे भोजनाच्या वेळेस आपोअसन हातांत घेऊन आपल्या हृदयां [ मनां ] तील मनोरथ परशुराम मार्गे लागला. २३

तस्मै प्रादादृषिः कार्यं भार्गवाय महात्मने ।

याचयासाम रामादौ कार्यं दालभ्यो महामुनिः २४

महात्मा भार्गवरामयाकारणे इच्छिले देऊंकरून आपण [ दालभ्य ] रामा पासून आपल्यास मिळजे तें मागून २४

ततो द्वौ परमप्रीतौ भोजनं चक्रतुर्मुदा ।

भोजनांते महाभागावासने उपविश्य च. २५

मग दोघे ही परम प्रीतीने युक्त झालेले भोजन करिने झाले हर्षाने भोजन झाल्या-  
वर दोघेही आग्यवंत आसनावर बसून पुढे. २५

तावृत्तानंतरं दालभ्यो पपृच्छ भार्गवं प्रति ।

यत्त्वया प्रार्थितं देव तत्त्वं शंसितुमर्हसि. २६

तावृत्त ( विडे ) घेतल्यावर दालभ्य भार्गवास विचारिला झाला कीं तुझे मागितलेले  
तें तूं सांगण्यास योग्य आहेस. २६

श्री राम उवाच. तवाश्रये महाभाग सगर्भा स्त्री समागता ।

चंद्रमेनस्य राजर्षेः क्षत्रियस्य महान्वनः २७

राम म्हणाला महा आग्यवंता महामा जो चंद्रमेन राजर्षि त्याची स्त्री गर्भासहित  
तुझ्या आश्रमास आली आहे. २७

तन्मेत्वं प्रार्थितं देही स्त्री सगर्भा महामुने ।

ततोदालभ्य प्रत्युवाच ददामि तव वाञ्छितं. २८

हे महामुने मी तुला मागितले तें [ हें आहे. ] सगर्भा स्त्री जी आहे ती मला दे.  
मग दालभ्य म्हणाले तुझे इच्छिलेले मी देतो. २८

यन्मया प्रार्थितं देव तन्मे दानुं त्वमर्हसि ।

ततः स्त्रियं समाहूय चंद्रसेनस्य वै मुनिः २९

मी जें तुला मागितले तें देण्यास तूं योग्य आहेस. मग मुनीने चंद्रसेनाचे स्त्रिया  
बोलाऊन. ये. म्हणतां च. २९



भीता मा चपलापांगी कंपमाना समागता ।

रामाय प्रददौ तत्र रामः प्रीतमना अभूतः ३०

ती चपल आपांगी [ डोळ्यांच्या पापण्या खालचीं अपांगीं भयानें लवकर लवतात हालतात जींचीं असी ] भय पावलेली कांपत कांरत आली. ती ऋषीनें रामास दिली राम संतोषास पावला. ३०

यन्त्वया प्रार्थितं विम भोजनावसरे पुरा ।

तन्मे शंस महाभाग ददामि तत्र वाञ्छितं ३१

हे विप्रा पूर्वी भोजनाच्या वेळेस तूं जें मागितलेंस तें महाभाग्यवंता मला सांग तें तुझें इच्छितलें मी देवीन. ३१

दाल्भ्य उवाच. प्रार्थितं यन्मया पूर्वं रामदेव जगद्गुरो ।

स्त्रीगर्भस्थममुं बालं तन्मे दातुं त्वमर्हसि ३२

दाल्भ्य म्हणतात. हे जगद्गुरो रामा मी जें पूर्वी मागितलें तें स्त्रीच्या गर्भातलें बालं तें मला देण्यास तूं योग्य [ समर्थ ] आहेस. ३२

ततो दाल्भ्यं ब्रवीद्रामो यदर्थमिहमागतः ।

क्षत्रियांत करन्नाहं तत्तत्त्वं याचितवानसि. ३३

मग दाल्भ्यास राम म्हणतात मी क्षत्रियांचा अंतःकरणारा ज्या करितां येथे आलों तें तू मागता झाला आहेस ३३

प्रार्थितं च त्वया विम कायस्थं गर्भमुत्तमं ।

तस्मात्कायस्थ इत्याख्या भाविष्यति शुभोः शुभं ३४

हे विप्रा [ वेदपाठ कर्त्या ] शरीरांत असलेल्या उत्तम गर्भाला तूं मागितल्यास म्हणून हें उत्तम [ शुभ ] बालक यास कायस्थ ( शरीरांत किंवा देहांत राहिलेला ) असें नाव होईल. ३४

जायमानो यदा बालो क्षात्रधर्मा भविष्यति ।

दुष्टाद्वा क्षात्र धर्मात्तु वारितुं च त्वमर्हसि. ३५

उत्पन्न होणारा बाल जेव्हा क्षात्रधर्म [ क्षत्रियांचा धर्म ] काळजीत होईल तेव्हा

दुष्ट क्षत्रियधर्म ( दुष्ट म्हणजे चांगले, जीव किंवा आपासून दुसऱ्यास त्रास—नाहीत त-  
ह्यास मारणे अन्याया वाचून दंड करणे ) या पासून वारण्यास तू योग्य आहेस. येथे दुष्ट  
शब्द घेतला असून प्रथम क्षत्रियांचा धर्म चालविता होईल असे सांगितले तो [ धनुष्य धा-  
रण करणे प्रजांचे पालन करणे, दुष्टांचे दमन करणे ] हा धर्म होय. त्यापासून वार असे  
सांगितले नाही, १९

ततो दाल्भ्यः प्रत्युवाच भार्गवंप्रति दर्पितः ।

मादुरुज्वात संदेहं हर्षुर्दिनं भविष्यति. २९

मग दाल्भ्यज्वारी हर्षयुक्त झालेले रामास बोलले हा संदेह तू कसे नको. हा जाल  
दुर्बुद्ध होणार नाही. २९

एवं रामो महाबाहुर्हत्वा तर्गर्भमुत्तमं ।

निर्जगामाश्रयात्स्वात्क्षत्रियांतकरः प्रभुः ३०

असा राम महाबाहु [ परांचे आक्रमण म्हणजे सवृजनांस आपल्या मतेत जाणते हे  
करणसम ज्याचे हात समर्थ आहेत असा ] त्या उत्तम गर्भास सोडून क्षत्रियांचा अंत कर-  
णारा प्रभु म्हणजे अधिकाराने मोठा त्या दाल्भ्यज्वारीच्या आश्रमा पासून निवून जातो झाला.  
बेधून तीन श्लोक क्षत्रिय वारण्याच्या प्रकाराचेंच आहेत ते. २८।२९।३०

एकाकी निर्भयो रामो घातयन्मृषतीं तदा ।

महीं बभ्राम तान्मेघन्कल्पांतार्गानिसमं ययः ४१

तेव्हा एकटा राम निर्भय करतोत अभिसारखा पृथ्वी फिडून त्या राजाना पाहून  
स्मरित राहिला. ४१

४२ वा एक श्लोक सोडिला.

पुत्रान्यौघास्तथा बंधून् पितृज्ज्ञातींश्मैत्रीन्स्तथा ।

घातयायास तान् रामो क्षीणांगभेषु संस्थितान् ४३

पुत्र पौत्र तसेच भाऊ बाप कुटुंबातील मित्र आणि क्षत्रियांच्या उदरातील गर्भ यांस  
मारून किंवा मारिता होऊन, बहून श्रेष्ठ करिता मिळालेल्या प्रतीत दोन श्लोक अधिक  
आहेत, ते पुढे तीमरे अध्यायांत शंकराचार्यांच्या निवाल्यांत हाच कथाभाग लिहिला

अहि. त्यांत लिहिले आहेत. त्यांचे अर्थ तात्पर्य. चंद्रमेनाच्या स्त्रीच्यागर्भात बाय झाले आणि त्याचा धर्म, कर्म, संस्कार या विषयी अधिकार कसा झाला ते सर्व सांग. असा प्रश्न सनत्कुमारादि ऋषींनी पडाननास केला हे आहे. त्यावरून स्कांदानी सांगितले.

**कायस्थ एव उत्पन्नो क्षत्रिया क्षत्रियातनः ।**

**रामाज्ञया स दालभ्येन क्षात्रधर्माद्ग्रहितः ४४**

मग क्षत्रियापासून क्षत्रिणीच्या पोटी हा कायस्थ उत्पन्न झाला तो रामाच्या आज्ञेवरून दालभ्याने क्षात्रधर्मा बाहेर केला. हा श्लोकान्त असलेल्या अक्षरांचा अर्थ हा लिहिला आहे. परंतु रामाच्या आज्ञेचा बरतें ४५ सावा श्लोक आहे त्यावरून पाहिले तर दुष्ट धर्माद्ग्रहितः अर्थ दुष्ट धर्मापासून बाहेर केला असा येतला पाहिजे. कदाचित् क्षात्र अर्थाचे येतले तर दुष्टक्षात्र असेच झाले पाहिजे.

**दत्त कायस्थ धर्मोऽस्मै चित्रगुप्तस्ययः स्मृतः ।**

**प्राप्त कायस्थ नामत्वाद्धेय्या वृत्तिश्च भूभृता. ४५**

त्यास चित्रगुप्त कायस्थाचा धर्म जो म्हटला आहे तो दिला. कायस्थ नाम देवळा सगून राजांपाशी लेखन करणे हे उपजीवीकेचे साधन (वृत्ती) झाले आहे. ४५. ५५ आर्थचा अर्थ पहा.

**तस्य भार्याकृता चित्रगुप्त कायस्थ वंशजा ।**

**तद्वंशजाश्च कायस्थाः दालभ्यगोत्रास्ततोभवन्. ४६**

चित्रगुप्त कायस्थांच्या वंशजाची कन्या किंवा वंशजाच्या कन्या त्या चंद्रमेन पुत्र चांद्रसेनी सोमराज, यास दिल्या मग तेन्हां पासून त्याचे वंशज दालभ्य गोत्री झाले. ४६

**दालभ्योपदेक्षतस्तेवै धर्मिणः सत्यवादिनः ।**

**सदाचार रता नित्यं रता हरि हरार्चने. ४७**

दालभ्याच्या उपदेक्षाने धर्मिष्ठ धर्मज्ञ ज्ञानां इष्ट ( चांगला वाटतो ) सत्यवादी [ खरे बोलणारे ] सदाचार [ सदा सगळे वेद शास्त्राच्या प्रमाणाने वर्तणार असे मुनि जे त्यांचा आचार ] त्यास रत ( आवडी धरून राहणारे ) नित्य. [ अखंड ] हरि [ विष्णु ] हर [ शिव ] अर्चनांत रत राहिले. .... — ४७

देव विम पितृणां वै अतिथी नां च पूजकः ।

यज्ञ दान तपः शीला व्रत तीर्थ रताः सदा. ४८

देव विम [ वेद पाठ असकल ब्राह्मण ] पितर योन आणि अतिथीस पूजणारे. यज्ञ [ संध्या पुजा, ब्रह्मयज्ञ, वैश्वदेव अतिथि भोजन, असे अयज्ञा, याज्ञवल्क्य स्मृति, आचाराध्याय श्लोक १०२ यांत सांगितलेले, भूत, पितर, देव व्रज ( वेद ) आणि मनुष्य असे पंच महायज्ञ ] दान करणे, तप करणे हेच ज्यांचे दृढ आचरण आहे. व्रत एकदशी आदिकरून आणि तीर्थ करणे यांत सर्वकाल रत राहिले. ४८

गर्भाधानं पुंसवन सीमंतं जातकर्म च ।

नामकार्य निष्क्रमण मन्त्रमाधान चौलकं ४९

गर्भाधान १, पुंसवन २, सीमंतोजपन ३, जातकर्म ४, नामकर्म ५, निष्क्रमण ६, अन्नप्राशन ७, चौलक ८. ४९

मौजिबंधन दानाय महाव्रत मतः परं ।

उपनिषद् व्रत गोदान समावर्तन नामकं ५०

मौजिबंधन ९, दानव्रत १०, महाव्रत ११, महानाम्निव्रत १२, उपनिषद् व्रत १३, गोदान व्रत १४ समावर्तन १५.

विवाह पुत्रकामाय संस्काराः षोडशाः स्मृताः ।

क्षत्रियाणामयं धर्मो कृतं मौजि निबंधनं ५१

पुत्र उत्पन्न करण्या करिता विवाह. ११ चौला पासून समावर्तन पावेतो ब्रह्मचर्यांत होतात. विवाह मात्र गृहस्थाश्रमांत हा करण्याचा हेतू पितरांचे ऋणांतून मुक्त होण्यास पुत्रोत्पत्ती करणे हाच आहे. असे संस्कार करणे हा क्षत्रियांचा धर्म मौजी बंधन झाले त्याणें करण्याचा. ५१

यत्किंचिद्दिकं ज्ञाप्य नवग्रह मन्त्रादिकं ।

नाना शांतिश्च विधिवद्विष्णुभिरेव कारयेत् ५२

यत्किंचित् [ सर्व वेद याचा कायम विस्तार वर १०१।१०२ आयुष्या अर्थांत दाखविला आहे ] सकल पूर्ण वेद ज्ञाणाचे असे जपकरून नवग्रहादीक यज्ञ करावे. मान्य

शान्ति. विधि सांगितले आहेत तथा ऋत्विजां ( गुरुस्थानी मानिलेले आचार्य उपाध्याय-  
यां ] कहून करवाव्या. १२

श्रीमहाभारत आदिपर्व अध्याय २११ सुदीपसुंद कथेत.

त्रिषुलोकेषु यत्किंचिदमूर्तं स्यात्पर जंगमं ।

समानयद्दर्शनीयं तत्तदत्र सविश्ववित् ३

अर्थ—तीनलोक ( भूमि अंतरिक्ष स्वर्ग ) यांचे ठाई जे कोही सर्व स्थिर आणि  
पर त्या सर्वांस दृश्यमात्रांस तो विश्व जाणता येथे आणिता द्वाला. ३

वनपर्व अध्याय १६३ धीम्य सांगतात.

यस्मिन्ब्रह्मसदश्चैव भूतात्माचावतिष्ठते ।

प्रजापतिः सृजन्सर्वं यत्किंचिज्जगमागमं ११

या ब्रह्मसमेच्या ठायी भूतात्मा [ जगदात्मा विष्णु ] राहात आहे आणि प्रजापति  
( ब्रह्मदेव ) सर्व यत्किंचि ( जे कोही सर्व ) स्यात्पर जंगमयाची उत्पत्ती [ रचना ] करितो. ११

पाराशर स्मृति अध्याय १

सर्वेभर्माः कृतेजाताः सर्वेनष्टाः कलौयुगे ।

चानुर्वर्ण्य समाचारं किंचित्साधारणं वद १७

सर्वे धर्म कृतयुगांत झाले ते सर्व नष्ट झाले आतां कलियुग येणार यांत चारही वर्णांचा  
आचार सम्यक् [ जसा हवा तसा ] कि [ कोही ] चि ( सर्व ) साधारण ( सर्व व्यापक )  
तो सांग.

पण्णाच कर्मणा मध्ये त्रीणि कर्माणि जीविकाः ।

चत्वारस्तनयो आसन्सोपराजस्य विश्रुतः १२

सहा कर्मे त्यांतून तीन कर्मे कळून जीविका करितात, सोमराजाला चार पुत्र सर्वा-  
ही ज्यांची कीर्ति आयिकली असे होते. १२

विश्वनाथो महादेवो भानुर्लक्ष्मीधरस्ततः ।

संख्यावानयमंख्योऽहिविश्वनाथो महामथः १४

विश्वनाथ १, महादेव २, भानु ३, लक्ष्मीधर ४, मग अमंख्या / पुष्कळा ही ] मंख्या

वान् ( युद्धकरणारा ) किंवा पुष्कळांत नामाधिका असा विश्वनाथ महा प्रभुः ( मोठाराजा )  
ज्ञात्वा. ९४

**निवासः श्री सरस्वत्या रूपोदार्य कला भयः**

**आचारे व्यवहारे च प्रापधितते विशेषतः ९५**

श्री लक्ष्मीने सरस्वतीने आपले राहण्याचे स्थानच मानिला. रूप उदारत्व कला यांचा आश्रयच आचार. व्यवहार विशेषे करून प्रापधितात [ स्मृति विवपांत ] ९५

**ज्ञात्वा जाति विवेकं हि द्विजाः सभ्यत्वमर्हति ।**

**ब्रह्म क्षत्रिय विद्व शूद्राः वर्णा शोक्ता स्वयंभुवा ९६**

ज्ञानीचा विवेक जाणून द्विज आहेत ते सभ्यत्वास योग्य आहेत. वंशदेवाने किंवा स्वयंभु मनुने, वेदांत किंवा स्मृतींत ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र असे सांगितले आहेत. ९६

**तेषां धर्माः पृथक्प्रोक्तास्तयः पूर्वे द्विजातयः ।**

**वर्णेभ्यो ये समुद्भूताः प्रतिलोभ्यानुलोमजाः ९७**

त्यांचे धर्म वेगळ्याने सांगितले आहेत. त्यांत पूर्वीचे तीन द्विज. चारी वर्णांपासून अनुलोमांचे [ श्रेष्ठ वर्णाच्या पुरुषाने कनिष्ठ वर्णाची स्त्री विवाहून झालेली उत्पत्ती ] प्रतिलोमाने [ कनिष्ठ वर्णाच्या पुरुषाने श्रेष्ठ वर्णाच्या स्त्रीस विवाह नकरिता संतती झालेली ] जे उत्पन्न झाले ते इतर आहेत यांचा विस्तार सद्याद्रीखंडांत आणि गागा भर्तीत आहे. ९७ 'जानीनेद विवेक सार' हा ग्रंथ एका हिंदूने केला. ( त्याणे आपले नांव, जात, दाम्बविली नाही. ) हा वि० रा० जोतीबा गोविंदराव फुले पुणेकर ह्यांनी सन १८९५ इसवीत छापिला त्याविषयीचा मुख्य हेतू कळविलेला, श्लोक

**ज्ञानमेवाश्रयेद्विद्वान्जाति दोष विनाशयत ।**

**जाति दुःख विनाशन सर्वदुःख विनाशन ७९**

पद्मपुराण सद्याद्री खंड अध्याय ४ ह्या अध्याया ४८ व्या पत्रावर स्कंद पुराणांतील इतिहास संक्षिप्त आहे. त्यास आधार शूद्र कमलाकराचा घेऊन कायस्थ उत्पत्ती दाम्बविली आहे. परंतु त्यांत गैरसमजून आहे.

शूद्र कमलाकरकारानी त्रिविध कायस्थांची उत्पत्ती. पद्म पुराणांत चित्रगुप्त, १ स्कंद पुराणांत चांद्रसेनीय २ आणि त्या पुढे संकरज ३ असे कायस्थ त्रय यांची उत्पत्ती दाखविली आहे. हे भिन्न भिन्न प्रकार असतां एकहिंदू [ ग्रंथकार ] याची समजूत हे त्रिविध नसून एकच आहेत, अशी झाली आहे. हे त्याच्या लेखानेच दिसून येते.

त्याने प्रथमतः चित्रगुप्तांची उत्पत्ती लिहून पुढे चांद्रसेनियांची लिहिण्याच्या आरंभी “ यात्रिपयीं असी कथा ” असे लिहिले आहे. या वाक्याने बरील चित्रगुप्त आणि हा क्षणजे चांद्रसेनी हे दोघे ही एकच असे वाचकास दिसते. तसेंच पुढे संकरजांची उत्पत्ती लिहिण्याच्या आरंभी. “ शूद्र कमलाकरांत यांच्या उत्पत्ती विषयी ” असे लिहिले आहे. या वाक्याने बरील दोघे आणि हे क्षणजे संकरज असे तिघेही एकच असे वाचक समजतो. असी घोट्याच्याची समजूत होत असल्यामुळे गागा भट्ट याही कायस्थ धर्मदीपांत पहिल्या प्रकरणांत स्पष्टीकरण केले आहे ते पाहिल्याने “ जातीभेद विवेकसार ” काराची गैर समजूत उघडी पडते.

श्रौत स्मार्त क्षणति ज्या तैर्कर्मचि वेद आणि शास्त्रोक्त ।

त्यासचि पूर्णत्वाने क्षणती ते अग्निहोत्र सु प्रोक्तः १०५

श्रौत ( श्रुति कथित ) स्मार्त [ स्मृति कथित ] हे कर्म वेद आणि शास्त्र उक्त क्षणतात. त्या कर्माप्रमाणे आचरण करणे ते उत्तम पुरुषाही सांगितले त्यासच अग्निहोत्र असे क्षणतात १०५

श्रौत स्मार्तादिकरुनि नवग्रह मखाद्य सर्व यज्ञांत ।

षोडश संस्कारांत हि आद्यादिक पितृयज्ञ संज्ञांत १०६

श्रौत स्मार्त [ अग्निहोत्र ] आदिकरून नवग्रह मख [ यज्ञ ] आदिकरून यांत आणि सोळासंस्कारांत. आणि आद्यादिक पितृयज्ञांत. १०६

वेदोपनिषन्मंत्रे यजिले यज्ञांत राज वर्यानी ।

वेदज्ञानी याजित आहे ते कर्म सर्व आर्यानीं.

वेद आणि उपनिषत् मंत्रे करून राजश्रेष्ठाही यज्ञ केले. ते कर्म वेद जाणत्या श्रेष्ठ आर्याही यजमान क्षणजे यजन करणारा याच्या करितां वरणी घेऊन आचार्य होऊन केले. १०७

हारेणुका महात्माभार तसा सखनग मु खंडाचा ।

घेडनि केला संग्रह वरद हि या मौलिइहुखंडा १०८

हा ग्रंथ संग्रह रेणुका महात्माचा आणि तसाच उत्तम सखाद्रिखंडाचा आधार आ-  
णि व्याख्या मस्तकीं अर्धचंद्र आहे त्याचा वर घेऊन केला. १०८

तैसेचि बृहत्स्कंद नाम पुराणांत सखनग खंडी ।

अमलकि ग्राम महात्मी सासष्टाध्यायि वदत कोदंडी १०९

त्या प्रमाणेच बृहत्स्कंद नामक पुराणांत सखाद्रीखंडांत अमलकी ग्राम [ माहूर ]  
महात्मांत सासष्टाध्यायि कोदंडी [ देवाचा सेनापति होऊन कोदंड झणजे धनुष्य  
भरणारा ] याचें सांगितलें.

उत्पत्ति कर्म आणिक अधिकारा वर्णिलें अशा शतका ।

पंकित मतिलें धरिजे या अंतः शुद्धकारका कतका ११०

उत्पत्ती, कर्म आणिक अधिकार हे वर्णन केलेलें आर्याशतक, जसे गदूळ पाण्यांत  
कतका झणजे निवळीच्या थिया झणतात त्या टाकिल्या झणजे पाणी निवळून चिखल  
खालीं बसून शुद्ध ( निवळ ) पाणी वरतें राहतें तसे आपण कोण आपणास वेदाधिकार  
आहे की नाही अशी गदूळ ( पंकित ) मती ज्याची आहे त्याणी ती शुद्ध करून आपण  
वेदाधिकारी आहों असा निश्चय करून देणारें हे शतक हृदयांत धारण करावें [ वाचून  
पाहून अर्थ ध्यानांत घ्यावा. ]

हेमाद्रि पंडित पुसे कथि गोंडाचार्य जें सविस्तर तें ।

हेमाद्रि प्रबंधांतापंचविसाध्यायी पाहिजे सुरतें. १११

हेमाद्रि पंडित पुसतो आणि गोंडाचार्य सांगतात तें सविस्तर जें लिहिलेलें आहे  
तो ग्रंथ हेमाद्रि प्रबंध याच्या अ पंचविसाव्या [ उत्तर चतुर्विंशति ] झणजे चौवीसव्या अ-  
ध्यायांत दोन भाग आहेत त्यांत शेवटले भागांत लिहिलेलें आहे तें उत्तम रत जन जे आ-  
हेत त्याहीं पहावें. १११.

इति चांद्रसेनीय कायस्थ प्रभु धर्माधिकार संग्रहे ।

पृथ्वी निःक्षत्रिय संशय निरसनं क्षत्रिय कुले ।



**चांद्रसेनीय प्रभुकुलोत्पत्ति वेदोक्त धर्माधिकार ।**

**कथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ।**

अर्थ—असा चांद्रसेनीय कायस्य प्रभु धर्म आणि अधिकार संग्रहांत. पृथ्वी निःक्षत्रिय ह्यणजे क्षत्रिय—नाहीत असा जो संशय आहे, त्याचा नाश आणि क्षत्रियकुलांत चांद्रसेनीय कायस्य प्रभुकुल उत्पत्ति, आणि वेदोक्त कर्म करण्याच्या अधिकार आहे. यांचें कथन केलेला पहिला अध्याय.

## अध्याय २ प्रारंभ.

वेद चतुष्कं चि ब्रह्मा बदला जें त्यांत होय ऋग्वेद ।

पाठक क्षत्रिय वर्ण क्रम धरितां यजु असा असे भेद. १

चार वेद [ एक चतुष्क ] जें ब्रह्मदेव बोलला त्यांत ऋग्वेद ( पहिला मानिला आहे ) तो पाठ करणारा क्षत्रिय वर्ण आहे. आणि क्रम ( पहिला दुसरा तिसरा असे ] धरून पाहिलें असतां या कुलास यजुर्वेद आहे. याचा विस्तार करणें अवश्य आहे. ऋग्वेदांत कर्मारंभ सांगितला आहे. त्याचा विशेष विस्तार करून सांगितलेलें त्यांस “ भीमांसा ” शास्त्र झणतात. सकल कर्मारंभ ऋग्वेद याकरितां कर्म कारणास ऋग्वेद आणि यजुर्वेदांत ज्ञान कथिलें आहे व तत्संबंधानें सर्व भेद वेगळे करून सांगितले आहेत त्यास “ न्याय ” शास्त्र झणतात. न्यायानें वर्तविण्याचा अधिकार क्षत्रियांचा त्यांत अन्यायवर्ती जनांस दंड करण्याकरितां कृत्व धनुष्य धारण करणें अवश्य. मनुस्मृति अध्याय १ श्लोक.

प्रजानां रक्षणं दानभिज्याध्ययनमेव च ।

विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समासतः ८९

अर्थ—प्रजांचें पालन. ( त्यांच्या सुखादुःखाच्या संबंधीं लक्षदेऊन सुखी ठेवणें ) प्रजांचें रक्षण [ त्यांचे शत्रु, चोर, अन्यायानें दुःख, देणार, मनुष्य पशु यांचें निवारण करणें ] दान, यजन, अध्ययन विषय [ शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध, असे पंचचा ] यां पासून होणारे भोगोपभोगाविषयीं अत्यासक्त नसणें हीं क्षत्रियांचीं समासानें ( घोड्यांत सांगितलेलीं ) कर्मे सांगतात. या करितां ब्राह्मण क्षत्रिय, वैश्य, यांच्या धर्मकर्म क्रमानें घेतलें असतां स्नान संध्यादि ब्रह्मकर्म करणें हें दिज [ ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य ] यांचें काम जरीं आहे तरी, स्नान संध्यादिकर्म ब्राह्मणानें केलेंच पाहिजे. न केलें तर भ्रष्टता येते, तसी कृता धनुष्य धरणें हें न केलें असतां ब्राह्मणास भ्रष्टता येत नाही. क्षत्रियानें कृत्व धनुष्य धरणें हें न केलें तर भ्रष्टता येते तसी स्नान, संध्यादिकर्म, हें कारण परचें न केलें असतां क्षत्रियास भ्रष्टता येत नाही. यामुळें कर्मारंभास ऋग्वेद आणि धनुर्धारणास यजुर्वेद असें आहेत. किती वेदांचा अधिकार द्विजांस आहे तें पुढें पहा.

ऋग्वेद ब्रह्मधर्मी क्षत्रिय धर्मीच द्या यजुर्वेद ।